

Сергій Дячук

Біла ріка

*Частина друга.
Весна зарання*

АХТУНГ!

Ця книжка розповсюджується з оплатою постфактум. Тобто, якщо ви проглянули і вирішили, що її читатимете, просимо переказати її номінальну вартість **15 грн.** безпосередньо на картку автора

Приватбанк 5168 7553 6913 0212

Дячук Сергій Іванович

Якщо ви хочете заохотити автора до продовження цієї сімейної саги, можете переказати більше номінальної вартості.

Про проект «Електронкіна»

Проект «Електронкіна» займається просуванням книг молодих авторів як в електронній, так і в паперовій формі.

Паперову книжку Сергія Дячука «Біла ріка» шукайте в мережі книгарень «Є» у 9 містах України, книгарнях «Смолоскип» та «Сяйво» у Києві, або в інтернет-магазині Yakaboo з дуже зручною службою доставки по Києву та всій Україні.

Ми друкуємо книжки наших авторів малими накладками і додруковуємо по мірі надходження заявок від книгарень. Це все ще трохи дорожче багатотиражного друку, але це гарна нагода зберегти кілька берізок.

Сергій Дячук

БІЛА РІКА

*Частина друга.
Весна зарання*

ЕЛЕКТРОКНИГА

2014

Літературний редактор: Михайло Бриних

Коректор: Антон Санченко

Дизайн та верстка: Дмитро Растворцев

Дячук С.

Біла ріка. Весна зарання – К.: Санченко:

Електронка, 2014 – 324с.

Літературно-художнє видання

Друга частина родинної саги Сергія Дячука

«Біла ріка», що оповідає про гуцульську родину

Пойдашів, присвячена вже поколінням дітей та онуків.

Дія відбувається не тільки в рідних Карпатах, але на

теренах всього СРСР і навіть за його кордонами —

в НДР та Афганістані. Армійські спогади Івана

Пойдаша — ще один привід задуматися, на кому саме

трималася радянська армія, і які перспективи має

армія Росії, чи не вперше воюючи зараз не просто

без українців, а проти українців.

ISBN 978-617-7026-24-1

ISBN 978-617-7026-02-9 (серія)

© Сергій Дячук

© Проект «Електронка»

Весна зарання. Се тепло заранне,
Хоч вже нуртує в корені полин
І на межі теплиться давній камінь,
Та дише вітер зимний з полонин.
Ріка давно від витоків розвільгла,
І вже на півдні сходять Косарі.
Які твої сережки, біла вільхо!
Цвіте шафран на татовім дворі.
Але таки далеко ще до Юря,
За синіми морями Марків день.
Від Тиси йтимуть вихори і буря,
Всі посіви винищуючи впень.
Але це так...принишки перші брості,
Німіють тут забуті цвинтарі.
І спочивають тихо предків кості...
Ніщо не мовлять. А хрести старі?
І їх нема, вони таки зогнили,
Бо це вже сота, не якась... весна.
Тут не існують прадідів могили,
Зате на гріш гонитва замашна...
Кому тепло у березні заранне?
Хто ще згадав ту співанку сумну?
Ця уловина, немов цнотлива пані,
Ховається в весняному диму...
(Петро Мідянка. «Весна в уловині»)

... Од Борисполя недалеко,
А буде так, як Борисполь,
І досі ще стоїть любенько
Рядок на вигоні тополь
(Т. Г. Шевченко. «Сотник»)

Довге поле

— Цього року у нас на гуцульщині було страшно багато ос. Мама назбирувала цілі баняке і душила їх, щоб вирятувати бджіл. Такої кількості ос ні ми, ні мої батьки не пам'ятаємо. І тут недавно одна жінка моїй мамі розказувала, що вона патранує¹ стареньку жіночку у віччині, в тої на лужку у головах² оси зробили гніздо собі, а поросє в стайні просто заїли, і ця стара жінка сказала, що таке було в її дитинстві. Вона запам'ятала, ек мама з татом говорили в хаті, що буде велика біда. Люди будуть дуже їсти межи собов. Вона це дуже запам'ятала, бо витак того року зачиласє війна, а в Росії революція. Йо.

— А чули, Юрій-савтерник відкривав книгу і казав, що правда відкриється і велика держава вкрееєсе великим позором. Йо,йо, — шептала гуцулка, прикриваючи долонею рота.

Залунали дзвони, в церкві починалась служба. Жінки, які стояли на дорозі, перехрестились. Нечисленні віряни почали заходити до храму, знімаючи взуття на вході, хрестячись перед іконами, б'ючи поклони і туляючи свічки у пісок в свічнику. Жінка при цьому шепотіла сама до себе:

— А дійсно було багато ос.

Глибоко вдихнувши, додала:

---

1 Патранує — доглядає, патронажна служба соціальна опіка одиноких старих та неповносправних.

2 На лужку у головах — біля ліжка в стороні голови.

— Великі зміни йдуть. Йо. Фейст великі переміни будуть. Най Бог береже.

Свічник у вигляді херувима, що звисав над царськими ворітьми древнього Довгопільського храму, збудованого на честь святого воїна Дмитрія Солунського, почав тихо розхитуватись одразу по тому, як священик виголосив:

— Мир Вам!

Отець розкрив книгу, зосередився і почав монотонно, упівголоса, співати уривок зі Святого Євангелія, тримаючи пальці на пожовклих сторінках. Ще теплий серпневий вітер хитав крони дерев за вікном старовинного Довгопільського храму; море зелених листочків виблискувало на сонці у сумовитому передчутті холодної, як завжди, карпатської осені. Отець почав співати голосніше:

— І припливли вони до землі Герасинської, що навпроти Галілеї. А як Він ступив на суходіл, зустрів їх один чоловік із міста, якого мучили демони упродовж багатьох років, і одержі не носив, жив не в домі, а в гробницях. Побачивши Ісуса, він вигукнув, припав до Нього і гучним голосом прокричав: «Що Тобі до мене, Ісусе, Сину Бога Всевишнього? Благаю Тебе, не муч Ти мене!» Бо Ісус наказав нечистому духові вийти з того чоловіка. Довгий час він хапав його, — його в'язали залізними ланцюгами й путами, стерегли, — але він розривав кайдани, будучи гнаним бісом по

пустинях. Запитав його Ісус, кажучи: «Як тебе звати?» Той відповів: «Леґіон!» Бо багато бісів увійшло в нього. І просили Його, щоб не наказував їм іти до безодні. А там було велике стадо свиней, які паслися на горі. І вони благали Його, щоб наказав їм увійти в них. І Він дозволив їм. Біси ж, вийшовши з чоловіка, перейшли у свиней. І кинулося стадо з кручі в озеро, й утопилося. А пастухи, побачивши, що сталося, повтікали й сповістили в місті й по селах. І люди вийшли, побачили те, що сталося; вони прийшли до Ісуса і знайшли чоловіка, з якого біси вийшли; він сидів зодягнений, при розумі, біля ніг Ісуса, — і налякались, бо ті, що бачили, розповіли їм, як зцілювся біснுவатий. І попросили Його всі люди Герасинської землі відійти від них, бо були охоплені великим страхом. Він увійшов до човна й повернувся!

Отець закінчив читати й перехрестився, дивляючись у прихожан. З різьбленого позолоченого іконостасу відходила потьмяніла від часу позолота, де-не-де відкривалося тепле дерево з різьбленим гроном винограду і листям. Виноградне галуззя хитро перепліталось аж до головної бані. З другого ярусу іконостасу на людей дивились рибалки-апостоли, мальовані янголи таємничо зазирали до храму з іконостасу; тьмяні лики ледь усміхались — так, ніби вже все знали про людей, які молились тепер: хтось із них ставав навколішки, хтось схиляв голову, хтось прислухався до панотця, який тільки-но вчитав Євангелію.

Святі янголи і архангели, шестикрилі серафими теж наче застигли, вражені тим, що виспівував священник із книги; поруч на стіні проступало зображення, щойно читане з Євангелії: Христос підняв руку до неба; трохи нижче — свині, що летять у долину, котяться, падають; деякі тварини перетворюються на оскажених кабанів — справжніх чудовиськ із іклами; поодаль гурт апостолів, які перелякано спостерігають за дивом; в ногах Христа молиться зцілений чоловік; пастухи біжать до міста на горі, з якого вже виходять здивовані місцяни, — там зображення геть потьмяніло від часу. Лець погойдувався свічник-херувим, освітлюючи образ Христа в облаченні архієрея, який возсідав на небі, тримаючи в руках розкриту книгу. В храмі приємно пахло гірськими квітами, розкладеними вздовж іконостасу під іконами. Вся церква була наповнена процесійними предметами роботи старих гуцульських майстрів: різьблені хрести і трійці наче сховалися тут і доживали свого віку, бо світ довкола страхотливо змінювався і ці речі вже мало цікавили нове покоління гуцулів. Рідко коли можна було побачити в храмі молоду людину в традиційному строї.

У свічнику над царськими ворітьми, що був вирізьблений у вигляді янгола, вже догорали свічки. Юрій повільно розкрутив мотузку і херувим зі скрипом почав спускатись до підлоги. Петришкан загасив свічки і акуратно повиймав недогарки. Якийсь дід, скориставшись нагодою,

поставив свою запалену свічку. Підійшла донька Юрія, Катя, поправила хустку на голові, й теж при-тулила свічку. Юрій потягнув мотузок і підсвічник з тим так скрипом почав підніматися вгору, поки не завис біля янгола, який спотайна усміхався; нові свічки тепер яскравіше підсвітлювали його фігуру, а його усмішку тепер було добре видно. Світиль-ник ще ледь-ледь розхитувався, освітлюючи образ грізного Христа-Архієрея з другого ярусу іконо-стаса; звідти на людей також поглядали й рибалки-апостоли. Катя стала біля іконостаса перед іконою Богородиці. Вона раптом пригадала собі, як ще в школі, вертаючись додому, знайшла на ріці побиті, викинуті старовіцькі образи, мальовані на склі: святі лики лежали, пересипані річковим камінням, і безпорадно усміхались. Тоді мала акуратно позби-рала їх і принесла до хати.

Отець мовчав, замислившись; він тримав хрест біля своїх вуст, втупившись у підлогу. Потім звів очі на вірян і упівголоса прошепотів, ніби й справді сподівався почути відповідь від прихожан:

— Чому люди попросили Господа покинути їхній край? Вони ж бо бачили, яке велике чудо Він вчинив, оздоровивши того біснуватого?

На мить він замовк, і потім сам швидко від-повів:

— Бо вони втратили своїї свиней, що втопи-лися у морі, й побоялися ще якихось, ще більших, матеріальних втрат.

Гуцули презирнулися. Отець закрив Євангеліє; поблагословивши вірян, зайшов за вівтар. На недільній службі було мало людей. Це під час малого входу, коли панотець вийшов з дяківських воріт іконостасу, Марія помітила, як у церкву зайшов чоловік у білій сорочці. Це сталося якраз тоді, коли отець був вже біля входу, й люди цілували святу книгу, за кожним разом примовляючи: «Христос посеред нас!» І коли отець опинився біля входу, той чоловік, перехрестившись, приклався до книги. Юрій навіть бровою не повів у його бік, натомість Марія уважно стежила за незнайомцем у білій сорочці. Вона бачила, як він купив свічок, перемовившись з паламарем. Певно, щось розпитував. Паламар кивнув головою у її бік, чоловік, примружившись, подивився на Марію, й вона одразу відвернулася, відчувши тривогу. Потім, під час служби, жінка зауважувала, як він час од часу сумно поглядав на неї.

Панотець вийшов на великий вхід зі ще не освяченими дарами. Він обходив церкву, торкався чашею всіх гуцулів, які поставали на коліна, схиливши голови. Це мало символізувати шлях Христа в Єрусалим на добровільні муки і спокутування гріхів людства. Коли отець підійшов до Марії, жінка встигла краєчком епітрахилі втерти лице малій онучці, Люді. Після освячення дарів люди знову поставали на коліна. Отець сповідав покритих епітрахиллю вірян. Хор виспівував: «Господи, змилуйся над нами!» Юрій стояв поруч

зі своєю сестрою-близнючкою Яленою. Вона так і не одружилась, жила з ненею, бабою Матріщеною. Брат із сестрою зворушливо співали разом із хором. По закінченні служби, посповідавши і причастивши людей, отець вийшов у храм. Люди підійшли поближче до іконостасу. Панотець, знявши своє богослужбове, накривав ним людей.³ Той чоловік у білій сорочці не підходив, — одразу після благословення вийшов надвір.

Марія теж вийшла, тримаючи за руку малу Люду. Вона бачила, як той чоловік сидів сам на довгій лаві у затінку старих дерев. Помітивши її, він підвівся і підійшов, нервово привітавшись:

— Слава Ісусу! Добрий день. Ви Марія Бідоча?

— Навіки Богу. Йо, — ствердно кивнула головою жінка. Чоловік був дуже худий, майже без зубів. У нагрудній кишені лежала тільки-но почата пачка «Прими» (він саме збирався закурити, але побачив, що Марія з онукою вже вийшла з церкви, і поклав цигарку назад до пачки).

— Я бачив вашого брата, Олексія Бідочу, — сказав чоловік.

Ці слова прозвучали, як грім серед ясного неба. У Марії стиснулося серце, вона нічого не відповіла, лише здивовано поглянула на незнайомця.

---

3 В місцевій традиції священник здійснює богослужбове облачення не в ризниці а перед людьми виходячі з царських воріт кладучи предмети одягу на вірних, що підходять до іконостасу, тим благословляючи.

— Ми зустрічались з ним на етапі в Харківській тюрмі.

Чоловік опустив голову й додав:

— Він був гет слабий.

Знову замовк ненадовго. А тоді додав лише одне слово:

— Сарака.

Цей чоловік відсидів двадцять п'ять років і лише пару років, як був на волі. Він більше нічого не знав про подальшу долю Бідочі, й оповідав ще щось своє, але Марія його не слухала, лише ввічливо покивувала головою. Онука без упину сіпала бабусю за руку:

— Бабо, піши! Бабо, пішли вже!

«Бандерівець» зауважив, що жінка його вже не слухає, а думками — десь далеко у споминах, тож потиснув Марії руку, сумно всміхнувшись на прощання; Марія лише змахнула головою: не змогла видавити з себе ані слова, щоб не розплакатись. Вона відчувала якесь полегшення, почувши про брата, чиє ім'я давно вже ніхто вголос не згадував. Чоловік пішов до церковної брами, перехрестився біля каплички, вийшов на дорогу, дістав сигарету. Потім підійшов до гурту хлопців, які зібралися на зупинці. Говорили, слухали музику (якийсь російський шлягер, що гримів з радіоли). Старий бандерівець попросив прикурити. Один із хлопців дістав сірники, чоловік затягнувся; потім хлопці, видно, попросили й собі сигаретку. Він, посміхнувшись, дістав пачку й віддав її компанії,

а сам пішов поволі, схиливши голову, на той бік річки. Марія проводжала його поглядом, поки бандерівець не зник за деревами; вона замислено обійшла довкруг церкви, зайшла на цвинтар, до могилок Юрієвих предків. Пощерблені хрести тонули в травах у затінку дерев. Юрій тим часом стояв коло церкви, енергійно говорив з якоюсь жінкою, що вона тримала під пахвами дві нові розшиті подушки.

— Візьміть за душу! — наполегливо повторювала та жінка. Видно, що з Галиції. Юрій сорок днів вичитував савтеру за її померлу родичку. Вичитавши все, як треба, в останню ніч йому наснилась померла. Вона сумно прошепотіла йому: «Дайте мені подушку». Коли Юрій пере-стрів її родичку в селі, розповів про свій сон. Та аж зблідла, згадавши, що під час похорону вони не поклали подушку в труну, а поспіхом всунули якесь ганчір'я під голову небіжчиці. Юрій взяв подушки, привітно всміхнувшись.

— Най Бог прийме, — прошепотів він собі у вуса, закручені по краях ще по австрійській моді. Розмова перекинулась на якісь буденніші речі.

Біля церкви стояли переважно старі люди, трохи жінок та чоловіків середнього віку, молоді майже не було. На лаві під церквою сидів бідно вбраний старий музикант. Він якраз заграв печальну мелодію на своїй потріпаній дуді. Священик почергово підходив до кожної групи людей, ставав на розмову. Від дороги, де зібрались на

зупинці хлопці, долинав шум від увімкнутої на повну гучність радіоли, яка своїми бадьорими ритмами перебивала печальні ноти старого музики.

Задумана Марія вела за руку внучку, Юрій ніс подушки, отримані за простибіг, Катя перелічувала листа від Івана, отриманого зранку. Так вони мовчки дійшли до хати на горбі. Перш як зайти до хати, вони всі разом всілися на лаві біля порти. Сонце котилось над горами, спекотне і сухе літо закінчувалося, на високі сухі трави сідали комахи та метелики, сухі стебелини похитував приємний ще літній вітерець. Марія відкрила порту, підійшла до порогу. Припідняла верітку, яка лежала на великому річковому камені. Цей валун лишився ще від старої гражди, що стояла тут колись. Дістала ключ і відчинила двері. Юрій з онукою на руках та Катя ще трохи посиділи на лаві, вдивляючись на той бік, на Галіцію. Потім Юрій забрав подушки, що їх поклав був біля лави, і родина зайшла до хати. Марія вже мовчки куталась у стайні: давала худобі їсти. Юрій, як завжди, закрився у великій кімнаті, налаштував радіо на «ворожі голоси» і слухав, стишивши звук.

Самарканд. Школа прапорщиків

До великої, залитої східним сонцем аудиторії зайшов дужий чоловік із шикарними рудими вусами. Він впевнено піднявся на сцену і став за трибуну з гербом СРСР. Над нею, майже під стелею, висів великий червоний транспарант на всю довжину приміщення. На ньому білими літерами було написано: «ПАРТИЯ — УМ, ЧЕСТЬ И СОВЕСТЬ...» Перші ряди курсантів встали. Чоловік, іронічно всміхнувшись, запропонував їм сідати та гучно виголосив:

— Товариші солдати, сержанти, прапорщики...

Задумавшись на мить і, ніби раптово згадавши, аж викрикнув:

— І мічмани!

Ще зовсім зелені курсанти сиділи в перших рядах: вони напружились і здивовано презиралися. Старші, які сиділи позаду, тихо засміялися. Здоровань із густими пшеничними вусами вів далі:

— Курс моїх лекцій має назву... — прокашлявшись у кулак, доповідач обмацаїв кишені й дістав папірця, розгорнув перед собою. Напружившись, зачитав звідти швидко та голосно:

— Про користь сивушних олій для організму дорослого чоловіка.

Задні ряди вибухнули сміхом. Залою прокатилась луна від гучних оплесків. Перші ряди повідкривали роти.

Іван сидів на гальорції, писав листа Каті просто в зошиті для конспектів з політінформації, тихо всміхаючись у вуса, які завів ще у школі. Поруч зосереджено грали в карти два прапорщика, теж з України. Натомість справжній лектор, який затримався в дорозі, тепер стояв у дверях і здивовано спостерігав за дійством. Він слухав псевдолектора, так і не наважившись переступити поріг аудиторії. Аж коли доповідач з трибуни проанонсував анекдот про генсека, лектор-замполіт, згорблений чоловік старшого віку з одинокою золотою зіркою майора на погонах, під сміх курсантів швидко пройшов між рядів. «Артист» швидко забрав свій папірець і зійшов зі сцени, козирнувши замполіту, й поплівся на гальорку, до Івана, який усе ще натхненно писав листа дружині. Картьярі теж не збиралися згортати гру, тільки сховали карти під стіл, і продовжували азартно підкидати й крити, з примовками й стишеними вигуками. Замполіт прочитав довгу і нудну нотацію, в якій процитував Леоніда Ілліча Брежнєва: генсек називав прапорщиків золотим запасом збройних сил. Натомість майбутні прапорщики, на думку доповідача, не виправдовували такої довіри. Замполіт, поправивши рогові окуляри, витер піт з лисини, й натхненно періщив словами повітря, а тим часом на його зеленій сорочці, під пахвами, розростались мокрі плями.

— Рішення партійного форуму вражають масштабністю і глибиною. З'їзд дав партії і народу

чітку, науково обґрунтовану програму розвитку нашої країни, програму комуністичного будівництва на одинадцяті п'ятирічці і на період до 1990-го року, — лектор аж закашлявся від показного ентузіазму. — Ім'я та справа В.І.Леніна непідвладні часові. Минають роки й десятиліття, а ідеї великого революціонера і мислителя не старіють, постають перед людством в усьому своєму грандіозному масштабі!

Курсанти з перших рядів старанно і акуратно записували, натомість вусаті «діди» з гальорки подумки вже «обмивали» свої зірочки.

— З'їзд продемонстрував торжество марксизму-ленінізму в ділах і в планах радянського народу, переконливо показав, що КПРС успішно продовжує справу, розпочату Жовтневою революцією, послідовно втілює в життя безсмертні ідеї Леніна, впевнено веде наш народ по шляху комуністичного будівництва, — лектор знову замовк, витираючи хустиною піт з лисини. Натхнено змінивши інтонацію, продовжив:

— У кожному серці знайшли гарячий відгук слова про те, що немає тепер для жодного народу питання істотнішого, більш важливого, ніж збереження миру, ніж забезпечення найпершого права кожної людини — права на життя. Як сказав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Леонід Ілліч Брежнєв...

Замполіт збився, загубивши текст, але за мить тріумфально проторохкотів:

— Як сказав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Леонід Ілліч Брежнєв на самому початку звітної доповіді ЦК, величною є наша мета — комунізм! І кожний трудовий успіх, кожен рік героїчних звершень, кожна п'ятирічка наближають нас до цієї мети. З цієї точки зору партія оцінює і наступне п'ятиріччя. Справ попереду багато. Завдання треба розв'язати великі, складні, але ми розв'яжемо їх, і розв'яжемо обов'язково, як сказав Леонід Ілліч... — замполіт зняв окуляри.

Увечері прапорщики вирушили в місто — обмивати зірочки. Іван, прапор-вусань та картярі зайшли до фотостудії, напроти якої, на тлі красивої мечеті з блакитними банями, висіло доволі потворне зображення Леніна, який обнімав маленьких узбечок в халатах, із чорними кісками. Напис під картиною був узбецькою мовою.

Вулицею проїхала одинока автівка — жигулі-«копійка». За нею плівся дід на якійсь східній чортопхайці, запряжений віслюком, — віз дрова.

— Старік Хатабич, — вигукнув рудовусий прапорщик.

Чоловіки зайшли до студії і, ледве стримуючись од сміху, врочисто стали на килим, дивлячись в об'єktiv.

— Товариші прапорщики, увага, знімаю! — вигукнув фатограф-узбек (російською, з сильним акцентом).

Вони вийшли з ательє. Зима в Узбекистані зазвичай тепла, але цей день видався холодний.

Протверезілі чоловіки попіднімали коміри своїх кітелів і, закуривши, поодинці розійшлися вуличками старовинного міста.

Різнi днi

Іван вже тиждень був у горах. Він заїхав забрати жінку та доньку, зробити дозвіл на виїзд Каті за кордон, і за кілька днів вони збиралися їхати в ГДР, де йому випало продовжувати службу в ЗГВ⁴.

Будні перед від'їздом були однакові. Одного разу, вертаючись із Галіції, Іван з малим Микуцею (молодшим братом Каті, який постійно ходив за ним хвостиком, відколи Іван вернувся у гори) вирішили скоротити дорогу й пішли річкою на Сокільці, убрід. Влітку ріка була не глибока. Іван закотив штани по коліна, Микуця був у шортах. Зняли сандалі, хоч камінчики й кололи ноги. Коли дійшли майже до середини, вода почала швидко прибувати. Іван зрозумів, що скоро мали би йти дараби. Вода все прибувала, тож Іван міцно схопив малого за руку і потягнув за собою. І тут велика хвиля, що летіла швидким потоком, збила малого з ніг. Іван сам ледь тримався, але не випускав малого. Той одною рукою тримав шорти, — хвиля стягнула їх до колін. «Труси, труси! — репетував Микуця. Тільки вони вийшли на берег, вже на Буковині показалася дараба — величне видовище. Спереду стояли троє чоловіків, які викручували довгі шести, керуючи довгою, десь

---

4 ЗГВ — Західна група військ. Радянські військові частини дислоковані на тиретирії НДР.

із п'яти плотів, дарабою. На свіжозрізаному гіллі смереки лежав гуцул старшого віку. Він ліниво покурював папіросу. Помітивши на березі Івана і Микуцю, зняв капелюха, — Іван махнув рукою у відповідь. Дараба з шумом пролетіла рікою. На останньому плоті стояла яличка, вбита між кругляком. За мить вода спала. Іван озирнувся, перехрестився, й вони повільно пішли з малим вгору. Вже на дорозі він шепнув Микуці:

— Абес нені нічого не казав, щоб вона не переживала.

Малий ще не відійшов від пригоди, але ствердно замахав головою. Це була остання дараба, завершення епохи сплаву гірським Черемошем. Скільки гуцулів програли в цьому змаганні з Білою рікою — про це знала лише Біла ріка і Господь Бог.

Юрій поставив приймач на стіл, а сам сів поруч, прислухаючись. Через шипіння долинали голоси ведучого, який розповідав про художницю Аллу Горську, вбиту КГБ у Василькові, під Києвом, бо вона вийшла з комуністичної партії. Жінка була активною учасницею спілки української молоді. Через це її монументальну роботу на Байковому кладовищі закатали в бетон. Її товариш, який також вийшов із партії, загинув при загадкових обставинах.

Юрій задумано встав, скрутив звук. Він ходив по кімнаті, коли зайшли Іван з Микуцею. Іван сів на стілець і притулився до стіни.

— Як сходили? — запитав Юрій.

Іван подивився на Микуцю, всміхнувся, підморгнувши йому.

— Та добре, тату.

— Це добре, добре... — промугикав Юрій, наче сам до себе. Потім вийшов в іншу кімнату, до свого домашнього іконостасу. Запалив свічку і почав молитву.

Наступного ранку Іван з жінкою та дитиною поїхали в Путилу. В районному центрі мали надати Каті дозвіл на виїзд за кордон, підготувати ще якісь документи, — на це пішов тиждень. І протягом всього цього часу Катя боялася, що її можуть не випустити, адже її родина колись була виселена, та й сама вона народилась у таборах для політ'язнів. І справді, секретарка аж скривилась, коли гортала її папери, але одразу посерйознішала, коли побачила Іванову папку. На зворотньому шляху вони заїхали до вуйни Гафії в Селятин, яка їх приязно зустріла й частувала. Жінка добре пам'ятала, яку роль зіграв Іванів батько, Федор, в житті її Савети. Дівчину могли посадити через велику недостачу в магазині, й тоді Федор без вагань відшкодував збитки замість неї. Щоправда, то були гроші його брата, Івана, які той довірив йому зберігати. Про старго лісника Федора в горах ще добре пам'ятали. Вийшовши з автобусу, до Івана з Катею причепився міліціонер. Селятин був майже на кордоні, й місце було режимне, але

коли він зясував, що цей молодий чоловік є сином покійного Федора Пойдаша, лютого лісника без трьох пальців, командира «стрєбків» з Киселиць, він особисто провів сім'ю до Гафії й, дочекавшись їх із гостини, взявся підвезти до зупинки і навіть посадив їх на автобус. Приязно усміхаючись, попрощався з ними, й ще кілька хвилин стояв при дорозі, дивився їм услід.

Через тиждень Катя покидала батьківський дім. Починалась нова епоха в її житті. Вона — вже доросла заміжня жінка — залишає цей дім на горі, де минуло її щасливе динство і дівоцтво. Їй здавалося, що смєреки над хатою якось незвично затихли. Вона довго чекала цього моменту, але тепер їй хотілось плакати. Іван взяв валізу, вільну руку простянув дочці. Катя поцілувала тата, малого Микуцю, обнялась із рудою Світланою, пригорнулась до матері — жінки розплакались. Юрію і самому набігли на очі сльози, й він почав жартома сваритись — по-справжньому не вмів.

— То корова телі любє та лиже, — повторював він якомога суворіше, але голос його тремтів.

Старий пригадав, як брав малу Катю собі на рамена, ховав її маленькі ніжки в кишені й так вони йшли десь далеко у гори: до родичів або на далекий хутір, в полонини, де жив його улюблений вуйко, — хрещений батько, мамин брат. То був старший брат баби Матріщеної, німий від

народження. Він ще з юності жив у невеликій хаті сам, випасав овець, рідко спускаючись у долину: лише до церкви на великі храми або на родинні події. Німого у горах вже давно не було. Він помер десь одночасно з Дмитром Петришканом, Юрієвим татом, і всі тоді дивувалися тому збігу. Тоді казали, що це невипадково. Казали, що відійшли до Бога останні гуцульські королі. Та далека полонина потім названа була на честь німого.

Заплакана Катя підійшла до чоловіка, взяла малу на руки і знову озирнулась на хату. Згадала щасливі миті дитинства і юності, що так швидко промайнули тут, на горбах над Довгополем, у смерекових горах. Пригадалася стара гражда, — то був ніби сон. Великий ключ від брами і від вхідних дверей, яким вони, діти, любили бавитися. Великі, мов кімната, сіни й піч на півкімнати. Катя усміхнулась, коли згадала, як заблукала й кричала, кликала ненью: «Мамо! Мамо!». Другий вихід із сіней, двері відчиняються і перед нею — город. Поруч довга стайня для овець від старих заможних газдів-гуцулів і довга лава через усю кімнату, витесена зі старого дерева. Вони разом з іншими дітьми любили вовтузитися на цій лаві, роздивляючись закопчені косівські кахлі (димаря у тій хаті не було; дим з печі виходив через стріху. Пригадався приємний запах закіптюженого старого дерева, приємний запах тієї старовіцької гражди. «Даремно знесли стару хату», — подумалось Каті. У тої старої хати була душа, вона

була мов жива, хоча багато матеріалів з неї потім використали в будівництві нової, тож вона усе ж таки залишалася жива й дотепер. Пригадалось, як вони з найкращою подружкою бавились у саморобні ляльки, повідрізавши собі косички для цих мотанок. А потім лежали в літній траві, у толоці над граждою, аж біля самого лісу. Лежали мовчки, слухали дзвіночки на худобі, що випасалась неподалік, і спостерігали, як хмарки плывуть небом. Але й отримали вони тоді від своїх батьків за ці підрізані коси. «Бо не можна плазувати⁵!», — кричала Марія, побивши малу по дупі. Чи вже пізніший спогад: як вони підлітками блукали з тією ж вірною подружкою в малині, в чагарниках над осипником, і як подругу вкусила змія, й Катя несла її в долину до баби Матріщенної на плечах, бо у неї розпухла нога, і як стара гуцулка Анна відшіптувала той укус, і набряк спадав просто на очах. Згодом баба навчила цьому малу. Катя згадала чомусь ті дві дівчинки, сестер із села, рідних, але таких різних — чорняву й біляву. На Різдво вони завжди приходили колядувати вдвох, і знали такі коляди, яких ніхто не знав. Усі дивувалися, навіть дедьо Юрій, який їм завжди давав більше, ніж іншим колядникам, і завжди чекав свята, щоб вони прийшли і заколядували. Катя згадала, як вони стоять у козушках

---

5 Плазувати — легковажити, бавитись та імітувати якісь серйозні речі.

посеред кімнати, біля образів, і співають. Одна з них тепер у районному центрі, в Путилі, вийшла заміж, а інша, красуня Ольга, теж вийшла заміж, але за пілота «Аерофлоту», й тепер десь за кордоном. А вона, Катя, тепер їде в Німеччину, казкову країну з красивими будиночками, Балтійським морем і готичними шпилями, полишаючи світ гуцулів, який швидко змінювався.

НДР. ЗГВ.

Нещадно пряжило сонце. Катя стояла в коридорі потяга, дивилася на поля. Проїжджали Польщу. Інколи на небокраї з'являлись обриси понівеченої німецької і радянської бронетехніки. Попри те, що війна закінчилась тридцять років тому, обвуглені каркаси танків чорними силуетами прорізали обрій.

Катя зайшла до купе й сіла поруч із чоловіком. Він мовчки, ледь усміхаючись, слухав сусіда по купе: військового, який вертався з відпустки назад у ЗГВ. Він був футбольним фанатом і без упину про це тільки й торочив, — Іванові й слова сказати не вдавалося. Розповідав про Блохіна з Лобановським та про фінал Кубка кубків між київським «Динамо» та мюнхенською «Баварією» в Києві, на Республіканському стадіоні. Іван упівуха слухав, покійно кивав головою. Катя гортала газету з кросвордами. Мала міцно спала поруч. Іван втомився слухати футбольні байки подорожнього, але не подавав виду. Йому пригадалося, як вони з братами та сусідськими дітьми ганяли старенького м'яча біля батькової хати. Коцьо, молодший із братів, як завжди, стояв на воротах, за які слугували два дерева в саду. Раптом м'яч полетів кудись убік, і якраз вийшов їх старий, Федор Пойдаш, зупинив м'яч ногою. Став на нього чоботом, потім повільно підняв і так само неспішно пройшов повз хлопців до дроворубу, притиснув

м'яча до корча ногою і вдарив по ньому сокирою. По щоках його синів потекли сльози, але обличчя їхні лишалися майже незворушні. Старий чітким рухом загнав бартку у стовбур дерева, подивився строго на малих.

— Вам шо, роботи нема чого?! Пусто час витратати...

Старий пішов до хати, потім знову грізно подивився на малих. Став на порозі й звідти спокійно скомандував:

— Дрова перерубаєте у дровнику, — повернувся спиною, зайшов у хату й уже з сіней крикнув:

— За годину вийду, перевірю.

Вночі Івану снилися кошмари. Кінь у Кисиліцькому колгоспі, якого привели на забиття. Він вийшов у тамбур, закурив.

Зранку на берлінському вокзалі було повно людей. Іван відійшов, не попередивши Катю, — купити сигарет. Катя тримала за руку малу. Покрутилась трохи на місці, й потім швидко пішла платформою: гадала, що загубилась. Навкола було стільки людей, що марно було роззиратися. І тоді вона крикнула.

— Іван!

Аж луна прокотилася. Люди здивовано роздивлялися молоду жінку з дитиною, потім всі й собі закричали з характерним німецьким акцентом:

— І-ван! І-ван!

Катя обернулася — позаду стояв, усміхаючись, її чоловік.

Від Берліна до Нейрупіна, місця Іванової служби, було тридцять кілометрів. На вокзалі їх зустрів друг Івана по службі: молодий, але вже геть сивий чоловік. Люди розповідали, що він посивів під час «Пражської весни», коли жінки з дітьми кидалися під радянські танки. Молодий лейтенант посивів за дві години. «Бульбаш» (як його називали друзі) Сергій Власенко служив у танковій частині, що також квартирувала у цьому східнонімецькому містечку.

Вони довго їхали ідеально рівною дорогою, проїжджаючи чистенькі німецькі села, повз акуратні будиночки під червоною черепицею. Десять через годину доїхали до Нейрупіна.

Стареньке німецьке місто було ніби занурене у сон. Охайна ратуша з годинником, маленькі вулички, що тягнулися від центральної площі, охайні фіраночки у вікнах, рівнесенька бруківка.

То з одного, то з іншого боку вулиці у вікнах саме загоралося світло. Крізь шибки можна було роздивитися старі родинні світлини на стінах цих осель; на деяких були чоловіки в одностроях з останньої війни. Містом гуляла легенда, що Гітлер під час відвідин цього містечка любив гуляти сам, без охорони, тільки зі своєю улюбленою вівчаркою — здебільшого валами довкола Нейрупіна.

Вони проминули озеро з білими лебедями. З білорусом привітався якийсь чоловік, який ішов разом із вагітною жінкою.

Це озеро було улюбленим місцем відпочинку: містяни з дітьми підгодовували під час прогулянок птахів на воді, які підпливали майже до самого берега. Радянські військові на пікнику, хоч і в цивільному, яскраво відрізнялися від місцевих своєю поведінкою. Холодна війна вже наближалася до завершення, але тут, у Нейрупіні, це якось не відчувалося. Катя роздивлялася пам'ятники міста, строгі німецькі скульптури. Над містом височів костел з двома шпилями, червона кривля якого нагадувала малюнки до казок Андерсена.

Вони йшли мовчки. Підійшли до гуртожитку. Біля парадного два бійці намагались демонтувати масивну таблицю перед входом, на якій нерозбірливим готичним шрифтом щось було написано. Власенко зареготав, закриваючи свій «Трабанд».

— Знаєш, Іване, що на ній було написано? — й одразу ж і відповів. — Там було написано, що в цьому будинку в таких-то роках жив німецький пілот, ас, який збив більше ста радянських літаків. Той молодий лейтенант з Москви, якого ми бачили на озері з дружиною, розшифрував. Мало того! В будинку у вестибюлі штукатурка обсипалася, і знайшли сейф вмонтований, а всередині — парабелум і папка якась із документами! Такі новини, Іване.

Бійці далі намагалися зняти табличку. Вла-
сенко дістав папіросу, прикурив у бійців, та пора-
див:

— Да не, мужики, вона тут намертво. Роздо-
вбуйте кувалдою — акуратно не вийде, ніяк.

Докуривши, сам зняв вітровку та взяв кувалду.

— Ану, дайте я, — почав гатити нею табличку.
Іван з жінкою та донькою зайшли до під'їзду.

19:00. Гостина у Власенка

У вітальні увімкнули світло.

— Катя, збирайся, нас Серьога Власенко вечором до себе запросив на гостину.

— Добре, лише малу до Анки відведу, — відповіла з кухні Катя. Анка — то була її подружка-німкеня з роботи.

За столом у Власенка зібралися Катя, Іван, молодий лейтенант-москвич зі своєю вагітною дружиною. Вечір почався з того, що білорус довго сидів удвох з жінкою на кухні; вони про щось сварилися, й гості сиділи мовчки. Потім до них вийшли Власенки і сіли за стіл поруч. Жінка Власенка, сердита росіянка, склала руки й дивилась кудись убік. Підняли перший тост.

— За знайомство! — радісно викрикнув лейтенант-москвич, теж Сергій.

— О, сиджу між двома Сергіями! Можу загадувати бажання! — засміялась по-дитячому щиро жінка лейтенанта. Але набурмошена росіянка так подивилась на неї, що всі хвилини десять сиділи мовчки. Натомість сумний господар випивав і мовчав. Він нічого не їв, — спершись ліктем на стіл сумно втупився в пусту тарілку перед собою, лише випиваючи час од часу з гостями.

Лейтинант взяв гітару, яку приніс із собою, і досить гарно, разом з дружиною, заспівав кілька пісень із радянських кінофільмів, здебільшого

воєнних. Катя з Іваном мовчали. Москвич відклав гітару і всіляко намагався розвеселити компанію, але розмова не клеїлась.

— Уявляєте, вирішили мої батьки kota позбутися: вивезли за місто, в селі якомусь залишили. Через кілька днів батько з мамою зранку виходять у двір, аж тато чує — щось м'явкає! «Слухай жінко, а це, часом, не наш кіт?» — питає. Дивляться: таки наш! Лапки всі до крові стоптав. Як він лиш дорогу назад знайшов? Ми на масиві жили новому — багатоповерхівки одні.

Іван засмівся.

— Коти — вони такі. Пам'ятаю, старий мій свиню зарізав. Буженицю наробили, а кіт наш то пронюхав, і заліз в бужарню! Дотепер не розумію, як. Ну, і понадкушував там все м'ясо, що там висіло, бужене. Старий мій то як побачив, як знервувався! Знайшов kota, схопив одною рукою за горло, несе. Взяв рушницю, відійшов в сторону від хати, підкинув kota — кіт до плотів, тікати; старий прицілився, вистрілив. Кіт лише перекрутився. Ми малі плачемо аж ридаємо. Як старий до хати зайшов, побігли, kota забрали, й у стайні, біля корів, у соломі сховали. І виходили! За що мені той кіт добре віддячив: потім всіх моїх кролів, що я в клітці тримав, передувив, зараза... Я його з люті якимсь залізом прибав просто в стайні, потім взяв у сумку, виніс аж до школи, на ріку викинув. За два дні вранці виходжу з хати до школи, бачу — стоїть. Я огорнувся, очам своїм

не повірив! Ну, думаю, не наш, просто схожий, бо ніби прикінчив же тварюку. Підходжу, беру на руки, гладжу. Мац, — а у нього дріб лишилася від татового пострілу. Знову вижив, курва!

Іван з білорусом засміялися, а подружжя москвичів скривилося: Іванова історія їх радше засмутила. Жінка господаря й далі сиділа мовчки, сердито дивлячись у вікно, а Катя чула цю історію вже багато разів. Іван коротко резюмував:

— Коти — вони живучі.

Білорус знову засміявся, після чого запала гнітюча тиша. Сердита росіянка помітно нервувала через таких гостей, і навіть не приховувала цього. Вони з чоловіком були на межі розлучення, і їм не бракувало своєї гризоти. Вона ніяк не могла завагітніти (внаслідок зробленого колись аборт), і тепер ця неспроможність народити висіла домокловим мечем над подружжям. Вона на мить відвернулася від вікна і заздрісно подивилася на вагітну жінку москвича.

— Ну, добре, нам вже пора, ще малу від знайомої в Нейрупіні забрати треба, — сказав Іван, підвівшись. Лейтенант і собі почав збиратися:

— Да, і завтра в полку тривога, навчання. Треба виспатись.

Вони мовчки вийшли у коридор. Жінка білоруса лишилась у кімнаті, поки її чоловік проводив друзів. У коридорі, опустивши очі, сказав одне єдине слово за весь вечір, звернувшись до гостей:

— Вибачте.

— Да все нормально. Добре посиділи, — заспокоїв Іван друга, не наважившись поглянути йому в очі.

Коли спускались сходами, з квартири Вла-сенка чути було крики: жінка сварила білоруса. Небагато можна було розібрати з цього істеричного жіночого вереску, крім лише однієї фрази: «Навіщо ти їх запросив!», яку повторила кілька разів. Гості на мить зупинилися, потім перезирнулися і мовчки попрямували до виходу з під'їзду.

Тривога. Навчання у полку

В коридорі блимали лампочки. По ньому йшли десантники в штурмових куртках, з вкороченими АК. Позаду йшов вояк з рацією. Іван встав, старший десантників тихо пробубонів:

— Товариш прапорщик, сідайте.

Потім повернувся до інших військових, які сиділи на лаві.

— Вас умовно знешкоджено.

Десантники відключили зв'язок і закрили командний пункт. Новачок лейтенант, який спостерігав за цим дійством, раптом підвівся, підбіг до дверей заходився грюкати:

— Еее, мужики! У мене жінка народжує! Відкрийте! У неї перейми ранком почались, швидко викликали! — кричав він.

Колеги-військові, які сиділи на лаві, заспокоїли його.

— Ось і закінчились навчання. Да не переживай ти. Без тебе народить, — і загиготіли.

Той не заспокоювався бив ногами в двері, гупав кулаками. З того боку вартовий сухо відповідав:

— Не положено, за умовами навчання...

Далі чоловіки, поскладавши руки, сиділи мовчки. Сергій, що у нього народжувала жінка, схилив голову аж до колін. Раптом обізвався старший з них, майор. Він підійшов до лейтенанта, поклав руку на плече.

— Анекдот, мужики. Викрали американці молодого лейтенанта, але наші його визволили, обміняли на когось. Прибуває він назад до частини, а там його питають: ну, мовляв, як там? Той відповідає: «Допитували і тяжко мордували». Одне слово, вчіть матчасть мужики, а то не буде що розповісти у разі чого.

Приміщенням пішла луна від сміху. За півгодини навчання були завершені, аеродром повністю захоплений. Надвір першим вибіг Сергій, за ним Іван. Їх наздогнав майор, якого теж звали Сергієм. Біля КП вони усі разом зустріли третього Сергія — Власенка. Чоловіки обступили «бульбаша».

— Так, Серьога, їдемо в Потсдам!, — вимогливо запропонували чоловіки.

— Якого? — здивовано перепитав «бульбаш».

— Жінка родить, — вже майже безсило простогнав-прошепотів лейтенант.

— Ааа, ну, тоді їдемо!

Вони запхались у маленьку гедерівську машинку і помчали вулицею. Перед дорожнім знаком Potsdam 30 km. і стрілочкою з напрямком руху Власенко вивернув руль і поїхав в протилежному напрямку. Лейтенант істерично зарепетував: «Еее!Куди?!». На що білорус, сціпивши зуби, пробубонів:

— Не сци, летьоха. Як ми в роддом без квітів? Ти тільки подумай?! — всі замовкли, заскочені цією простою думкою, а «бульбаш» вів далі:

— Квіти. Там ростуть такі квіти, ти їх тільки б побачив! — танкіст, усміхаючись, обернувся до лейтенанта.

Чоловіки припаркувались біля садиби перед маленьким парканом, перед яким був розкішний квітник. Чоловіки швидко перебігли через дорогу і почали рвати ті квіти. Аж тоді почули з-за спин:

— Гутен таг!

Військові зупинились і потихеньку обернулись. Перед ними стояв дід-німець, господар садиби. Він тримав руки в кишенях безрукавки й нібито без жодних емоцій дивився на чоловіків. Тоді Власенко почав ламаною німецькою виправдовуватись, мовляв, у друга жінка народжує, а часу нема магазин з квітами шукати. Для більшої переконливості ще й почав шукати по кишенях гроші. Німець махнув рукою. «Найн». Запросив військових до хати. На стіні в коридорі висіли старі світлини. На більшості з них був молодий чоловік у формі вермахту. Німець вже давно жив сам. Іван зайшов до кімнати останній. Підійшов до комода з червоного дерева. На ньому, в центрі, у великій рамі була ще одна світлина: господар будинку стояв поруч з жінкою; цей хлопець Іванового віку, в формі лейтенанта вермахту, тримав кашкет під пахвою і приязно усміхався в об'єктив, на відміну від батьків, які дивилися цієї миті на фотографа розгублено і з тривогою. Іван взяв світлину, щоб краще роздивитися. Дід у сірій в'язаній безрукавці, з вели-

кою білою чуприною, розчулено і розгублено подивився на фото і сказав:

— Це мій син, Дитріх.

Дід забрав фото і поставив його на місце, до інших світлин на комоді. Швидко щось пробурмотів собі під ніс. Підійшов Власенко, переклав:

— Він пропав безвісти на східному фронті, в сорок третьому.

Відтоді життя цієї родини наче завмерло, бо нових фото відтоді не було.

Чоловіки пройшли через усю кімнату за дідом і через інші двері вийшли у сад. Там, в іншому кінці ділянки, в ідеальному порядку росли троянди. Дід підійшов до дерев'яної будки, пофарбованої у білий колір. Одягнув рукавиці, взяв секач, і зрізав всі до одної троянди з клумби. Віддав їх лейтенанту зі словами:

— Це для вашої фрау, — так само незворушно, як і вітався.

Лейтенант хотів заплатити, але дід заперечливо хитав головою, склавши руки за спиною: «Найн, найн». Лейтенант ламаною німецькою подякував, дід усміхнувся:

— Бітте, — і мовчки провів чоловіків до хвіртки.

Прощання з полковим оркестром

У сутінках, що сповивали маленьке німецьке містечко, світився лише вибілений паркан частини, що відгороджував її від Нейрупіна. Лунали поодинокі, ледь чутні звуки мелодії — грав духовий інструмент. Уривки мелодій змінювали одна одну. Потім уже гучніше полилася над віттям старих дерев легко впізнавана тужлива мелодія: «Прощання з полковим оркестром». Катя любила цю мелодію. Вона, на відміну тривожного «Прощання слов'янки», була спокійна і тільки трохи тужлива. «Прощання слов'янки» її жахало. В уяві виникали картинки з хроніки і радянського художнього кіна, де добровольці в цивільному, під істеричні викрики рідних, крокували вокзальним пероном, вчепившись в лямки своїх наплічників, марширували щільними строями на погрузку в нікуди, — у вагони для відправки на фронт. «Тривожна мелодія, страхітлива», — думала Катя. Полковий оркестр за парканом репетирував виступ до Дня Перемоги: то раптово вмовкав, то знову починав з того ж місця, спочатку. Виконавши різні мелодії, лише наостанок оркестр за білим парканом повністю зіграв «Слов.Янку».

Гримів марш. Старші жінки, які сиділи на лавочці біля гуртожитку, припинили свої балачки, тужливо задумавшись.

Поки чоловік мав завершити службу в ЗГВ, Катя влаштувалася працювати у військторг, що

знаходився по-сусідству з німецьким магазином, ден торгували здешевленими товарами для пенсіонерів, і де жінки радянських військових купували м'ясо — дешевше, ніж на базарі. У магазині Катю недолюбливали, бо вона була «бандерівка» (тобто, з західної України). Тому вона здружилася з німкенею Анкою, яка жила сама з сином (від радянського військового, з яким вона колись мала роман). Одна лише ця німкеня зі всіх продавчинь добре ставилася до Каті й часто запрошувала її до себе додому. «Военторг» часто їздив у інші містечка НДР з «автолавною», й ці подорожі давали змогу Каті побачити Німеччину, яку вона щиро полюбила не через її заможність (особливо на тлі країни Рад), а завдяки добрим людям, які її тут сприймали приязно.

До магазину, де працювала Катя, часто заходила безумна Хільда. У старій під час війни всі чоловіки з її родини не повернулися з фронту, а єдину, неповнолітню тоді, доньку згвалтували радянські солдати — і дівчина покінчила з собою. Кажуть, що тоді від радянських військових народилося сорок тисяч дітей, — більшість із них силоміць відібрали у матерів і відправили у дитячі притулки. На цю тему існувало строге табу, але іноді жінки на кухнях перешіптувалися про весь цей жах, що розпочався одразу після падіння Рейху, коли радянська армія безкарно «насолджувалася» перемогою. Німкеня ненавиділа «руских», в очах її був якийсь невгасимий відбиток

тої ненависті. Вона приязно ставилася лише до молодії та сором'язливої Каті, показово звертаючись тільки до неї, заходячи в магазин заради дрібних закупів, завжди посміхаючись і дякуючи. Старші жінки в магазині, здебільшого росіянки чи зросійщені українки, кепкували з україномовної «западенки», яка погано говорила російською, й часто перемивали їй кістки по кутках. Але одного разу директриса магазину зле пожартувала — просто в залі, під сміх інших продавчинь. Тільки стара Хільда вийшла надвір і, попрощавшись з Катею, сказала: «Фашист фашиста видит іздалека». Катя розплакалась. Скинувши халат, втекла з роботи додому, проридавши решту дня й цілу ніч, і лише на ранок зізнвшись чоловіку, в чім річ. Наступного дня Іван прийшов в магазин на розмову з колегами жінки. Після цього — й аж до самого від'їзду з Німеччини, — жінки були демонстративно чемні з Катею. Лише на прощання не стрималися, й довго торочили, що всі українці, мовляв, «бендеровцы» і «фашисты».

В магазин часто заходив один літній німець. Інтелігент, в окулярах, завжди з усмішкою. Казали, що то лютеранський священик. Колись Катя бачила, як у німецький магазин зі здешевленими товарами німці показово не пропускали вагітну жінку — дружину радянського військового; вона була на останньому місяці вагітності. Тоді цей дід перебіг дорогу, взяв жінку за руку і відчайдушно почав сваритися зі своїми співвітч-

зниками; ті розійшлись, присоромлено схиливши голови, і він провів «руську» аж до прилавка.

Якось Катя гуляла вуличками Нейрупіна, вела за руку малу Люду. Сонце було в зеніті і пекло немилосердно. Вона не спам'яталась, як її взяв хтось за іншу руку: то був отой німець, пастор. Він заговорив до неї ламаною російською, де жести важили більше, ніж слова.

— Фрау. Ето не єсть гут, не єсть х-ара-шо: девачка, шляпа.

Катя не розуміла, а він показав на сонце, лагідно усміхаючись молодій жінці, недосвіченій ще мамі, і гладив малу Люду по голові.

— Солнце, очень жарко, голова девочкі. Шляпа. — Катя відразу завела малу в парк, сіла на лавочку, зав'язала їй хустину.

Німець, задоволено склавши руки за спиною, усміхнувся:

— Гут. Хо-ро-шо.

Припідняв капелюха та попрощався:

— Офідерзейн. Досвіданія. Доброго дня! — викрикнув він.

Катя розгублено, але із вдячністю ствердно кивнула головою у відповідь.

Посидівши трошки в парку, вона вирішила нарешті зайти до католицького храму, бо давно планувала, а тепер мала на це час. Вона колись, ще дівчиною, коли вчилась на кондитера у училищі, ходила з подружками на меси до костелу в Дрогобичі, бо це був єдиний діючий храм у місті.

В нейрупінському костелі було приємно та прохолодно. Посередині — розп'яття з перехрещеними ногами і прибитим до хреста руками Ісуса. Органіст вправно грав щось із Баха. Велична мелодія летіла у височінь і заповнювала весь простір храму. Катя із малою Людою сіли під хорами, слухаючи і роздивляючись різнокольоровий вітраж у вітварі.

День Перемоги

Дуже п'яний Власенко раптом підвівся з-за столика в ресторації і зарепетував на все горло:

— Самаро-Ульянівська ордену Суворова і Богдана Хмельницького двадцять четверта залізна дивізія! Вісімсот сорок дев'ятий артилерійський полк!

Здоровило білорус, хитаючись, пішов до сцени. На півдорозі він напрочуд вправно козирнув яксь рудим молодим німкеням, що вони сиділи за столиком посеред зали. Власенко вигнув шию, як на параді, пройшов строевим кроком. Підійшов до фортепіано — піаніст припинив грати. Власенко, ледь хитаючись, підійшов до мікрофона і затягнув пісню перемоги. «День Перемоги». Виконання було фальшивиньке, куплети плутались. Старші німці, які сиділи в ресторації, нервово завмерли, сціпивши зуби, і перелякано дивились на військового, який з надриком, басовито, виспівував пісню. Ці німці ще пам'ятали, як їхні діди та батьки зупинялись і знімали капелюхи, схиляючи голови перед червоноармійцями на вулицях німецьких містечок, де були розквартировані радянські військові, а ті гордо проходили повз них, наче й не помічали. Танкіст усе співав патріотичну пісню. Молодші німці з ненавистю дивились на впитого радянського вояка. За крайнім столиком, у глибині ресторану, сиділа компанія. На перший погляд — то були теж радян-

ські військові, й разом з ними — агенти штазі в цивільному; на спинках крісел висіли однакові чорні піджаки. Вони від самого початку спостерігали за дійством, розвернувшись у бік сцени й хитро посміхаючись, спостиригали за імпровізованим виступом земляка. Власенко припинив співати і почав вже волати у мікрофон про втрати його рідної Білорусії у Великій Вітчизняній.

— День гніву, бл...дь! — закричав «бульбаш».

Цього дня німці мстили за окупацію, тримали в напрузі радянські військові містечка по всій НДР. Військовий повторив тихіше:

— День гніву? Вбили бійця молоденького та кажуть, що день гніву? За що? Йому жити та жити!

В містечку на озері й справді сталося «чп»: знайшли замордованого вояка радянської армії.

— Кожну другу деревню спалили з жихарями під час війни!

Він намагався повторити це ламаною німецькою. Тоді один із тієї компанії за крайнім столиком швидко підвівся і підійшов до Власенка зі словами:

— Так. На вихід.

Білорус пручався, схопив того за комір сорочки, заволав:

— Да хто ти такий!

Підійшов Іван. Підвелися друзі з-за крайнього столика. Чоловік похитав головою, що не треба підходити..

— Так, спокійно, мужики.

Він показав усім «ксіву» особіста.

Вони вийшли надвір. Німці мовчки супроводжували поглядами руских. Надворі кагебіст дістає сигарету.

— Слухай, трак, сюди.

Затягнувся і перепитав:

— Танкіст, правда ж?

Хмільний Власенко, схиливши голову, кивнув ствердно. Гебіст, кривляючись, вів далі, ледь стримуючись од сміху:

— Залізна дивізія! Трясця! Шуруйте звідси, якщо не хочете за двадцять чотири години дипломатичною поштою на Родіну.

Чоловік замовк, викинув недопалок, повернувся до ресторану. Трохи протверезілий Власенко звернувся до Івана:

— Пішли до мене. Моя до подружки поїхала, — буде лише завтра.

Вони сиділи на кухні у Власенка. Той наливав сам собі і пив одну за одною, але чомусь не був дуже п'яний. Іван сидів поруч, мовчки. Він знав характер друга, і що той нічого не буде слухати. Сива чуприна білоруса світилася під тьманим світлом лампочки, що самотньо висіла на проводі під стелею. Раптом Власенко, ніби отямившись, голосно заматюкався, а потім спокійно почав згадувати.

— Я молодий лейтенант був, тільки після... — затнувся. Але за мить продовжив. — Підняли по

тривозі. Мовляв, зрадники бунтують у Чехословаччині. Фашисти...

Скривився. Замовк. Закурив. Задумано всміхнувшись, прошепотів гірко:

— Брехуни! С-у-к-и, — процідив крізь зуби й істерично засміявся, та швидко заспокоївся.

— Місто Острава. В-у-дка польська вубурова. Т-а-к в-с-е д-і-с-т-а-л-о! — сказав Власенко, підвівся, знову закурив. Став біля вікна, випускаючи дим у прочинену квартиру, розглядаючи своє відображення у шибці.

— Десантники, одягнені в штурмові куртки, йшли вузьким коридором, один за одним, один за одним, один... Блакитні берети. Офіцер пробубонів: «Товарищ лейтенант, блок-пост оставляем на твою ответственность!» Радист на ходу передав позивні, й вони мовчки пішли коридором. Було лише чутно, як вони віддаляються. Потім постріли. Вбиті цивільні. Н-н-надворі. Н-на дорозі. Жінки. Якісь студенти... — і додав вже зовсім тихо-тихо, з безумним вогником у погляді:

— Діти...

Замовк. І потім ще тихіше:

— Д-дитячі візочки...

Власенко заплющив очі. По щоках текли сльози. Він раптом обернувся і закричав на все горло, аж так, що поверхом нижче у сусідів прокинувся собака, й під гавкання вівчарки було чути плач немовляти.

— Я не винен!!! Вони самі!!! Під танки!!! З дітьми!!! Кидались!!! С-а-м-і!!!

Власенко закричав те саме ще раз. Іван підскочив з місця і міцно обійняв друга. Білорус плакав, як дитина. З того відрядження він повернувся додому геть сивий. Рідна мама не впізнала, побачивши на порозі хати постарілого на кілька десятиліть сина.

Два місяці по тому

В кадровому відділі частини, у вузькому кабінетику, було брудно і накурено. Офіцер зі слідами важкого похмілля на обличчі (проте ідеально виголений і у ретельно випрасуваному одязі) ходив туди-сюди.

— Для тебе, Іване, маємо Підмосков'я,— пробубонів він і сів за стіл. Іван спокійно і впевнено відповів:

— Ні, мені Москва непотрібна. Шукай Україну.

Замовк на хвилю, подивившись у вікно. Там, на плацу, під барабанне бамкання марширували «коробки⁶⁶». Іван за мить додав:

— Може, Чернівці або Франківськ. Львів — теж нормально буде.

Офіцер ліниво поперекладав папки.

— Ні, нема. Іване, да ти зає... Тобі що — Підмосков'я не підходить?!

— Шукай Україну.

— Ну, ти даєш! Інші на колінах повзають, щоб поближче до Москви потрапити... Як знаєш...

Офіцер відкрив шафу і почав там перебирати папки.

— А, ось! Є Україна. Місто Бориспіль, Київська область. З тебе півлітри.

---

6 Коробки — парадний розрахунок, підрозділ вишукаваний для стрійових занять або параду.

— Добре, поставлю. Дякую. Хай буде Борис-піль.

— Але я тебе все одно не розумію: на кой тобі ця дира? Я ж тобі Підмосков'я пропонував! Ну, сам рішай, — проскиглив офіцер на прощання.

Від Дня Перемоги минуло вже два місяці й Іван рідко перетинався з Власенком. Той ніби всіяко намагався з ним не бачитись. Та якось, вертаючись із частини, він вирішив зайти до Серьogi, — до від'їзду лишалось вже зовсім мало часу.

Іван зайшов до вітальні. В кімнаті сидів могутній білорус, дивився телевизор. Якусь передачу з Західної Німеччини. Мультик для дорослих. Кумедний Брежнєв в орденах і з величезними чорними бровами ніс перед строем нагороду у вигляді зірки. Обійшовши уважно стрій, вдивляючись у солдат, задумався... і вліпив нагороду собі на груди, задоволено причмокнувши. Бульбаш тихенько усміхнувся і повернувся до Івана. Потисли руки.

— Здорова, Іване.

Телевізори в Східній Німеччині ловили західні канали і в казармах доводилось робити деякі маніпуляції, щоби бійці могли дивитись лише «гедеєрівські». Власенко не встиг спитати Івана про справи, як у коридорі залунали нелюдські воання. Чоловіки вибігли з кімнати — крики припинилися. Потім знову крик — ніби поверхом

вище. Іван із Сергієм чимдуж кинулися по сходах вгору. По дорозі білорус розповів, що позавчора в гуртожитку сталося «чп».

— Вона до полусмерті дочку свою побила!

— Хто?!

— Сусідка. Дура! Мала вазу дефіцитну розбила, бавлячись. Так їй тепер, після побоїв, руки відняло і не знати, що буде... Може калікою лишиться на ціле життя.

На поверсі вже зібралися жінки. Чоловіки, розштотхавши глядачок, підійшли до кімнати тієї жінки. Двері були розкриті. На підвіконні стояла красива жінка в халаті з розтріпаними волосами, — явно не при тямі. Сергій подивився на Івана, сказав:

— Ти постій тут. Людей не пускай. А я спробую поговорити з нею.

Він тихо наблизився, простягнувши руку. Жінка кричала, щоб він не підходив ближче, бо вона стрибне. Сергій присів біля батареї, щось прошепотів. Жінка безупинно ридала, але через півгодини таки зійшла з підвіконня. Зайшли лікарі зі швидкої, забрали її. Сергій ще посидів трохи біля вікна, підвівся, підійшов до Івана й попросив закурити. Вийшли надвір.

— Пішли, вип'ємо, — запропонував Сергій, прикуривши.

Тільки тепер Іван наважився спитати, що він їй сказав. Сергій поглянув на Івана, витримав паузу, і потім незворушно промовив:

— Розповів, як я дітей у візочках та мамців їхніх в Празі своїм танком давив. І як мені тепер з цим живеться.

Він ще раз мовчки подивився на друга сумними очима.

До глибокої ночі вони сиділи на лаві у дворі, й Катя, не витримавши, вийшла з Людою забирати чоловіка додому.

— Уявляєш, Іване, мала сьогодні від мене втекла! Вискочила до КП, стала перед ворітьми. Стоїть, а там узік командира частини якраз мав виїхати. Він вийшов з машини, взяв Люду на руки. Правду мама казали, що як не тримаєш дитину за руку, то не твоя дитина вже.

Іван, пригорнувши дочку, сказав дружині:

— Їдемо, Катя, до Борисполя.

— А де це? — здивовано спитав Власенко.

— В Україні, пПід Києвом. Мені Підмосков'я пропонували, але я відмовився.

Власенко мовчки потиснув Іванові руку.

— Молоток. Все правильно зробив. Ну, добре піду я. Моя, напевно, теж хвилюється, — сказав він. — Тільки вибач — на вокзал не поїду. На старість сентиментальний став. Ще розплачусь. Ось зустрічати — то інша справа. Може, побачимось ще колись.

— Обов'язкво.

— Приїзжайте до нас в Барановичі, — сказав на прощання Сергій, розчулившись. — Мама дуже радіє гостям.

Бориспіль. Військове містечко

— Я розумію, що у вас маленька дочка, а жінка вагітна другою дитиною, але повторюю: на жаль, вільної квартири у нас немає, товариш прапорщик, тому нічим допомогти неможу, — сухо сказав майор, закриваючи особову справу Івана в штабі полка.

Увечері Іван закрив контейнер з речами, лишивши його на полігоні, в каптьорці. Полігон був поруч з аеродромом, звідки один за одним злітали, мигаючи лампочками на днищі, військові та пасажирські літаки: їхній гул не міг заглушити навіть сильний вітер. Ліниво крутилися ребра локаторів і бігали бездомні пси, приручені бійцями. Іван підняв комір шинелі, подивився на годинник. Засунувши руки в кишені, швидко пішов на найману квартиру, де чекала жінка з дочкою. Насувалася ніч, було 31 грудня 1979 року. Іван із Західної групи військ потрапив служити до в/ч 64324, «Краснознам'яонний полк зв'язі». Ця частина була розташована в сонному містечку Борисполі, за тридцять кілометрів од Києва. Поруч з Борисполем був розташований міжнародний аеропорт, який прибрав собі назву цього міста зі славною історією, яке лишилось десь далеко, в минулому. Забудований по-новому Бориспіль зараз нічим не відрізнявся від інших, таких самісіньких, районних центрів країни Рад.

Був Новий рік, олів'є на столі, «Советское шампанское», прикрашена дощиком ялинка з червоною зіркою, чорно-білий телевізор транслявав привітання країні: німецький генсек ледве-ледве читав текст із папірця. Катя з Іваном, разом із господарями хати, в яких вони знімали кімнату, мовчки сиділи за столом. Іван тримав у руці пляшку шампанського, щоб встигнути відкоркувати з останніми словами Брежнєва, під бій курантів. Діти господарки, які вже встигли добряче провести рік старий, вже не годні були терпіти нудного плямкання, яке час од часу перебивали «мухи» й ефірне шипіння; хтось із них почав розповідати анекдот про «дорогого Леоніда Ілліча». Баба Даша (господарка) гнівно обірвала цю спробу на півслові. Вона сиділа в акуратно зав'язаній білій хусточці й уважно слухала главу держави. Здавалося, лише вона одна вірить йому. Генсек відпив з бокалу й нерозбірливо проголосив:

— Подздравляю ваас с новмм, одна тисяча дев'яност семьдісят дівятим годом!

Присутні, сміючись, усе намагалися допомогти старцю з телевізора. Хтось викрикнув: «Бурние і продолжительние аплодісменти!». Нарешті. Бій курантів, вигуки: «З Новим роком! З новим щастям!». Іван спритно відкоркував пляшку, — вистріл поцілив у люстру, й баба Даша аж зойкнула, бо ж відсояла за нею кілометрову чергу в київському ЦУМі. Піна з пляшки, кришталевий дзенькіт.

Наступного ранку Іван йшов по коридору казарми, вдовж якої стояла шереха бійців СА. За ним пленталася сонна Люда. У малої була червона з сірими вставками гедеєрівська куртка з капюшоном, — туди солдати кидали яблука, цукерки, різні смаколики з домашніх посилок до свята. Стільки, що дівчинка ледь дійшла до виходу з переповненим капюшоном.

— Люда, можеш скорше йти! — спитав Іван, але коли побачив набитий капюшон малої, усмінувся, вигріб подарунки й порозкладав собі по кишенях шинелі.

Іван вів доньку за руку. Надворі їх перегнала шереха солдат, які гучно співали стрійову:

— «Ідъот солдат по городу, по незнакомой улѣ!»). За два роки ця героїчна частина, яка була сформована у вересні сорок першого під Москвою, на початку німецько-радянської війни, мала святкувати свій сорокалітній ювілей. Напередодні біля центрального КПП на території частини, що була відгорожена від «військового містечка» білим бетонним парканом, поставили невеличкий монумент, викладений з цегли і пофарбований у блакитний колір. На алюмінієвих пластинах були викарбовані дати: 1941—1981. Знизу — трохи примітивні чеканні зображення в стилі листівок привітань з «днем советской армии».

В березні 1980-го, олімпійського, року в Каті та Івана народився син, якого вони назвали Сер-

гієм, — на честь чотирьох друзів, з якими вони потоваришували у Нейрупіні, де Іван прослужив п'ятирічну «сверхсрочку». Був кінець березня, падав останій цього року лапатий сніг, Катя показувала немовля у вікно роддому, а внизу стояв щасливий Іван зі своїми друзями по службі. Катя поклала малого в ліжечко і через кватирку, на шнурку, підтягнула до себе передачу у чорному військовому портфелі. Крім різних продуктів, щасливий чоловік поклав туди банку «згущонки» в блакитно-білій обгортці. Люда, яка стояла поруч, мовчки ковтала слину, дивлячись, як дефіцитна смакота віддаляється від неї. І невимовне щастя охопило малу, коли портфель, повернувшись під обкладену світлорожевими кахлями стіну, виявився не порожній: там була блакитно-біла банка.

На Паску в Борисполі, на відкритому, фарбованому в темно-зелений колір, майданчику центрального парку, були танці. В самому місті не було жодного діючого храму. Після дискотеки молодь пішки вирушла в Іванків, — сусіднє село, де була єдина діюча церква на весь район. Біля церковної огорожі вже зазделегіть були виставлені патрулі з комсомольців і працівників підприємств міста та міліції, що відмічали собі у блокнотики всіх присутніх.

А влітку вісімдесятого через Бориспіль проносили вогонь олімпійських ігор у Москві. На міс-

цевому стадіоні, побудованому з цієї нагоди, мали запалити від цього вогню смолоскип. Пофарбовані паркани, нові зупинки з викуваними елементами і мальованими сценами дозволя простого трудящого народу. Івана та його співслужбовців з частини задіяли в очепленні. Надвечір Катя з Людою та маленьким Сергійком у колясці пішли в центр міста. По дорозі її зупинив міліціонер в парадній формі, не пустивши вперед — вимогливо запропонував завернути на сусідню вулицю. Катя, не сперечаючись, повернула у вуличку через приватний сектор: мазанки з дворами, забитим лахміттям, облущені й часто завалені паркани. Після того, як вогонь пронесли та зняли очеплення, вона зустрілася у натовпі з чоловіком. Він взяв малу на руки, й втомлена Люда відразу заснула, тож далі вони йшли вулицею мовчки. Біля «городка» їх обігнав одинокий автобус з темним салоном.

«Відрядження» в Афганістан

Сергій стоїть в темній вітальні двокімнатної квартири панельної п'ятиповерхівки. Йому три роки, і він не може дотягнутися до вимикача. З прикритої більшої кімнати, «зали», через фігурне скло білих дверей пробивалося тьмяне світло, що падало на стіни вітальні тільки біля самих дверей. Стіни — жовті. Певно, ще з тих часів, коли цей будинок здали в експлуатацію. Попередніх господарів цей колір влаштовував і вони не стали переклеювати шпалери. Хоча вірогідніше, що їм було не до ремонту. Казали, що у них у родині сталася якась «історія». Сергій прочинив двері й увійшов до кімнати. Там, у бідненько меблованому приміщенні, за великим розкладним столом сидить Іван. На перший погляд — веселий, але з глибоким сумом в очах. На ньому — добре підгнана зелена польова форма. Портупея, кашкет на колінах. Кокарда з зеленою зірочкою. Іван отримав «відрядження в Афганістан». Поруч сидить Катя. Вона склала руки на колінах. Розгубленість, марні спроби абстрагуватися від цієї новини. Перші ознаки важкої депресії. За столом також подружжя Поротікових: гарні, молоді й щасливі. Він — вродливий «старлей» із Тамбова, нащадок славетного роду з давніми військовими традиціями. Батько через пару років таки переконає сина і переведе його на батьківщину. Вона — «бойкиня» з Турки, телефоністка. Батьки Гени були проти,

щоб він одружувався з цією «западенкой-бенде-
ровкой» і ніби навіть підібрали для нього у Тамбові
кращу пару, їхнього рівня. Але Гена наполягав, і
таки одружився з Катєю. Зрештою, це було чи не
єдине вольове рішення у житті Поротікова. Щас-
лива Катя взяла на себе несолодкий тягар. Гена був
добрий інтелігент—інтелектуал, але мав слабкий
характер, і вже тоді, «старлеєм», був душею ком-
панії своїх старших за званням товаришів, бо пив
з ними усіма і добре виставляв. Коронним вислов-
люванням Гени тоді стало: «Я как вип'ю, сразу
себя человеком чувствую», — його охоче цитували
офіцери і прапорщики полка. В цьому шлюбі наро-
дяться двоє дітей: старша Катя і згодом, вже перед
від'їздом у Росію, Іван.

Розчервонівшись од випитого, Гена повер-
нувся до Сергія і, засміявшись так, що його
обличчя аж засяяло, вигукнув:

— Серьожа! Ану йди сюди!

Сергій, розігнавшись, пробіг повз стіл і сів на
диван, привезений з НДР, — об'єкт заздрості
для всіх гостей. Поруч сиділа старша на п'ять
років сестра Люда, — дівчинка з вічно сердитим
личком, яка, напевно, розуміла чи здогадувалася,
що тата проводжають на війну, і тому сиділа ще
сердитіша, ніж зазвичай, втупившись очима у
біло-рожевий візерунок на шпалерах. Дорослі
перезирнулись, сумно всміхнувшись. Гена почав
азартно розповідати якусь свою пригоду з чергу-
вання на КПП, — усі насилу всміхались.

Малий, нудьгуючи, дивився у вікно. Там, через дорогу від будинку, була загороджена білим парканом в/ч № 64324, «Краснознам'яонний полк связи». На обгородженій території росли дерева: найближче були високі тополі, — влітку на них любили гніздитися ворони. Вітер хитав віття і Сергію, здавалося, що то велети, які силкуються перелізти через огорожу й залізти до кімнати, де вони зараз сиділи. Дорослі мовчали. Сергій вибіг на балкон і вчепився маленькими пальчиками у ґрати, вдивляючись у загадковий завіконний світ. Вже засвітилися ліхтарі на великих бетонних стовпах уздовж дороги, і вже було добре видно, що то ніякі не велети, а звичайнісінькі дерева. Приємна прохолода змінила спеку дня. На першому поверсі п'ятиповерхівки був «воєнторг»: два великі магазини, де теоретично можна було купити все необхідне — від хозтаварів до стакану улюбленого Серьожиного томатного соку. Проте у відділі «Соки-води» працювала хамовита продавчиня, яка любила кричати на дітей: «Чого приперлися? Води нема!». Це вона про автомат для миття стаканів. А ще в тому магазині на полицях були набори з пластмасовими солдатиками: індіанцями, вікінгами, єгиптянами, римлянами і ковбоями.

— Сергію! — покликала мама. — Йди-но сюди!

Малий забіг до кімнати, тато взяв його на коліна. Від Івана пахло одеколоном, сигаретами

і свіжою формою — запахом «каптьорки» в казармі. Малий роздивлявся «командирський» годинник на руці батька. Потім всі мовчки встали і пішли в коридор. Хтось увімкнув світло. В пустій вітальні було тільки взуття та два плащі на вішаку. Поруч — «тривожна» військова валіза. Іван одягнув кашкета, взяв Сергія за руку. Катя зачинила двері й усі мовчки пішли вниз. Назустріч піднімалися нові сусіди — сумовито привіталися. Новини у військовому містечку розліталися швидко, й усі знали, що молодого «прапора» відправляють в Афган, на страшну війну, й він мусить лишити тут безробітну жінку з двома малими дітьми на руках. Але то був «інтернаціональний долг» і країна була безжальна у своїх рішеннях.

В пісочниці ще бавились діти, поруч, на великій лавочці, сиділи їхні мамочки та бабки. Побачивши родину, вони відразу заходилися шухукатись, потім фальшиво-скорботно привіталися, похитуючи головами. Катя ене відповіла на привітання, — думками вона була вже дуже далеко.

Проминули перехрестя. Поруч — поле. Скраю — ошатна будівля з санчастиною на перших трьох поверхах і гуртожитком для військовослужбовців — на горішніх. «Кошкін дом» — так називали цю будівлю між собою вояки, бо жили там здебільшого молоді й ще не одружені лейтенанти, про чий походеньки і пригоди містечком гуляли легенди. В будівлі з червоної

цегли, побудованої військовополоненими німцями, світилися вікна, лунала музика, долітали веселі співи. По обидва боки дороги, що вела до частини, росли тополі. Між дерев — патріотичні стенди на військову тематику, шедеври безіменних художників-солдатів, намальовані не без таланту, — чудові мішені для хлопчаків з містечка та шпани з міста. На одному зі стендів, що виділявся на тлі інших, був напис російською: «СССР НЕУКЛОННО ПРОВОДИТ ПОЛИТИКУ МИРА, ВЫСТУПАЕТ ЗА УПРОЧНЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ НАРОДОВ И ШИРОКОЕ МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО». І знизу, маленькими літерами: «Из статьи 28 Конституции СССР». Малий затримався перед цим стендом. На яскравому блакитному тлі білою фарбою — «СССР»: перша літера стилізована під голуба з зеленою оливковою гілкою у дзьобі. Містечко вже не було відгороджене від міста парканом, і містяни часто приходили сюди, як на екскурсію: подивитися на вбрання офіцерських дружин, привезене з відряджень до дружніх «країн соцтабору». Лише наприкінці дороги, перед самою трасою Київ — Харків, що ділила Бориспіль навпіл, — перший КПП: на чергування там уже давно ніхто не заступав. Стояв він, мов німий свідок тих часів, коли містечко мало свій особливий статус та було відгороджене від решти міста.

Підійшли до дороги, дочекалися, доки на світлофорі загориться зелене. Повз них повільно проїхав старенький жовтий автобус — «двійка». На зупинці зупинився новенький червоний Ікарус, що прямував з міста до аеропорту. Сергію подобалися ці великі сучасні автобуси. Він перший заскочив усередину пустого ікаруса. Великі сидіння — такі високі для хлопчика, наче до самої стелі. Іван щось шепотів жінці. Напевно, заспокоював.

Автобус довів до аеропорту — великої горбатой будівлі — дуже швидко. Усередині — напівморок, і канонічний профіль Леніна з блискучого алюмінію на цілу стіну. Світло зі злітної смуги падає на вождя: метушаться відблиски на високому лобі, бороді й товстій шиї. Чутно рев двигунів. Крізь велике вікно (точніше — крізь суцільно зашклену стіну) відкривається чудовий краєвид: усе літовище, як на долоні. Чекають на зліт «аерофлотівські тушки» (Ту —154) з клиноподібними червоними прапорами на хвостах, що схожі на зміїні чи драконячі язики. Малий Сергій і Люда стоять, міцно вчепившись у перила, спостерігаючи це неймовірне видовище — стільки літаків! Трохи віддалік — блимають вогні у повітрі: літаки злітають і приземлюються. Іван сидить у червоному пластиковому кріслі, яких тут, у залі очікування, — десятки. На великому табло висвітлюються рейси прибуття і відбуття. Оголошили посадку на рейс до Москви. Протверезілий і невеселий Гена перепитує:

— Іване, у Москві пересадка одразу на Ташкент чи будеш чекати?

— Та зразу, здається, — відповідає Іван. Він дивиться на дружину, яка має вкрай пригнічений вигляд. Вони цілуються, потім Іван бере на руки Сергія і Люду, цілує їх, обіймає Гену. Катя, не обертаючись, веде Сергія і Люду пустою нахиленою платформою з другого поверху аеровокзалу. Малий радісно підстрибує від щастя, що вдалося побачити стільки літаків, і вже на виході перепитує у мами:

— А сколо папа повелнеться с команділовки?

Катя гладить малого по голові, сумно дивиться на нього:

— Скоро.

Назад їх відвозить той таки Ікарус, — в ньому їде лише Катя з дітьми та Поротікови. Малий роздивляється своє відображення у великому вікні автобуса.

Біля будинку вже не було нікого, — лише на задвірках, на лавочці, якась компанія з гітарою.

Катя мовчки відчинила двері квартири. Навіть не увімкнувши світло у вітальні, зайшла у ванну. Цю квартиру на третьому поверсі, поруч з центральним КП, родина отримала напередодні Іванового відрядження до складу «ограниченого контингента советских войск в социалистической республике Афганистан». Іван цілу ніч не спав. Наступного дня зайшов до кабінету командира — полковника Шаповалова, — і в ультимативній

формі заявив, що відмовиться від «відрядження» у тому разі, якщо його родина залишиться тут, у Союзі, на зйомних квартирах. Старий командир взяв слухавку, набрав номер і кивнув Івану:

— Товариш прапорщик, присядьте. Вирішимо ваше питання позитивно.

Катя згадала, як Іван, коли голився вранці, сказав, що йому запропонували відрядження в Афганістан. Вона саме готувала сніданок на кухні.

— А де це?

Іван, витримавши паузу, відповів:

— Сусідня країна.

— Ну, згоджуйся!

Але перш ніж чоловік прийшов на обід, сусіди розповіли їй усі обставини цього «відрядження» і Катя на колінах вмовляла Івана відмовитись. Чоловік відповідав, що не може, бо він прийняв присягу. До того ж, перед ним кілька людей вже встигли попідмовлятися, і якщо він теж не поїде, то його можуть взагалі звільнити зі збройних сил.

Зараз Катя сиділа, закрившись у ванні, сховавши лице за долонями, і плакала.

Перелякані діти сиділи мовчки у кімнаті на дивані. Серьожа запитав сестру:

— Люда, а чому мама плаче?

— Сиди тихо! — відповіла сестра. Світло в кімнаті увімкнулося — заглянула заплакана Катя.

— Сергію, Люда, йдіть вечеряти! — сказала, втираючи сльози.

На шляху до перевалу Саохолеар (провінція Кунар)

На дорозі догорала колона, лунали вибухи: на «Уралах» один за одним вибухали баки. Поруч, під скелею, лежали вбиті солдати. На колінах, заклавши руки за голови, стояли мотострілки, які потрапили в полон до духів після нетривалого бою. Деякі мали легкі поранення. Обличчя в сажі. Трохи далі під скелею лежав їхній важко поранений товариш, який схлипував в агонії. Збиті в кров руки притиснуті до тулуба, широко розплющені блакитні очі — одного кольору з небом. Він судомно дихав, на лиці запеклася кров. Його голову підтримував прапорщик-бородань у брудний, пошматований формі; прапор розстібнув ремінь на пораненому, щоб тому було легше дихати. Полонені з сумом дивились на товариша. Один з мотострілків, схиливши голову, гірко плакав, кликав маму і просив, щоб його не вбивали. Перед ними стояла шереха душманів — місцевих селян, оперезаних патронташами, з «бурами», гвинтівками «Лі-Енфілд» та радянськими гранатометами РПГ-7. Найманці-моджахеди були переважно з АК-47, що їх вони тримали на грудях. Усі — в чорних афганських сорочках із розгрузкою⁷ радянського зразка. Обличчя їм закривали традиційні хустини.

---

7 Розгрузка — предмет екіпіровки солдата у вигляді жилетки для боєкомплекту гранат та автоматних ріжків.

Вони чорними байдужими очима дивилися на полонених. Один із найманців підійшов до прапорщика, вдарив. Той впав на бік. Душман зняв АК, широкий ремінь якого був вишитий орнаментом: червоний, зелений і чорний кольори. Він перезарядив автомат і добив пораненого бійця. Той мотострілок, який безупинно плакав, після атоматної черги зайшовся криком, бився в істериці. Пролунав постріл — крики припинилися. Один із найманців, який не ховав обличчя з довгою кучерявою бородою, поклав на землю свій кулемет, модернізований ПКМ з коробом на сто патронів. Дуло кулемета оперезували мусульманські ружальця — на удачу в бою. За спиною в нього висів ручний протитанковий гранатомет РПГ-22 «Нетто». Цей душман дістав з-за пояса «пеш-кабз», кинжал з довгим лезом, схожий на ріг молодого сайгака. Поглянув на ватажка, який стояв біля каменя. У командира моджахедів лице було закрите чорною хустиною. Хижі чорні очі, чорний «перу хан», радянська розгрузка на грудях. В руках він тримав АК—47 з прив'язаними ізострічкою додатковими різками. Вільною рукою (кілька перснів свідчили про поважне походження) він пребирав зернятка своїх кружалець. Ствердно, ледь помітно він кивнув головою — і бородань почав різати полонених. Їхні крики відлунювали від пощербленої гори до неба, де кружляло хижє птаство. На світло-блакитному небі — жодної хмаринки. Тільки велике біле сонце.

Саланг

Велика скеля одразу за Вижицею — немов ворота в гори. Вона відділяє рівнинну частину Буковини від гірської. Дорога в'ється і тікає в гори, дорожні знаки повідомляють про назви населених пунктів. Автобус переїжджають невидимий кордон між Буковиною і Галичиною, і про це можна здогадатися з плакату при дорозі: «Вас вітає Верховинський район Івано-Франківської області» або «Путильский район Чернівецької». Могутньою течією летить Черемош, що в Устеріках вже один — і Чорний, і Білий. Це єдина дорога вглиб гір. В селі — яскраво прикрашені нові хати, часто вкриті «шубою» з різноманітними оленями; дерев'яні старовіцькі хати, що вицвіли протягом багатьох років; криниці великі і маленькі, з надбудовами, з кольоровим склом у віконцях, накриті, як і деякі хати, бляхою. Скрізь квіти, здебільшого гладіолуси, айстри і соломінки. Каплички при дорозі, церкви у кожному селі, пофарбовані темно-жовтою чи зеленою фарбою: усі трибання, з хитрим плетивом заліза, — майстерні витвори гуцулів-ковалів. Урочисто прикрашені цвинтарі з побіленими хрестами, штучними і живими квітами на могилах, які аж світяться на сонці. Копиці сіна, забиті острови; жінки громадять, чоловіки скирдують або ще косять. Акуратно складені дрова у дровниках чи одразу під стінами хат. Старі

гуцули і гуцулки при дорозі: чоловіки в штанах, заправлених у чоботи, в кожухах, кептарях і — неодмінно — в зелених румунських капелюхах, з вусами, закрученими ще по австрійській моді; жінки в запасах, іноді в постолах; молодиці в болоньєвих радянських куртках, замурзані діти на зупинках. І всі вони, коли їде автобус, стоять та вдивляються у вікна, ніби намагаючись впізнати пасажирів чи просто роздивитись, хто їде в гори.

В забитому автобусі гуцули голосно сміються, розмовляють; якась бабця везе порося у мішку; ще якісь дошки, мішки. Раптом — інша картинка. Киселиці: чоловіки заводять старого білого коня в яблуках на двір колгоспної стайні.

— Товариш прапорщик! Товариш прапорщик! — вигукував засмаглий, упрілий боєць з закатаними рукавами, в «афганці» зі світло-зеленою зірочкою.

— Що? Що сталося?! — перелякався спроння Іван.

Він сам не помітив, як заснув, розморений спекою афганського дня.

— Може, привал? Пообідаємо? Бо жерти вже давно хочеться.

— Що, вже Саланг!? — здивувався Іван, втерши піт із чола.

— Так точно! — усміхнувся боєць.

— Вот, блядь, швидко доїхали!

Колона учповільнила швидкість, Іван скомандував:

— Тормози!

Вантажівка загальмувала, навсебіч полетіли жовті порохи.

Іван відчинив двері, на яких згори, при шклі, був закріплений звичайний армійський бронежеле-лет, і вистрибнув із високої кабіни.

Колона стояла край дороги, у затінку вантажівок сиділи військові, які тепер, в умовах війни, мало нагадували вояків регулярної армії, а були радше схожі на піратів: деякі зарослі, в кросівках. Іван, у якого замість двох зірок прапорщика на погонах була нашита широка стрічка старшини, приєднався до бійців.

Усі сиділи мовчки і їли тушонку з банок. Одразу по тому, як колона стала на обід, її обігнала інша — з бензовозами у складі. Вона поволі проїхала поруч: можна було роздивитись рум'яні молоді обличчя солдатів; деякі сміялися і щось викрикували.

Пообідавши і потинявшись вздовж дороги, колона рушила далі. Зайшовши на перевал, Іван вже не спав, а напружено вдивлявся в дорогу. Попереду, за поворотом, валив дим: догоряла замикаюча машина з тієї колони, яка щойно обігнала їх. Перші машини швидко ішли вперед. Іван зняв із запобіжника свій АК, вказівний палець ліг на спусковий гачок, скомандував:

— Газуй!

Переляканий боєць щосили натиснув на педаль газу, машина загуркотіла і рванула вперед. Вони проминали чорні, обгорілі вщент рештки кузова.

— Ну ні х...я собі! — вигукнув Іван. Лице бійця-водія поморщилось од напруги, він мовчки дивився на дорогу, вчепившись у кермо.

Надвечір змучений Іван йшов жовтою грунтовою дорогою військової бази в Кабулі. На скелястій горі стояв пустою постріляний палац Аміна. Діставши з кишені пачку сигарет «Космос», він закурив, перекинув ув іншу руку каністру, де на дні було трохи спирту. АК на плечі. Коли підкурював, Іван автоматично поглянув на своє передпліччя, де розповзлося не дуже вдале татуювання: військовий човен із радянською зіркою і прапором на щоглі. Помилка юності. Сумно посміхнувся, згадавши, як кортіло йому, пацану, мати справжнє татуювання — допоміг друг. Вони тоді всі марили про море, але старий Федор не зрозумів би, тож Іван завжди з страхом стежив за рукавами, щоб дедьо не побачив.

Базу огороджували покручені аеродромні залізні стовби: з дірками, обмотані колючим дротом. Біля кунга⁸, за розкладним столиком, сиділи двоє офіцерів та прапорщик. «Мічман». Жилавий

---

8 Кунг — автомобільна будка з вікнами, для перевезення людей на вантажному транспорті.

росіянин із вусами аж до підборіддя. З-під його брудного кітеля визирала тільняшка. Вони грали в карти.

— О, Іван, здоров був! — чоловіки ледачку-вато піднімалися, тисли йому руку.

«Мічман» закурив і, звертаючись до Івана, сказав:

— З приїздом! — і трохи згодом додав: — Ху...во виглядаєш. Мініралку будеш?

На столі стояли дві початі пляшки «Боржомі».

Іван задумано дістав сигарету, глянувши на пляшку, усміхнувся:

— Пізно, батенька, пити боржомі...

Присутні ледь усміхнулися у відповідь.

— А шось поміцніше буде? — спитав Іван.

— Буде і поміцніше, — сміючись, відповів Мічман. Дістав з-під столу каністру й налив у залізну кружку. Іван залпом випив. Чоловіки вернулися до своєї гри. Не дивлячись на нього, один з офіцерів раптом спитав:

— Ну, як з'їздили?

— Ху...во! — випалив Іван. — В Баграм ще нормально, завезли боєприпаси. А ось назад — погрузили резіну, щоб порожняком не йти, стали на обід перед перевалом. Колона з горючим обігнала. Через півгодини на Саланзі зустріли... Всю душмани нах...й спалили!

Чоловіки, знову припинивши гру, мовчки подивились на Івана.

— Ннн-да. Мічман, наливай.

Випили знову. Поруч на стовпі засвітилася лампочка. Насувалась холодна, чорна афганська ніч. Попри випитий спирт, холод пробирав до кісток. Десь із міста, з мінарету, залунали протяжні звуки: заклик муедзина до правовірних стати на молитву. «Мічман» схопив автомат і знервовано закричав, підводячись:

— Суки! Перестріляв би всіх нах...й!

Ніхто з присутніх на це не відреагував. Невдовзі, заспокоївшись, він сів догравати партію, поклавши АК поруч, на якусь залізну тумбу, де, мов на смітнику, валялось різне автомобільне сміття. Один із офіцерів, дивлячись у карти, раптом сказав:

— Вчора в місті боєць по обкурці, обдовбаний в гівно, на бетеері в автобус врізався.

Усі скривилися.

— На повному ходу. Двадцять трупів. Особісти одразу... Ось такі пироги!

Іван взяв мовчки свою — вже порожню — каністру і зник за поворотом.

Чорне Афганське небо, мов коштовним камінням, вкрилося яскравими зорями. Усю ніч Івану знову снилися смерекові гори і забій коня в Киселицькому колгоспі.

08:00. 9 травня. Кабул

Починався ще один спекотний день в Афганістані. Іван, ретельно виголовши обличчя і підстригши вуса, одягнувши нову хебешку, пішов на плац. Ще тягнуло прохолодою ночі, але незабаром, завмерши в зеніті, сонце припекло немилосердно.

Це було урочисте «построєння» з нагоди сорокової річниці Великої перемоги. Стояв стійкий запах перегару, який навіть одеколонний аромат не міг перебити. На флагштоку майоріло потріпане червоне знамено з жовтим серпом і молотом. Жирний генерал, оточений безпритульними аеродромними псами та штабними офіцерами, вдягнений у новеньку форму з бойовими орденами, крутився біля трибуни, обтягнутої червоною тканиною. Оркестр заграв «Встрєчний марш». Після короткої промови, присвяченої ювілею і тій важливій місії, що її поклала на плечі своїх синів «родіна—мать» тут, в «дружньому Афганістані», щоб «нести мир її народу», почали вручати грамоти. Все дужче пряжило сонце. Хтось ззаду у строю подав голос:

— Заї...ли, довго ще? Мене сушняк дере!

— Даа, саме час уже похмелитись.

Строєм пробіг легенький сміх. З першої шеренги вирвалося голосне:

— Відставити!

У відповідь — той самий голос:

— Що відставити — похмілля відставити?

Під легкий пересміх виголошували прізвища відзначених; з різних боків вони стройовим кроком підходили до генерала, козирили, забираючи кожен свою грамоту, гордо відповідали на його привітання:

— Служу Радянському Союзу!

Іван вернувся у стрій з грамотою, з другої шеренги хтось кинув:

— Служи, Іван, як дед служил!

— А дед на службу х...й ложил! — завершив примовку Іван.

— Слухай, гуцул, ну, хоч ти мені скажи: що ми тут робимо?

Його підтримав інший голос:

— Блядь, я на цю війну не підписувався. Добре ще оті, у Вітчизняну, але ми за що воюємо тут?

Іван стояв мовчки, примруживши очі. Раптом йому пригадалося обличчя того коваля, який здирав підкови зі старенького коня у колгоспі в Киселицях, перед забоем. Коваль тоді на мить повернувся і, побачивши хлопців, які перелякано виричалися на його роботу, посміхнувся. Іван тепер чітко пригадав його обличчя...

— Іван, скажи, на кой ми тут?!

— Розмови у строю! — зауважив командир.

Оркестр потужно заграв «Прощаніє слов'янки», колона рушила строем: дивитись на виступ артистів із Москви. Військові посідали на лавочки. Навіс був лише над сценою, на якій

баян кружляли жінки в стилізованих кокошниках і сарафанах. Потім хор співав пісні Великої вітчизняної. Зморені сонцем і війною чоловіки сиділи, втупившись на сцену, ніяк не реагуючи, лише якимось машинально плескали у долоні після кожного виступу.

— Цікаво, а їм сказали правду, куди їх везуть? Минулого тижня по всьому аеродрому збирали книжки й туфлі на шпильках. Духи із зеленки літак заху...чили при посадці, — а там бібліотеку з Союзу везли.

Чоловіки мовчали. Закінчився черговий номер, усі знову заплескали у долоні. На сцену вийшла дівчина з довгими ногами і в короткому сарафані, з кокошником; у простягнутих руках вона тримала перед собою великі штучні яблука на таці. Глядачі помітно пожвавилися, засвистіли. Хтось голосно, щоб усі чули, вигукнув:

— Ух яка! Підем погуляєм?!

Військові зареготали. Сміх розчинився у гучній музиці: дівчина кружляла на сцені з підносом. Після концерту всіх присутніх запросили на пам'ятне фотографування з артистами. Солдати полізли на сцену, відштовхуючи один одного, — всі намагалися стати поруч із тою артисткою в короткому сарафані; ті, кому пощастило, сміючись, щось шепотіли їй на вухо. Артистка стримано усміхалася у відповідь.

Коли вже бійці розходилися по казармах, пролунав сильний вибух біля смітника за кунгом. На

якусь мить усі розгубились, а потім швидко побігли туди. Біля вирви лежав скалічений боєць у шоломі, без лиця, весь у крові.

— Видно, територію на міні перевіряв, — сказав Іван.

— Ткнув прямо в капсуль! Ось, бля..., їбо... ло як! — сказав Мічман, ставши навколішки. Він вже й сам був весь перемазаний кров'ю. Поранений солдат простогнав щось слабким голосом — кликав маму.

— Тримайся, синок! — нашіптував хтось із тих, хто приніс брезентового плаща. Чоловіки усі разом акуратно переклали бійця на плащ і обережно понесли до медмашини, зеленого пазіка. Хтось примовляв:

— Тримайся браток! Держись...

Коли його поклали у машину, щоб відвезти в госпіталь, він був ще живий і стогнав: «Мама, мама...». Машина поволі рушила, чоловіки в закривавлених хебешках лишилися мовчки стояти.

— Іван, дай сигарету, — попросив Мічман.

Іван дістав з нагрудної кишені пачку і простягнув Мічману. Той дістав одну, вернув решту і, присівши, закурив. Дивний, нетутешній спокій відчував він у своїй душі.

Заколот

Через тиждень вернулися десантники з рейду. Дужі хлопці, зовсім молоді, але на вигляд — ніби сорокалітні. Зістарені війною. Іван і Мічман стояли поруч біля машини. Край дороги сиділи зв'язані духи. Один з хлопчиків-десантників дістав шмат сала. Відрізавши кусень, заходився запихати його в рота одному зі зв'язаних душманів, примовляючи:

— На, жери, сука! Що? Не лізе? Блядіна!

Один з десантури, з м'язистими руками в татуваннях, стояв біля трофейної зброї. На поясі у нього висіли наступальні гранати РГД-5. За спиною, як і у всіх десантників, — маленький протитанковий гранатомет РПГ-18 «Муха». Він, вочевидь, добре розумівся на зброї: поруч, на камені, лежав його АК з обмотаними ізострічкою елементами, які могли давати бліки на сонці або ж створювати зайвий шум. Десантник брав кожну з рушниць і коментував її властивості.

— Гладкоствольна гвинтівка виробництва Іжевського збройного заводу кінця дев'ятого століття.

Поклав на землю.

— Так, що у нас тут далі? О, британська магазинна гвинтівка. Вісім міліметрів.

Він прицілювся у зв'язаних полонених, які сиділи на землі. У цієї гвинтівки приклад був обмотаний тканиною: зеленою хустиною з візерунками.

Взяв іншу.

— Так. карабін Маузера 98 К. Бляха! Цілий музей тут.

Побачивши ще одну трофейну гвинтівку, виплюнув сірника, що тримав його у роті, звертаючись до старшого:

— Командир! Раритет!

Він розглядав цю гвинтівку, крутив у руках. На прикладі — складне плетиво арабського письма. Білою фарбою. Цитата з Корану.

— Одинадцять міліметрів. Гвинтівка ГРА зразка 1874 року, М80.

Відклавши вбік, взяв інші дві.

— Гвинтівка системи Росса зразка 1910 року і гвинтівка системи Росса Енфільда зразка 1914 року.

Один із товаришів зброяра зауважив:

— Феноменально! Звідки ти це все знаєш?

Той, самозадоволено сміючись, взяв наступну гвинтівку.

— Хто на що вчився! — відповів.

Усі інші десаники ДШБР⁹ щось жували. То були листки коки, які клали під язик, а потім розжовували. Боєць у штурмовій розвідкуртці, з капюшоном на голові, неголений, зі скляними очима, підійшов до Івана:

— Що, прапор, х...йово? На, пожуй трохи, полегшає!

---

9 ДШБР — дисантно штурмова бригада.

І він дістав з кишені листочки. Іван відмовився, натомість Мічман закинув собі до рота кілька листків.

— Даремно відмовляєшся. Ох...енная штука. Краща за водяру!

Потім гукнув старшого десантників. Той підійшов ближче. Викладка на грудях, за поясом — добуті у бою пістолет Макарова ПМ та пістолет Р-08 «Парабеллум». Екіпірування довершували кросівки «Adidas» і сонячні окуляри.

— Ей, десантура! Мужик, дай мені парочку?

Той махнув рукою:

— Да забирай хоч всіх!

Мічман зняв АК і погнав одного зі зв'язаних убік. Іван відвернувся, дух почав белькотіти щось пуштунською, напевно, молитву. Пролунала коротка автоматна черга, потім крик і благання іншого полоненого. Знову постріли і тиша. Іван обернувся. В повітрі ще пурхало легеньке пір'я з одягу розстріляних. Десантники байдуже тинялися туди-сюди, ліниво жували листя коки.

Мічман дістав у Івана сигарету і обоє, затягнувшись, пішли дорогою до уазіка. Збуджений Мічман згадував історію з якоюсь своєю любаскою, ще з Союзу. Іван раптом перебив його і запитав:

— На кой ти це робиш?

Мічман сходу відповів:

— Ти розумієш, мені подобається, коли з них пух вилітає... Красиво...

Іван лише сумно подивився на Мічмана, який замовкнув на мить, але потім знову заходився травити якісь тільки йому одному смішні анекдоти.

Надвечір Іван зайшов до казарми. Вже на порозі барака стояв густий запах анаші. Він тихо підійшов до бійців, що сиділи і лежали на ліжках в самому куті приміщення й розкурювали наркоту. Їх не налякала і не здивувала поява прапорщика.

— Ви що, зовсім ох...єлі! — закричав він. — У вас завтра вихід! Усім встати!

Ті лише засміялися. Тоді Іван схопив сержанта, який лежав на ліжку, хоч як той пручався. Іван вдарив його кулаком у скроню, — сержант упав, перекинувши кілька табуреток. Інші бійці підскочили, поправляючи паски. Один з них пошкодував викидати «косяк»: пригасивши, стиснув його в кулаці.

— Кишені вивертайте! — закричав Іван, підійшовши до бійця, що тримав у кулаці недопалок.

— Руки!

Той, наче не зрозумівши, прошепотів:

— Не зрозумів?

— Руки! — повторив Іван і розстиснув тому кулак. Взявши помятий недопалок, закричав:

— Наркомани! Б...ядь, вашу мать! Себе же травите у...бки!

Бійці тупо дивилися на Івана, жодної емоції не було на їхніх обличчях.

— Себе не шкода, батьків пожалійте! Бл...дь, завтра духи вас таких голими руками, як баранів, вуха та носи на прикраси повідрізають, а вас у цинках, «двухсотими», «тюльпанами чорними» — в Союз. Я вже за...бався мити трупи, — Іван раптово замовк, махнув рукою і пішов до виходу.

Сержант, підвівшись і втерши рукавом кров із обличчя, кинув навздогін:

— За це, прапор, ответіш. Це тобі не Союз. Зря нарвався!

Бійці загиготіли. Іван обернувся і перепитав:

— Ти щось сказав, чи мені причулось?

Іван, виходячи з барака, знову повернувся і хотів, напевно, ще щось сказати, але передумав, пробубонівши наостанок:

— Да пішли ви!

І вийшов у темряву афганської ночі, що вже накрила базу в Кабулі.

Зайшовши до себе в кімнату, поклав АК під ліжку. Зняв кітель. Перевірив розгрузку. Полежавши трохи і знову встав, вийшов надвір. З міста долинали протяжні співи з мінарету. Подивився на розшите зорями афганське небо, й прошепотів сам до себе: «Як у Карпатах». Дістав пачку сигарет, витягнув одну, покрутив у пальцях, прикурив. Затягнувшись, збирався вже вертатись у кімнату, коли з-поза кунгу почулося тихе:

— Товариш прапорщик!

Він зупинився і, обернувшись, подивився в той бік. Мляве світло, що падало від ліхтаря,

освітлювало лише ноги солдата в чоботах та жовту пряжку з зіркою. Обличчя ж залишалось у темряві.

— Товариш прапорщик! — вже голосніше повторив боєць. — Я хотів вас попередити, щоб ви в жодному разі завтра не покидали територію.

Завтра був вихідний день.

— Чому? — здивовано спитав Іван

— Просто... Не виходьте у місто — вам хочуть помститись.

Боєць розвернувся і зник у темряві. Чути було тільки його кроки, потріскування щєбінки під солдатськими чобітьми. Іван ще деякий час, заскочений цим попередженням, постояв на порозі, навіть не зауваживши, що сигарета в руці вже геть зітліла, аж до фільтра. Потім, отямившись, сплюнув, викинув фільтр. Пів ночі Іван не спав. Він зрозумів, що той сержант хоче його вбити. Такі випадки були не поодинокі в «обмеженому контингенті». Коли військові зводили свої особисті поррахунки тут, в умовах війни, — все списували на бойові втрати. Іван заснув. Йому знову снилася стрижена кобила в киселицькому колгоспі. Зблиснув довгий ніж на сонці, — і різкий рух, під ребра. Кінь востаннє задер голову, подивившись широко розплющеним заплаканим оком на хлопців, і видав звук, дуже схожий на людський крик. Малий Іван стояв незворушно, жоден м'яз на його обличчі не напружився, — тільки сльози котилися по щоках.

Військові злочинці

Був холодний ранок. Бійці, закутані в бушлати, брудні й голодні, тулилися біля КП, облаштованого біля дороги, оточеного парканом із каміння та різного сміття. Шляхом повільно їхала машина: старий білий мерседес з небідною, як на афганські мірки, родиною. Бійці презирнулися і щось зашепотіли один одному. Солдат з АК, що на ньому ізострічкою були прив'язані додаткові ріжки, вийшов на дорогу і зупинив машину. Водій привітно усміхнувся і ламаною російською привітався. Поруч сиділа гарна смуглява жінка з блакитними очима. Вона щось сказала чоловіку пуштунською і обернулася до по-святковому вбраних дітей, які сиділи на задньому сидінні цього хоч і старого, але доглянутого авта.

— Перевірка документів! — протяжно, сплюнувши під ноги, прогундів боєць, втерши рота рукавом засмальцьованого бушлата.

Афганець у старомодному костюмі зі штанами кльош, що вийшли з моди у минулому десятилітті, насилу всміхаючись, сказав щось жінці — й та дістала з бардачка пакунок. Чоловік розкрив його і почав нервово шукати там паспорт. У цей час до мерседеса підійшли інші солдати, які стояли на КП, курили і стежили звідти за діями свого товариша. Один із них, з маленькою рудою бородою, у камуфльованих штанах і в світло-зеленому, аж білому, бушлаті,

що вицвів на сонці, підійшов ближче. На голові в нього, на відміну від інших бійців, які були в потріпаних зимових ушанках, була гірськолижна шапка «петушок».

— Нех...ва тачка! — сказав він, обійшовши машину. Закинув на спину АК, відкрив багажник і почав там ритися.

Афганець розсердився і жестами намагаючись його зупинити. Боець розвернувся і сильно вдарив чоловіка в обличчя: так, що той упав в придорожню пилюку. Жінка, заплакавши, вискочила з машини і допомогла чоловіку підвестися. Вона щось кричала, діти в машині плакали, щось кричали, але не виходили з неї.

— Єба...та!

Озброєні солдати схопили обох за руки і повели за КП. Той солдат, що зупиняв авто і роздивлявся документи, тупо дивлячись на одну й ту ж таки сторінку, кинув їх на землю і ліниво поліз до машини, де заходився виколупувати з «торпеди» програвач. Інший, бородатий, сів поруч і рився вже у бардачку. Вони не звертали увагу на дітей, які сиділи перелякані на задньому сидінні і плакали. За КП пролунали постріли. Діти припинили плакати, лише нажахано дивилися на КП. З-поза будівлі вийшли ті солдати, що відводили подружжя. Вони наблизились до машини і відчинили задні двері. Діти притихли.

— Не бійтесь! — нервово посміхаючись, сказав боець із видовженим лицем підлітка; простяг-

нув руку, на якій виблискував позолочений годинник їхнього батька.

— Ми відведемо вас до батьків...

Діти, не розуміючи ані слова, почали сильно кричати, чіпляючись за крісло.

— От у...бки малі! — закричав солдат, який щойно імітував невинну усмішку. На берцях у нього були плями крові.

— Я сказав — вилазьте, суки! — задихаючись од люті, кричав він.

Солдат сильно схопив хлопчика за волосся, а його сестру за руку і, витягнувши з машини, потягнув за КП. Раптом хлопчик вкусив його за передпліччя: виступила кров і солдат, скрикнувши, відпустив дівчинку. Задихаючись од люті, завалив хлопчика на землю й почав нещадно бити. Дівчинка ж, звільнившись, побігла.

— Андрюха! Андрюха, блядь! Мала!

Солдат, витираючи кров хлопчика зі свого обличчя, скинув з плечей АК, ледь прицілившись, дав коротку чергу.

— Красавчик! — крикнув солдат, зазираючи в авто. Його колега так і не зміг дістати магнітолу, натомість увімкнув її. Лунала весела весільна музика. Солдат вистукував ритм долонями по керму:

— Гівно в них музика!

— Красавчик Андрюха! Ти бачив? Бачив, як він зняв малу?

Родина їхала на весілля, везла килим у подарунок.

Пограбований мерседес з розстріляною родиною стояв біля високого урвища. Солдати з плямами крові на формі стояли поруч. Один тримав зелену армійську каністру. Бородатий прошепотів: «Давай». Солдат мовчки почав обливати авто бензином. Увімкнена магнітола ще вигравала східні пісні. Закатавши рукави, солдат зняв машину з ручника, відійшов убік. Машина повільно покотилася схилом до урвища. Рудобородий вояк з огидою на обличчі кинув недопалок у салом, автівка спалахнула. Солдати заворожено дивились на мерседес, який летів униз, мов смолоскип.

Помилка

Поштарка повільно підійшла до дверей і натисла на дзвінок. За хвилю Катя відчинила двері. В халаті, помітно схудла, вона повільно поправляла волосся.

— Доброго дня, вам телеграма.

— Телеграма? — здивовано спитала Катя. Їй тихо, усміхаючись, перепитала. — Від кого?

Поштарка опустила очі й нервово простягнула папірець.

— Розпишіться тут, — жінка простягнула журнал.

Катерина недбало лишила підпис, і поштарка швидко задріботіла сходами вниз.

Катя прочитала текст телеграми; папірець впав з її рук на поріг; очі налилися сльозами, але вона не могла плакати, — щось не давало їй дихати. Вона двома руками схопилася за голову і чомусь згадала, що діти негодовані, що треба йти в магазин за продуктами. Катя йшла вулицею в халаті і домашніх капцях, перехожі озиралися на неї. В такому вигляді її перестріла знайома з сусіднього під'їзду та повела назад, додому. Сергій бавився пласмасовими кубиками на підлозі. Жінка покликала Люду і, посадивши її поруч з Катею на диван, сказала, щоб та стежила за мамою й нікуди її не відпускала.

— Катя, я зараз збігаю на КП, подзвоню чоловіку. Хай він усе з'ясує, чуєш, хай він з'ясує,

може помилка, тепер це часто буває!

Наступного вечора, коли з'ясувалося, що це й справді було помилкове повідомлення, в Бориспіль прийшла Света з Чернівців, сестра Каті. Вона відпросилася з роботи на кілька днів, щоб забрати Катю додому, в Карпати. Света працювала кухарем у їдальні. Вона порадилася з мамою, і Марія наполягла, що Катю треба забрати.

Уранці вони йшли дорогою до зупинки в «містечку». Малий Серьожа в коротеньких шортах тримав за руку маму, а іншою підтримував валізу, що її несла Света, — намагаючись допомагати тітці. Света безупинно щось розповідала, намагаючись розворушити сестру, що за ці дні дуже схудла і дедалі частіше заглиблювалась у якісь свої лихі думки.

Особіст

— Бл...дь! Збав швидкість! — кричав Іван, підстрибуючи в розжареній від сонця кабіні «Камаза», тримаючи між ніг «калаш» з додатковими різками. Десь у далині маячили скелясті гори. Машина проїхала один за одним кілька аулів на шляху до Кабула.

— Не боїсь, товариш прапорщик! — кричав рудий боєц, москвич. — Прорвемось!

Він наспівував популярну в ті часи пісеньку, намагаючись перекричати двигун: «Учкудук! Трі колодця! Защіті, защіті нас от солнца!»

Перед машиною зненацька з'явилося стадо курдючних афганських баранів. Іван миттєво схилився до керма, схопивши його, вдарив берцівкою по гальмах, але було вже пізно. Машина гальмувала по отарі, лобове скло забрискував жир, змішаний з кров'ю. Машина стала. Іван заїхав кулаком бійцю у вухо. Той був червоний, як рак: мовчки дивився на прапорщика.

— Прорвемось, курва! Я що тобі говорив? Я тобі казав, щоб скинув швидкість?! Бл...дь! — кричав Іван.

Він подивився на солдата, який сидів мовчки, з червоним обличчям, безпомічно поклавши руки на кермо. Іван сплюнув, схопив АК і вискочив з кабіни.

— Сиди і не висовуйся! — Іван гримнув дверцятами так, що ледь не злетів бронежилет з вікна.

Вступив у розчавлену тушу:

— Твою дівізію!

Під колесами лежало з десятків смертельно понівечених тварин, і ще кілька покалічених, які відчайдушно ревли при дорозі; інші, з характерними жировими наростами ззаду, збилися до купи.

Почали збігатися люди. Господар овець, схопившись за голову, щось голосно кричав. Люди обступили машину. До Івана підскочили якісь старигани і заходилися голосно репетувати. Іван повісив свій АК на шию, спробував перекричати розсерджених афганців:

— Спокій! Шураві! Шураві! Розберемось! — показуючи натовпу долоні, вільні від зброї.

Приїхав «уазік, з якого вийшли військові афганці в новій темно-зеленій формі. Відразу після них під'їхав інший, уже з радянськими військовими: звідти вивалився огрядний офіцер й підійшов до Івана, матюкаючись:

— Бл...дь, спека! Як це все за...бало!

Натомість афганці курили біля своєї машини, про щось говорили, сміялися.

— Товариш прапорщик, — почав офіцер, але вступив начищеним черевиком у тельбухи. — ... твою мати, п...здец, а це що ще за х...йня, за... бали, що ви творите?! Так, прапорщик, тільки чесно, ти що — п'яний?

Іван усміхнувся:

— За рульом не п'ю, по уставу...

— Ти ще й збиткуєшся! — перебив майор. — Да ви за...бали всі! Так! Хто за рульом був — ти чи боєць? — спитав він, відчинивши двері кабіни і водночас намагаючись, з гидливою гримасою на обличчі, відтерти бруд іншим, чистим, черевиком. — Тільки чесно!

— За рульом був я! — відповів Іван.

— Ну, тоді поїхали, — і офіцер махнув у бік «уазіка», біля якого стояли двоє бійці супроводу. Офіцер підійшов до афганців, вони запропонували йому сигарету. Майор відмовився, голосно і виразно відповівши:

— Не палю! І вам не раджу: погано для здоров'я! — і, відійшовши трохи, тихо додав. — Союзнички... У...бки!

Іван уже заліз в «уазік», по боках сіли бійці зі зброєю. Майор сів на місце поруч із водієм. Повернувся до прапорщика:

— Ну що, друже, попав ти, відвеземо тебе в «особотдел» армії, хай вони там розбираються, наверху, — втираючи від поту лисину, він зняв афганку і ткнув вказівним пальцем догори у стелю. — Може, ти вже й відвоював, прапор. Суд — і на родину. Повернувшись і дивлячись у лобове скло, додав: «Честно кажучи, я тобі навіть заздрю. Краще в Союз під суд, ніж в цій дирі скніти, пектися! Він подивився здивовано на бійця—водія: «Чого стоїмо? Поїхали!»

Афганці, військові союзники, стріляючи у повітря, відігнали натовп, але ті й далі стояли

на безпечній відстані, голосно кричали й махали кулаками навздогін уазіку, що відвозив Івана.

Покружлявши Кабулом, машина стала біля миршавої споруди, що наводила жах на всю радянську армію. У приміщенні було прохолодно, черговий офіцер з червоною пов'язкою на рукаві та білим написом «Дежурный» підвівся. Козирнувши, він звернувся до Івана:

— Товариш прапорщик, здайте зброю!

Від цих слів у Івана по всьому тілі пробігли холодні мурашки. Віддав АК, зняв портупею, на якій висіла кобура з табельним пістолетом. Нервово посміхаючись, звернувся до лейтенанта:

— Може, ще шнурки здати разом із резінкою від трусів?

Той вдав, що не почув.

Івана довго водили коридорами в напівтемряві. Від сірих стін цієї будівлі з заштореними зсередини вікнами тягнуло погребом. Вони кілька разів піднімались і спускались із поверха на поверх. Ззовні ця будівля не здавалася аж такою великою. Зрештою, його завели до кабінету.

В кімнаті за звичайним письмовим столом, виводячи простим олівцем правки в якихось документах, сидів особіст. Кітель висів на стільці так, що годі було побачити його звання. Засмаглий, з акуратно підстриженими вусиками. Коли Іван зайшов, він одразу по-військовому привітався:

— Здрівля желяю, — на мить глипнувши на погони, він знову занурився в свої папери. — Товариш прапорщик!

Зморшки на спітнілому чолі напружились. Він знову зробив кілька позначок — цього разу червоним олівцем — в папірцях на столі. Комір сорочки був ослаблений і туди струменів піт з підстриженої майже під нуль голови. Час від часу особіст посьорбував з чашки холодний чай. В кутку кімнати стояла вогнетривка шафа і крутився вентилятор. Особіст припинив креслити в паперах, закрив папку, швидко встав і підійшов до шафи. Дістав ключ з кишені, відчинив її і поклав туди папку. Всі його чіткі рухи вказували на відмінну фізичну підготовку. Особісту було трохи за сорок.

«Худорлявий, але жилавий», — подумав Іван.

Особіст зняв зелену краватку, що була заправлена під сорочку, скрутив і засунув її в кишеню. Постояв біля вікна, змахнувши декілька разів гантелями, що лежала на підвіконні. Вернувся за стіл. Дивлячись Івану у вічі, взяв слухавку, в яку сказав лише одне слово: «Зайди!», — і швидко поклав її на місце. Склавши на столі руки у замок, дивився на Івана, наче гіпнотизував, але Іван не відвернувся. В цьому змаганні поглядів він міг ще дати фору особісту. Той ледь усміхнувся.

До кімнати увійшов офіцер, який забрав Івана з «пригоди» і привіз його сюди, з папкою в руках.

Він зупинився на порозі, виставивши вперед черево з натягнуною через плече портупеею; таке було враження, що він ось-ось лусне.

— Дозвольте доложити?!

Особіст подивився на офіцера глузливо, з неприхованою гидливістю; відвів погляд, протяжно відповів:

— Дозволю.

Той виклав коротко суть справи, покалав папку на стіл перед особістом і відійшов на крок назад. Особіст кинув погляд на папку. Навіть не торкнувшись до паперів, він не без задоволення закричав на нього:

— Ви що — зовсім з глузду зіхали? Які ще барани?!

— Курдючні, — нервово прошепотів офіцер. Лице особіста почервоніло, аж жили повискакували на шиї і на чолі.

— Що? — перепитав він.

Офіцер перелякано, упівголосу, повторив:

— Курдючні.

Особіст, підвівшись, голосно крикнув:

— Це ти баран! — і, взявши папку, простягнув її офіцеру, додавши: — Курдючний! Пішов звідси. Дурень!

Вже зовсім червоний і спітнілий офіцер, не дивлячись на Івана, прошепотів:

— Слухаюсь, — забрав папку. — Дозвольте ідти?

Голос його тремтів.

— Дозволяю! — викрикнув особіст. Офіцер розвернувся і швидко пішов до дверей.

— Бл...дь, у них бійці мирних жителів грабують... Не радянська армія, а бандити з великої дороги! Мільйони тут, мільйони рублів закопали! А «двухсотих» скільки на Союз відправили! А він тут із якимись баранами!

Офіцер став у дверях, ніби не знаючи, як реагувати: виходити або чекати на продовження. Особіст заговк, підійшов до вікна. Розсунувши чорні штори, подивився на вулицю. Дістав з кишені портсигар, подумав, дістав звідти одну сигарету, закури:

— Блядь, кинеш тут! — потім обернувся і побачив застиглого на порозі офіцера. — Ти ще тут? Зачини двері з тої сторони.

Знову повернувся обличчям до вулиці. Там, надворі, бігали бачата¹⁰ коло «бетеера», на броні якого сиділи стомлені бійці у шоломах, бронешитах; сміялись і щось кричали дітям. Витримавши паузу, повільно видихнувши тютюновий дим, особіст промовив:

— Прапорщик, йдіть... Повертайтеся до служби, — і, вернувшись до стола й взявши слухавку, додав:

— Батьківщина відшкодує збитки... Проведіть прапорщика, — відчеканив командним голосом, поклав слухавку. — Батьківщина відшкодує

---

¹⁰ Бачата — хлопчики (афганською).

збитки, заподіяні вами дружньому афганському народу. Можете йти.

Особіст, не встаючи, мовчки махнув рукою і, діставши канцелярський ніжик, що лежав у наборі біля залізного бюстика Дзержинського, почав гострити олівець.

У коридорі Івана зустрів пузатий офіцер і мовчки провів до виходу, де йому повернули зброю. Він довго і ретельно поправляв портупелю, перевіряв пістолет і патрони, вийшов на подвір'я. Гаряче повітря вдарило в лице. Іван дістав пачку сигарет, хвацько вибив з неї одну. Поруч боець запалив сірника і простягнув Івану, прикриваючи вогник долонею. Іван затягнувся, подивився на зовсім молодого солдата з дитячими рисами обличчя; великий шолом кепсько тримався на його голові, постійно сповзав на очі; Іван по-дружньому поплескав солдата по плечу, подякувавши. Потім пішов вулицею. Обабіч, на килимках, рядами вклякали афганці під спів з мінарета:

— Уоолааа-а-х у-окбаааа-аа-р, уолах уакбар...

Під цей спів дорогою їздили туди-сюди вантажівки і «бетеери». Поруч зупинився «Урал». Іван, перекинувшись двома словами з водієм, заліз у кабінку й вантажівка рушила далі.

Іван якраз заходив до барака, де була кухня та їдальня, коли на порозі зустрів Мічмана. Вони потисли один одному руки.

— Пішли, Іване. Краще «сухпай». Краще тушонку хавать. Тут знову гнилою кенгурятиною годують. За...бали! Купують це гівно через треті країни, а самі потім чорну ікру в Союзі жруть. Падли! А нас — під кулі.

Вони зайшли на кухню. Там лежала тушка кенгуру без шкіри, з хробаками всередині. Солдат намагався вибрати їх. Іван сплюнув:

— Самі жерить!

Боєць лише винувато кліпав очима.

Дорогою чоловіки мовчали. Раптом Мічман, ніби щось згадавши, заговорив:

— Слухай, вчора на перевалі дві колоні з двох боків одночасно в тунель зайшли. Поки додумались двигуни заглушити — то вже було пізно... Всі, нах...й, удушились.

— Да ти шо?! Ну нех...я собі!

— Да... Вчора вранці їздили, бл...дь, діставали.

Іван лише хитав головою. Далі вони знову йшли мовчки. Потім Мічман перелякано глипнув на Івана і тихо спитав:

— Ну, а ти як?

— Що — як? — здивовано перепитав Іван.

— Ну... Як в особому все пройшло? — уточнив Мічман.

— А ти звідки знаєш?

— Боєць машину від срача відмивав — ну, і розповів все.

— Да нормально. Особіст нормальним мужи-

ком виявився. Того майора, що мене забрав, нах...й послав. Сказав: «Йдіть, товариш прапорщик, служіть далі, батьківщина відшкодує збитки».

— І все? — спитав, не повіривши, Мічман.

— Ну, да, все.

Мічман більше не питав нічого.

Карпати. Літо

Того року, коли Катя з дітьми приїхала в гори, її молодшого брата провели до армії. Микуця так хотів до війська, що на медкомісії навіть про вирізаний аппендицит боявся згадати — а раптом через це не візьмуть? Врешті-решт потрапив служити в омріяні ВДВ, до міста Псков. Мрія чи не кожного хлопчика тієї держави.

Їхню частину мали відправляти в Афганістан, але в останню мить щось переграли — і відправили Вітебську. Для гордого гуцула три роки служби давались важко.

На проводи сина до війська савтерник Юрій вперше у своєму житті зайшов до сільського клубу. Хтось із молодих горян, побачивши його, вигукнув: «Світ захитається, бо Юрій-савтерник до клубу зайшов!». Юрія в селі всі поважали і водночас побоювались. Працював він робітником, прокладавав дороги, а вночі — за троячку чи й просто за простибіг — вичитував псалтир у людських потребах, і Бог вислуховував молитви Юрія — люди це помічали. Горяни знали, що він забороняв дітям носити краватки, бо то від лукавого, і ходити на гульки до клубу.

Вдруге в житті Юрій переступив поріг клубу, коли зустрічав сина з армії. До влади в країні прийшов новий генсек — Михайло Горбачов. Починався відлік останніх років існування СРСР — наче перед запуском ракети з Байканура.

Люда прибігла з села запиленою дорогою, навіть не зупиняючись, коли її обганяли лісовози і порохи летіли в обличчя. Пилюка залітала в ніс, очі, рот, і вже на горб їй не вистачило сил. Дівчинка ступала соковитою зеленою травою, в якій яскравими бурими чи жовто-блакитно-білими плямами проростали польові квіти. Над ними кружляли метелики.

— Все купила? — спитала вимогливо Марія.

— Йо, бабушка, — відповіла мала, втираючи піт з лиця.

Марія підіставала з торби черствуваті буханці хліба, на дні лежала пачка сигарет «Космос».

— Чемна! — похвалила стара онуку. — Візьми хліб до хати.

Сама пішла до старої яблуньки, де на лаві, за столом, сиділа Катерина, склавши руки.

— Катерино, Люда прийшла з села.

Катя, ледь усміхнувшись, подивилася на Марію. На її лиці ще були помітні наслідки важкої депресії. Марія енергійно взяла її за руку, діставши з кишені піджака пачку:

— Посмалимо?!

Жінки пішли за хату, сіли на довгій лаві, — тут їх ніхто не міг бачити. В хаті тим часом Люда сварилася з Сергієм. Марія перевірила кишені й крикнула онуці:

— Люда! Люда! Лиши малого і біже сюде!

За мить мала прибігла

— Принеси сірникє.

Люда побігла назад до хати.

Марія взяла пачку, покрутила в руках, намагаючись зняти плівку.

— Дайте я, мамо, — звернулася до неї Катя. Вона зняла плівку, дістала з неї сигарету, запропонувала мамі. Прибігла Люда з сірниками, простягнула бабі коробку. Стара, перш ніж прикурити, потрусила її, наспівуючи:

— Діти, діти, куда вас подіти? Засунути в коробушку, будете шкряботіти! — всміхнулася і подякувала малій. — А може б ти сходила до кернечки, води свіжої принесла?!

Мала мовчки взяла путню і пішла в долину.

Жінки мовчки сиділи, затагуючись димом, — лише Марія час од часу закашлювалась.

— Слухай, Катеринко, мене, але абес ти то дєдьові не казала, добре?

— Йо, мамо! — байдуже відповіла Катерина, й Марія вела далі:

— Та жінка, що тобі відроблєла, знає ше одну одну, з горбів. Фейст сельна, гроші не бере, а люде кажут, шо усе про всіх знає. То може ми б зранечку, після того, ек дєдьо на роботу поїде, може б цей, сходели до неї? Але спершу б в магазині цукру, мукє трохи, сигарет та конфєт купили, бо вона ж гроші не бере... То вона б про Івана шо сказала.

Скрипнула порта, Марія визирнула з-за кута хати:

— Йуй, Юрій з Миколаєм йдуть!

Жінки швидко загасили сигарети, недопалки кинули у шанець, куди стікала вода зі стріхи, і почали махати руками перед собою, щоб розвіяти дим.

Чоловіки зайшли до хати. Миколай привітався з Катею, на що жінка кивнула, усміхаючись. Юрій завів брата до хати і дістав із шафи якусь божественну книгу, що спеціально для нього панотець привіз із Чернівців.

— Оце курють оту гидоту, а то лише здорове жере! То ж куріння нечистому!

Вуйко Миколай, як його кликали діти, засміявся.

— Йо, йо, Юрчіку, але що я тобі скажу, — він поклав руку на плече брата і його могутній голос пом'якшав. — Аби ти їм не заборонев. Бо то хоч і гидота, але нервічну систему таки заспокоює.

Зранку ще було темно, коли Юрій дочитував псалтир. Внизу, на дорозі, стала вантажівка з критим кузовом. Розвозка, що збирала людей на роботу. В ній уже сиділи Федор, Микуця, Іван, брати Юрія. Юрій загасив свічки, поклав книгу в шухляду. Жінки лагодили йому «тормозок».

— Далеко зібралися? — спитав їх Юрій, перш ніж вийти з хати.

— У долину, в магазин галантерейний.

Юрій лише всміхнувся.

В селі Катерину з мамою перестріли якісь жіночки, які стояли при дорозі. Вони привітно всміхнулися Марії та її доньці.

— Добрий день! А ек дужа, Катеринко? — спитали вони з фальшивою скорботою, трагічно скрививши обличчя. Марія з Катериною вдали, що не почули. Упівголосу за їхніми спинами хтось прошепотів:

— Та вона слаба на голову! Через чоловічий х...й здуріла.

Катя, почувши це, ледь не розплакалася. Її змучене обличчя перемінилось.

— Не зважай, не бери до голови. Курви, вони і є курви, — і потім, коли вже підходили до церкви, Марнія, перехрестившись, додала:

— Люди се ненаведят, байка, — аби Бог любив!

В магазині не вдалося купити все, що планували, — тільки сигарети і цукерки. Вони піднялися на Греблену і йшли деякий час цією мальовничою горою, подібною до раптово застиглої хвили. Ранішній туман ховав ліс і все довкола.

— Як у дитинстві, — прошепотіла, сумно всміхнувшись, Катя. Вона колись ходила сюди до бабиного брата — з дрібними дорученнями Матріщеної. А якось заблукала, і тоді згадала, як вчили батьки: що не треба лякатись у таких випадках. Тоді мала Катерина стала біля смереки і на хвилину заплющила очі. Й потім зразу побачила, що стоїть просто перед хатою вуйка. Так і

тепер: поблукавши трохи в тумані, жінки вирішили трохи перечекати, заплющивши очі, після чого відразу вийшли до хати старої ворожки.

У хаті з порогу було чути тютюновий запах. За столом біля вікна, під іконами та підв'язаними до грубого сволоку сухими травами, сиділа стара гуцулка. Наче зі старої світлини. Жовтим, у павутині дрібних зморшок, обличчя. Тільки замість люльки вона курила сигарету, час од часу заходяться старечим кашлем. Стара гуцулка глипнула на жінок, що стали на порозі.

— Що се вклякли? Заходьте, сідайте! Якщо вже преїшли, — і вона вказала рукою на лаву, застелену смугастою веріткою¹¹.

— Добрий день! — привіталася Марія.

— Доброго здоровічка, — відповіла стара.

Вона погадала на Івана і сказала, що все буде добре. Потім дістала з сумки цукерку і раптом знову заговорила до жінок, які вже виходили з кімнати.

— Лише не знаю нащо... ви до мене приходили... — зізналась стара. — Юрчік савтері вичітує, а ви по ворожках...

І замовкла, задумавшись.

— А хочеш, він до тебе приїде?

Катерина кивнула. Стара, запаливши нову сигарету, проникливо подивилась на неї.

— То він до тебе приїде.

---

¹¹ Верітка — доріжка.

Коли повертались, вже розвиднілося так, що навіть можна було роздивитися далеку Путилу, районний центр, що вже трохи обріс «капітальними» будівлями: потворними багатоповерхівками.

Афганістан. Апокаліпсис

Жовто-сіра курява розвіювалася, і вже можна було роздивитись обриси будівель кішлаку в низині, оточеного скелястими горами. Офіцер кричав у рацію:

— Б...ядь, всі там живі?

Рація затріскотіла і зашипіла, офіцер знову гаркнув у навушник:

— Є втрати?! У вас там всі живі?!

Через шипіння почулися голоси:

— Один-пшшшшш-двухсот-пшш-є...

Поранені-пшш-як-чуєте-пшшш?!

— Чую, б...ядь! — роздратовано прошипів у відповідь офіцер. — Виводь колону!

— ...пшшш-точно-пшш-зрозумів-пшшшш...

Знову пролунали постріли. Стріляли з кишлаку. Офіцер опустил навушники, — їх одразу забрав боєць з нашивками сержанта, натягнув на вуха.

— Викликай підтримку з повітря! — наказав командир.

Сержант нервово, зриваючись на крик, зата-рабанив у мікрофон:

— База, база, як чуєте, як чуєте! База, база. Викликаємо підтримку з повітря, координати...

Кишлак оточила радянська бронетехніка, з гір долинали ревище двигунів, і воно посилювалось.

Полковник біля «командирського» БРД-ема примружив очі:

— О, невже?! Не минуло й півгодини!

З-за сусіднього горба вилетів перший з двох «Мі-24» з червоними зірками на борту. За мить з'явився й другий. Наче двійко летючих крокодилів. Власне, за класифікацією НАТО їх так і називали. Гуркіт двигунів затопив усе довкола. Вони відстрілювали теплові ракети ліворуч і праворуч від напрямку руху. З околиці кишлаку в їхньому напрямку полетіла ракета, яка тут таки пішла за тепловою «обманкою» вбік. Другий гелікоптер негайно дав залп з нурсів у те місце, звідки стріляли. Полковник дивився в бінокль:

— Зовсім знахабніли, ох...їли просто, суки.

«Вертушки» кружляли над кишлаком.

Полковник надягнув сонячні окуляри.

— Поклич перекладача!

За мить підбіг лейтенант, рум'яний, на вигляд — ще підліток.

— Бл...дь, ти шо, син полка?! Скільки тобі років, синок? Ну, добре, переклади їм, що протягом години з кишлака мають вийти всі старі, жінки та діти.

Він подивився на годинник.

— Бл...дь, я з ними бавитись не буду. — і додав після короткої паузи. — У випадку, якщо бандити спробують звідти втекти разом з усіма — відкриваємо вогонь на ураження!

Через півгодини з кишлаку вийшов гурт селян. Хтось із радянських військових закричав, наче побачив серед цивільних «бороданів».

— Товариш командир, «духи» там, «духи» серед цивільних! Намагаються вийти!

— Дай сюди, — командир вихопив гвинтівку в снайпера, який стояв поруч.

— Точно... От бляді! Стрілок, вогонь! — полковник обернувся: солдат у БТРі не квапився виконувати наказ. Потім знову глянув у бінокль.

— Боєць, ти що — оглух?! Бл...дь! Вогонь, я сказав!

Солдат схилився на станок кулемета. Офіцер простягнув руку до нього, поторсав за плече.

— Ти що, заснув? Я сказав — вогонь!

Боєць плакав.

— Ти що?!

— Товариш командир, не можу стріляти! Вони мої брати!

— Ти, чурка, стрілай, я сказав! Брати, сука... Чи ти під трибунал хочеш?!

Той, не в змозі стримати сліз, припав до кулемета і натис на спусковий гачок. Люди зникли в хмарах куряви. Але за мить розвиднілося: вони всі лежали. Кулеметник плакав.

— Да прямаки... Харош! Вони би тебе не пошкодували. На сигарету, покури. А ти якої національності? Чечен, дагестанець? На татарина наче не дуже схожий. Оно Дудаєв — теж чечен, — літає на «бетеєрі» своєму, духів мочить, і нічого!

Заплаканий солдат взяв сигарету, прикурив і пробубонів у відповідь:

— Я — таджик.

Полковник подивився на годинник. «Вертушки» зникли. Натомість знову прокотилося ревище двигунів. Селяни попідхоплювалися й побігли. Врізнобіч розліталися кусні глини, уламки будівель та всіляке сміття; смерть і пекельний гуркіт лишали по собі літаки штурмової авіації «Су». Полковник причмокнув, повернувся до підлеглих і задоволено вигукнув:

— Грачі прилетіли! Ну, бл...дь, як в аптеці!

Відпустка

Мічман закрив кулаком у вікно кунга, де спав Іван, потім швидко забіг усередину.

— Тривога, бл...дь! Духи напали на базу! — кричав він.

Іван зіскочив із солдатського ліжка, вдарившись головою об сітку горішнього лежачка, схопив свій АК, зняв із запобіжника, швидко перезарядив. Мічман зареготав.

— Відбій! — сів на ліжку, зігнувшись од реготу, тримаючись за живіт. — Учбова тривога.

Іван тільки зараз прокинувся. Він усе ще тримав ув одній руці АК, а іншою протирав очі.

— Долбой...б! Я тебе пристрелю колись!

Поклав АК на ліжку, взяв чайник, зробив кілька жадібних ковтків.

— Що, Іван, сушить? Бл...дь, ти якийсь жовтий. Що, хильнув зайвого вчора?

Іван, випивши води, втер рукою губи, відповів:

— Радше навпаки.

— Добро, збирайся. В нас плановое медобстеження сьогодні. Ти що — забув?

Виходячи з кунга, Мічман потирав руки і примовляв:

— Докторші симпатичні з Союзу прилетіли! Я поголився навіть. Ти помітив?

— Бл...дь, проригаюсь. Що у тебе за одеколон?! Х...йня якась!

— Та ладно! Не подобається йому. Дивно...

Я в того лейтенанта молодого позичив.

— Запах якийсь педерастичний. Может, це бабські парфуми?

Мічман засміявся:

— Трясця, ти мені просто заздриш!

За двадцять хвилин вони дійшли до барака край бази, де тимчасово розмістили лікарів. Там вже стовбичив майже весь особовий склад, включно з цивільними. Дочекавшись своєї черги, Іван з Мічманом зайшли в коридор, де вишикувались військові з АК на спинах і з медкартками у руках. Іван, повернувшись до Мічмана, вказав рукою на прочинені двері, біля яких нікого не було.

— Йди туди, а я поки тут чергу займу.

Мічман зайшов до сусідньої кімнати, поклав АК на столик. Пороззирався трохи, а потім заліз на гінекологічне крісло, що стояло посеред кабінету, і почав вже розстібувати ширінку, коли зайшла молоденька лікарка у білому халаті. Вона спочатку не помітила «пацієнта», підійшла до шафи, відчинила дверцята, заходилася щось там шукати. Але, обернувшись, нарешті побачила у кріслі Мічмана, який мовчки сидів у кріслі й дивився на неї широко розплющеними очима, тримаючи обидві руки на ширінці. Лікарка з переляку закричала:

— Ви що робите?! Негайно злазьте!

Мічман, як ошпарений, зіскочив із крісла. Дівчина, зашарівшись, додала:

— І надіньте штани.

Мічман похапцем натягнув штани на чорні армійські труси, які не встиг зняти, і вийшов, нервово посміхаючись, назад у коридор. Там Іван, спершись на одвірок, аж заходився від реготу. За Мічманом вийшла лікарка, покрутила вказівним пальцем біля скроні:

— Він що, слабий на голову?

— Не звертайте уваги, — ледве тамуючи сміх, заговорив Іван. — Просто йому іноді здається, що він не чоловік, а...

— Закрийся, — тихо, крізь зуби, прошепотів ображений Мічман. Але Іван не міг заспокоїтися.

— А ви відчули аромат від нього? Ша-ша-шанель, шанель номер п'ять!

Присутні в коридорі сміялися до знемоги.

— Ну добре, добре... — почав Мічман, але не встиг завершити свою загрозливу репліку, бо Івана якраз покликали до кабінету.

Лікар довго оглядав його, посадив на кушетку біля вікна, сам взяв табурет і сів поруч, вдивляючись в очі. Потім підвівся, помив руки, промовивши ніби сам до себе: «Ну, все ясно».

— Товариш прапорщик, у вас хвороба Боткіна, — сказав він, не одводячи погляду від медкарти, в якій він саме робив відповідний запис. Потім, на мить переставши писати, подивився на нього з-під лоба і додав. — Іншими словами, якщо по-народному, жовтуха. Лікувати ми вас тут, звісно, не зможемо, тому збирайтесь. Відвеземо вас до госпіталю в Ташкент.

Іван сидів мовчки. Потім, забравши картку і автомат, вийшов у коридор.

Проводжати Івана на аеродром, окрім Мічмана, прийшли ще двоє офіцерів. Вони стояли мовчки біля транспортного літака і курили, поки він вантажився пораненими, що їх заносили і вкладали на ношах просто на підлогу; поруч закріплювали крапельниці. Біля одного з бійців, який був, очевидно, у тяжкому стані, чергувала медсестра. Він марив, безупинно щось говорив, а медсестра однією рукою сама тримала крапельницю, а іншою втирала піт з його обличчя.

— Ну, потерпи, потерпи ще трошки, все буде добре, скоро вже дома будемо, відвеземо тебе до мами...

Чоловіки сумно подивилися на нього і відійшли трохи вбік. У Івана на спині висів речовий мішок, він дуже схуд, і був увесь жовтий, — наче пофарбований жовтою фарбою. На сусідній злітній смузі готувався до злету великий військово-транспортний ІЛ — уже запустив двигуни. Чоловіки сумно презирнулися.

— Дай закурити, — попросив Мічман в одного з офіцерів.

Той простягнув Мічману пачку:

— Багато куриш!

Вони дивитися на ІЛ, чиї двигуни набирали обертів. Далі, за «чорним тюльпаном», стояли вервечкою Мі-5. За ними можна було роздивитися пункт керування польотами та силует «вишки» з

бійцем на ній. Туди-сюди по аеродрому їздили різні допоміжні машини. Поруч із «чорним тюльпаном» стояв боець, який намагався до них докричатися, але нічого не можна було розчути через рев двигунів; тоді він жестами показав, що просить закурити.

Іван дістав пачку і кинув бійцю. Той зловив, дістав сигарету і жестом показав, що зараз кине назад, але Іван махнув рукою, щоб лишав собі.

— Я вже не курю, — прошепотів він, ніби сам до себе.

— Все вірно робиш, Іване. Я ось із цього гівна виберусь, теж одразу кину! — підтримав товариша Мічман.

Солдат закурив і, всміхаючись, склав руки над головою, помахав Івану й пішов злітною смугою. За ним ліниво крокували пілоти «крокодилів» — Мі-25. Незабаром дві машини, розігнавшись, одна за одною злетіли і закружляли над летовищем, відстрілюючи врізнобіч теплові ракети, щоб забезпечити прикриття «тюльпану», який тільки почав розганятись. Солдати, які його завантажували, залишилися стояти на смузі, виструнчившись і приставивши долоні до скронь.

«Медичний» теж був майже готовий стартувати, лікарі заметушилися.

Чоловіки обіймалися на прощання.

— Ну, видужуй, Іване! — сказав розчулено Мічман. Іван потиснув усім руки, кожного разу примовляючи:

— Тримайтесь, тримайтесь мужики!

Старий лікар

За вікном кабінету головного лікаря військового госпіталю в Ташкенті, у парку, гуляли солдати в армійських лікарняних халатах. Двоє бійців допомагали заносити на ношах чоловіка з щільно забинтованим лицем. Старий головний лікар, який починав свою кар'єру військового лікаря ще під час другої світової, стояв біля вікна. У нього була семітська зовнішність і характерна вимова.

— Весна тут просто чудесна, пташки співають, рай земний. А літо жахливе, просто жахливе. Мені, знаєте, дуже важко, коли така спека. В нас, у Ленінграді, літа як такого зовсім немає. Місяць, може, — і все. Я до такої спеки, знаєте, не звик. Ну, добре. А ви, товариш прапорщик, звідки родом будете?

Іван сидів на ліжку.

— Служу в Україні, в авіації. Полк під Києвом, — коротко відповів він на запитання лікаря.

— О, це чудове місто, просто чудове! Я там після війни в госпіталі військовому служив, знаєте. Каштани, Дніпро, Хрещатик, ах! А жінки які красиві! — старий заплющив очі, наче пригадував роки своєї молодості. — Ну, у вас вже все добре, можемо готуватися до виписки... Що за благодать: під час такої страшної війни — і до військового госпіталю з хворобою Боткіна потрапити.

Дід-лікар усміхнувся, підійшов до шафи. Там

стояли пляшки коньяку та горілки. Лікар водив пальцем, щось наспівуючи собі під ніс. Здається, то була пісня пілотів: «Первым делом, первым делом — самолеты! Ну, а девушки? А девушки — потом...». Взяв одною рукою пляшку «Столичної», а іншою хвацько підчепив дві гра-нені склянки, що стояли поруч, мов у барі. Поставив усе на стіл. Іван так і сидів на кушетці, усміхаючись. Лікар тихо мугикав пісню пілотів, заліз у шухляду: дістав два яблука. Не знайшовши рушничка, кинутого на бильце крісла в іншому кутку кімнати, швидко витер їх об халат і акуратно нарі-зав скальпелем:

— Ну-с, мілостивий государь, — прошу!

Іван, намагаючись заперечити, тільки відкрив рота, як лікар, передбачивши це, роздратовано перебив:

— Слушайте, я тут лікар. Я вас споювати не збираюсь. По сто грамів випемо — і по тому. Вам це не зашкодить. Ось пиво пити — я вам не реко-мендую. Гидота рідкісна. Особливо після «жов-тухи». А горілочка, щоб черв'ячка, так би мовити, заморити — це навіть корисно. Сто грамів — саме те, що треба. Ось і колишній царський гене-рал Монергейм: хоч і фін, а по сто грамів уранці й увечері кушали. Це в нього з кадетських часів, звичай такий був. І потім нашим під час фінської наваляли, дааа...

Лікар сів за стіл і запросив Івана. Він підвіся з кушетки і підсів до столу. Старий єврей вів далі:

— Да, Монергейм! Це були офіцери, «не то, что нынешнее племя, богатыри»! Ви знаєте, чим радянський офіцер відрізняється від царського? — лікар, звісно, й не сподівався почути відповідь. — «Царский офицер слегка пьян и до синевы выбрит, а советский — всегда всиеньку пьян и слегка выбрит»!

Лікар засміявся. Іван, щоб не образити старого, також. Вони випили, і лікар поніс пляшку до шафи.

— Послухайте мене, ось послухайте, що вам мудрий єврей скаже, — і він замислено, з ледь помітною усмішкою, додав: — Старий єврей, який бачив життя... Да... Я в своєму житті таке бачив, ого...

Усмішка зникла з лиця старого, і замість неї з'явилась невимовна туга.

— Дааа. Політика. Я, напевно, не маю права про це казати, але я вже старий, тому такий сміливий. Знаєте, ще напочатку цієї авантюри з вторгненням мені довелося лікувати тут одного десантника, який брав участь у штурмі Міноборони в Кабулі. Він мені розповів, як ішов по коридору, а там — просто у дверях — лежав ще живий афганський генерал. І він запитав у десантника того: «Навіщо це вам потрібно?». Він не розумів цього. Знаєте, я теж не розумію...

Лікар замислився.

— Повірте моєму слову: ця держава втоне у своєму ж гівні. Кому потрібен цей Афганістан,

уся ця геополітика — я розумію. Але країна знесилена. Ця війна погубить її. Тільки шкода цих хлопчаків молоденьких... У мене теж онуки є, і їм скоро в армію... І не дай Боже їм потрапити в цю м'ясорубку... Добре, що ми з вами ось тут говоримо про все це, погане. Вам ще відпустка на реабілітацію — так положено. Поїдете до родини в Київ, то поцілуйте тротуар на Хрещатику від мене, — дід засміявся. — Н-н-да, молодість... Життя, як один день, пролетіло....

Дід сумно всміхнувся, на очах проступили сльози.

— Ні. Спочатку я в Карпати поїду. Там моя родина тепер... — Іван дістав світлини з дітьми та жінкою.

— Ось як! Це чудесно! Гори, чисте повітря! Це навіть краще... Перед поверненням в те пекло...

Старий встав з-за столу, поклав руку Іванові на плече, проводжаючи його з кабінету.

— З Богом!

Лікар провів Івана до виходу, в коридорі міцно потиснув йому руку на прощання.

Карпати. Пасіка

Була п'ятниця. Іван з Юрієм поверталися з села, куди ходили на пиво: випили по пляшці «чернівецького мутного». По дорозі назад їх перестрів Тетка — пасічник. Рудий чоловік середнього зросту, який колись сватався до Каті. Він, усміхнувшись, простягнув руку Юрію.

— А єк дужі?

— Гаразд, абе ви дужі були! — відповів Юрій, блиснувши блакитними очима й посміхнувшись собі у сиві вуса — закручені на кінчиках, по-старовідьки так, як це модно було ще в часи Австрійської імперії. Іван мовчки потиснув йому руку.

— А шо, Іванчику, на побивку?

Іван кивнув.

— Йо, файно... А шо война та? — розгубившись, спитав Тетка.

— На війні, як на війні, — скупко відповів Іван.

— Йо, йо, — багатозначно пробурмотів пасічник. Потім знову всміхнувся і запросив зайти до себе:

— То, може, зайшли б до мене на пасіку, — меду б вам насипав.

Юрій у передчутті смачної тетової медовухи підкрутив собі вуса правою, з відрізнаними до половини пальцями — скалічив на уральських шахтах — рукою, і подивився на Івана, який теж

помітно звеселився від цього запрошення. Вони мовчки проминули багну¹². На лавці біля порти сиділа баба Матріщена, яка задрімала на літньому карпатському сонці. Чоловіки, усміхнувшись, не стали її будити. Тетка був її сусідом на цій стороні, але жив він на Галіцїї, де також мав хату. Тут, на колишніх ґрунтах Кабюків, він тримав свою пасіку з добротною двоповерховою хатою.

Чоловіки зайшли в сад. Під самим лісом, через паркан, були горби, толока і далі вже — смереки. Тетка бігав коло гостей, розставляв посуд. Юрій, сівши до столу, знову підкрутив собі вуса. Іван пішов роздивлятися вулики. Пригадав, що у маминого тата, Василя, також колись були бджоли; він ще мав таку природну властивість, що від бджолиних укусів не розпухав, тому сміливо зазірав усередину акуратно встановлених у саду, під деревами, вуликів. Тетка виніс пляшку медовухи і закуску: паштет з курятини, — навіть уже за столом не переставав його нахвалювати, примовляючи:

— Йуй, та такий добрий вийшов, їжте, бігме, файний, свіжий!

Чоловіки вже випили по одній. Іван з Теткою розговорились про вулики і бджолярство. Юрія це мало цікаво, тож він мовчки наминав тушонку.

— Їжте, їжте, Юрчіку, — фейст добра вийшла!

---

12 Багна — болото.

— Йо, йо! — задоволено мугикав старий.

Після третьої медовухи Юрій аж так звеселився, що почав розповідати про парафіяльні справи: і про те, що ремонт в церкві треба робити, і про те, яка файна служба була цієї неділі. Іван зрозумів, що тестю вже доста, — він підвівся і гості, подякувавши господарю за гостину, вийшли на двір. Баба Матріщена все ще дрімала на лаві, а на горбі вже стояла Марія, взявши руки в боки. Вона мовчки дивилася в долину, спостерігаючи за чоловіком та зятембатьком. Захмілілі чоловіки потиснули міцно один одному руки, ледь не обійнявшись, але не зробили цього, бо ж це певна ознака, за якою можна визначити міру сп'яніння. Попрощавшись, пішли через багну просто перед Мільковою хатою. Хоч серед болота лежали дерев'яні дошки, але йти по них їм не вдавалося, — чоловіки геть змочили собі ноги. Мількова хата, акуратно пофарбована у блакитний колір, як і Юрієва, стояла під Кабюковим горбом. Її одноокий господар, Мілько, і його газдиня Катюня працювали на цегляному заводі у селі, де газда і втратив око, й тепер ходив, мов пірат, з чорною пов'язкою, яка так жахала довгопільських дітей. Коли Юрій з Іваном пробиралися повз його хату по багні, Мілько якраз клепає косу. Помітивши їх своїм одним оком, він встав, усміхнувшись, зняв капелюха і привітався з сусідом та його зятем. Юрій п'яним голосом крикнув:

— Мілько, Боже помагай!

— Дякують! — відповів той, ледь не сміючись, вертаючись до своєї справи.

Чоловіки ледве-ледве перелізли через латку паркана, за якою на Кабюковій ділянці стояла висока некошена трава; між нею пробивалися маленькі духмяні квіточки, над полем літали метелики, над крутим схилом стояли підряд три старі яблуні з гілками, порослими мохом, з маленькими, але дуже солодкими яблуками, які вже осипалися в траву. Юрій ще більше, ніж завжди, припидавав на ту ногу, яка була від природи коротша. Склавши руки за спиною й усміхаючись у вуса, він пішов в обхід, горбом, витоптаною в траві стежкою, наспівуючи якийсь псалом. За ним йшов Іван. Раптом він побіг поперек, під круту гору. Тут трава вже була скошена. Але до Марії все одно обоє підійшли разом. Марія, усміхаючись, подивилась на Юрія.

— А чим вас там Тетка годував?

— Курячим паштетом, — радісно повідомив Юрій.

— І що се, Юрчіку? У п'ятничку м'ясо їв? Наскоромивсе.

Юрієву усмішку замінили здивування і розгубленість:

— Йуй, таки наскоромивсе!

Іван голосно засміявся, жуючи одне з підібраних яблук.

У Тетки через два дні, коли Іван вже мав вертатися в Афганістан, виздыхають усі кури —

невідомо, від чого. І Тетка ще довго буде у селі розповідати про те, що «то я Юрчіка скоромним нагодував у п'ятницю. А втім, не дуже він за тим банував.

— Тетка обіцяв меду насипати, то най малий візьме слоїк та й збігає в долину, — сказав Іван Марії. Стара енергійно вийшла надвір, зняла з паркану слоїк, сполоснула його, поклікала малого.

— Сергійчику, дедьо казав, аби ти збігав в долину до пасічника, бо він обіцяв меду насипати!

Малий стрімголов побіг вниз.

— Дивись, не впади в багну! — крикнув Іван услід.

Уся родина вийшла надвір. Кому вистачило місця — сіли на лавку тут, на горбі. Вся долина була, як на долоні. У Яленки, родини Федора Кабюка, брата Юрія, який побудувався за багною біля дороги, храмували. Час од часу з-поза хати хтось виходив, щось викрикував і махав рукою, — кликав приєднатися. На тій стороні, на Галіцїї, голосно грала музика. День закінчувався. Вітру не було. Деся вже коло хат, з димарів літніх кухонь, валував дим. Баба Матріщена вже давно зайшла до хати, лише «сарака» Ялена, яка досі жила з нею, гнала з толоки цапа та козу. Від Тетки на горб біг Серьожа з банкою і ще чимсь. Малий, радісний і задиханий, підбіг до лави, поставивши на землю банку в сітці, набиту щільниками, і ще повну пляшку медовухи на додачу. Марія взяла сітку і сховала її в кліть. Цей мед вона виділяла

дітям потрошки протягом місяця, як і більшість
схованих там смаколиків.

Внизу, тут і на Галіції, комини диміли дедалі
більше, і цей дим низенько стелився долиною.
Марія тихо прошепотіла:

— Йо, завтра погоди не буде.... А я жмакати
думала, — але тут таки відповіла сама собі: —
Йо, але байка!

Літо закінчується

Наступного ранку дощило. Старі та діти з села в саморобних дощовиках з клейонки гнали пасти корів за Сокілець. Дощ струмочками котився вікном. Сергій, прокинувшись, сперся на підвіконня біля ліжка, дивився у вікно на вкриту туманом Галіцію. Там диміли комини, газдині готували їсти. Черемош вже був зовсім жовтий, — дощ падав цілу ніч. Але десь після обіду трохи розпогодилося. З лісу прийшли Іван, Юрій та Люда, — вони ходили по гриби і тепер ділилися враженнями. Марія сиділа за столом і відсортовувала одні гриби від інших, чистила білі, лисички та голубінки¹³.

— О! Це гадерка! — Марія підняла гриб і роздивлялася його на сонці, яке час од часу пробивалося крізь хмари.

— Та ні, мамо, то польський гриб! — заперечив Іван. Але Марія не послухала і вкинула його у путню.

Сергій обурювався, що його не розбудили зранку та не взяли з собою до лісу.

— Чого мене не розкорнели?! — ремствував малий. Сестра єхидно посміхалася, Юрій лагідно гладив Серьожу по голові:

— То-то-то, та такей дощ сипав, куди тобі...

Малі, дочекавшись, поки баба почистить усі гриби, побігли смажити на шпаргаті шапочки

---

¹³ Голубінки — сиріжки (гриб).

білих і голубінок, посипавши їх трохи сіллю, а Марія готувала гриби зі сметаною до кулеші.

Після обіду геть розпогодилося. Марія вирішила зварити на завтра зупи, але Юрій, спіймавши курку, ніяк не міг їй відрізати голову. Він тільки лагідно усміхався собі у вуса, стиснувши у руці сокиру. Жінка, побачивши це, підійшла до нього.

— Та лиши гет, Юрчіку, бігме, стрію, курку зарізати не можеш...— забрала в нього сокиру і сміливо вдарила, відтявши голову. Безголова курка вирвалася і пробігла декілька метрів, лишаючи за собою кривавий слід, перш ніж впасти.

Сергій з Людою зібралися йти на ріку, але ріка ще віддавала жовтизною і баба їх переконала, що краще почекати до завтра, бо вода ще не чиста.

— Ось і дедьо ваш збирався йти завтра рибу ловити, з ним і підете!

Дітей ці слова переконали, і Сергій побіг до хати, де заходився ритися в шухлядах старого кремена: шукав собі іграшки поміж тими дивовижними старими речима, які там зберігалися. Йому найбільше подобався іржавий дзиґарок — будильник.

До хати зайшла Катя. Поспостерігавши трохи, як малий бавиться, взяла його за руку і відвела у засклену веранду з білими рамами та різьбленими пташками, квіточками та оленями; вдягнула на себе спортивну куртку, а на малого — светрик. Сергій тримав у руках старий дзиґарок. Вони

вийшли надвір. Уже збиралося на ніч і від лісу тягнуло вечірньою прохолодою. Баба Марія мала помітно стривожений вигляд. Усі мовчки перелізли через вориння¹⁴ і пішли горі, до лісу, повз чуркало; з залізного жолоба лилася вода. Малий затримався біля нього і, набравши в маленькі долоні, випив холодної водички. Перейшовши через потічок над чуркалом, вони сховалися у лісі. Смереки тут росли близько одна до одної, ліворуч, у долині, була Мількова толока, загорожена латкою — просто через ліс, аж до самого осипника. Лише тут міг випасати своїх корів Мілько, бо цю ділянку вибив для себе у сільраді. З лісу було добре видно його хату і — ще нижче — хату Яленки, від якої щойно вийшли люди у міліцейській формі: двоє чоловіків, «пожежників», один з яких тримав у руках теку. Вони неспішно йшли вгору, зупинившись біля криниці, — трохи нижче чуркала; один з чоловіків зняв міліцейський кашкет і зачерпнув залізною кружкою, що висіла на штахетині; випив води і знову накрив криницю дерев'яною покришкою. Вони перелізли через латку, повільно піднялися на горб, зупинившись біля лавки, розглядаючи село у долині. Потім на мить присіли на лаву, закуривши і про щосьб голосно сперечаючись. До лісу долітав лише їхній сміх. Потім вони відкрили клямку порти і зайшли на подвір'я.

---

14 Вориння — різновид огорожи.

— Серьожка, не бійся, це така гра, — прошепотіла Катя.

— Я не боюсь! — відповів малий, зручно вмостившись на батькових колінах й міцно вхопившись за його руку; в іншій руці він тримав будильник.

Люди у формі постукали у віконце веранди, постояли трохи і, не дочекавшись, що їм хтось відкриє, розійшлись по подвір'ю, зазираючи у вікна. Один з них, старший, відкрив папку, щось туди записав і вони вийшли, зачинивши порту на клямку.

Марія заспокоїлася лише тоді, коли побачила, як чоловіки у формі вже йшли дорогою у село. Родина вийшла мовчки з лісу і поволі спустилася до хати. Малий ще не раз зауважував, як бабця раптом змінюється на лиці, коли бачить людей у формі.

— Чому баба Марія боїться військових? — спитав він у батьків, на що вони презирнулися і, силувано всміхаючись, відповідали:

— Не вигадуй! Це тобі так здається.

Надворі було темно. Іван поцілував дітей, які вже спали у ліжку. Малий спросоння розплющив очі, щось прошепотів і знову повернувся до стіни. Юрій взяв «тривожний чемодан» у веранді, випередивши Івана, — то був певний ритуал проведів. Вони вийшли на подвір'я, холод пробирав до кісток. Села і дороги не було видно — стояв густий

туман, в якому все скрадалося на відстані простягнутої руки. Першими йшли — жінки Марія з Катєю, відразу за ними — Іван. Останнім йшов, накульгуючи, Юрій з важкою валізою. Раптом він послизнувся на траві і ледь не впав. Іван зупинився.

— Тату, давайте я понесу!

— Та лиши, Іванчику.

Внизу їх зустрів брат Юрія, Федор, який знав про його від'їзд і зумисне чекав, щоб попрощатися. Забрехала кутюга, Федор підвівся з лави, підійшов і міцно поцілував Івана.

— Най Бог береже! — сказав він, пустивши скупу чоловічу сльозу.

Вийшли на дорогу. Починало потрохи розвиднюватись. З-за Соکیلця виїхав переповнений жовтий автобус.

— Чернівецький? — спитав ніби сам у себе Юрій.

Автобус поволі наближався, крізь туман у вікні ледве-ледве можна було помітити табличку, на якій був зазначений маршрут: Яблуниця — Чернівці.

— Йо! Чернівецький, — сказав Юрій і махнув рукою.

За кермом був Іванів родич — Петрусь Дудчик, син вуйни Параски, Микуцихи з Конятина. Він зупинився. В салоні грала весільна гуцульська музика. Над кріслом водія висіла картинка: гірський пейзаж, звивистою дорогою їде автобус.

Юрій спершу поставив біля водія свій чемодан, Петрусь привітався.

— А шо, Іване, вже вертаєшся?

— Йо, вже їду! — відповів Іван, швидко поцілувавши Катю та батьків, й піднявся на другу сходинку, потіснивши трохи людей перед собою. Автобус поволі рушив, ховаючись в тумані.

Стара росіянка. Чечен Дудаєв. Квітка для гербарія

У тому першому кишлаку, перед КП на дорозі, що вела на Саланг, жила одна стара. Жінка якось підійшла до радянських солдатів, які колоною прямували на перевал. Солдати саме стояли край дороги і курили. Серед них був й Іван. Вона привіталася і заговорила до бійців старосвіською російською мовою. Чоловіки дуже здивувалися, що ця стара афганка бездоганно знає російську. Виявилося, що вона була донькою білоемігранта; чимало їх, тікаючи після революції від більшовиків, осіло в Афганістані. Вона запросила військових на гостину. В будиночку на стінах висіли дві ікони та світлини: батько у формі, з георгієвським хрестом на грудях, мама у капелюшку та білій сукні. Під клейонкою на столі лежали імперські рублі — великі папірці з двоголовими орлами.

— Ну, і як вам тут живеться, серед афганців?

Жінка здивовано подивилась на чоловіків.

— Я зовсім ще маленька була, коли батько з мамою тут поселились. Думали, ненадовго. Все планували повернутися в Росію. Але, як бачите, доля склалась інакше. Батька дуже ностальгія мучала. Сильно переживав. До кінця вірив і мріяв, що ми повернемося. А я Росії не памятаю зовсім. Тільки мама багато розповідала... Пісні співала. Афганці мене за свою вважають. Так і доживаю

тут свого віку, — стара глибоко зітхнула, склавши зморшкуваті, мов обтягнені прозорою плівкою, руки у себе на колінах.

Поправивши хустину, вона вдивлялася у свій невеликий сад, який був насаджений за звичаями далекої і ніколи не баченої нею батьківщини. Чоловіки випили чаю, подякували. Вже вернувшись до машини, Іван взяв речовий мішок, де у нього було кілька банок тушонки. Потім пройшовся вздовж колони, — спільними зусиллями його швидко наповнили, чим багаті були. Іван передав мішок бійцю, щоб той відніс його старій.

Відтоді кожного разу по дорозі на перевал колона зупинялась у цьому кишляку і набирала у старої афганки-росіянки воду для пиття. І не лише тому, що у афганців було небезпечно просити, — були випадки, що місцеві підсипали отруту.

Машини поволі, одна за одною, рушили. Повз них промчав самотній «бетеер», здійнявши стовп куряви, в якому на мить щезли дїтлахи, котрі бавилися край дороги й час од часу кидали каміння по радянських машинах.

— О! Джохар летить! — вигукнув хтось по рації.

Назустріч іноді траплялися вічно задумані аксакали з довгими бородами: такі, що ніби знають усю мудрість світу, але лінуються нею поділитись з іншими; жінки у паранджах, чорних і блакитних бурках; отари худоби — худі корови або, частіше, барани.

Край дороги побачившли одню колоритного діда, який сидів на лаві й креслив патиком якісь лише йому зрозумілі фантазії-каракулі на піску. Він то всміхався, то зводив брови у глибокій задумі. Один з бійців засміявся і процитував героя з радянського кіна «Біле сонце пустелі». Здавалося, він цей фільм знав напам'ять. Рум'янощокий боєць повернувся до Івана і, сміючись, махав головою:

— О! Давно сидім!

Потім цитати посипались, як з «рога достатку», одна за одною.

— Стрелялі! Старий стал, лєнівий! Договори́сь с тамо́жне́й! Вста́ть, ко́гда с тобо́й разгавари́ваєт подпоруччи́к!

У такий спосіб він переказував усе кіно, апелюючи до Івана.

— Товариш прапорщик, а пам'ятаєте той момент...

Іван не витримав:

— Слухай! Будь людиною, помовч!

Боєць замовк, але ненадовго: почав насвистувати вкрай недоречно, як на афганський клімат, пісню — «ми поїде́м, ми помчи́мся на оленях у́тром ра́ннім...»

Тим часом під'їхали до КП перед перевалом. Останнє місце, де можна було почуватись розслаблено.

Колона зупинилася.

— Стоп машина! — крикнув Іван, весело вистрибнувши з кабіни.

На КП боєць зливав з каністри воду. Дудаєв, який обігнав їх біля кишлаку, вмив лице й руки, і витираючись рушником, спитав:

— На перевал ідете? — він подивився якимось по-особливому на Івана, який зовні чимось був схожий на нього. Міцно потиснувши руку, вів далі далі: — Два тижні спокійно все, аж дивно.

Він подивився на гори. Боєць подав Дудаєву китель. Він повільно застібував гудзики.

— Мужики! — вигукнув він на прощання. — Обережно там, на перевалі. Духи не даремно два тижні не стріляли. Ні пуха!

Колона поволі рушила. Скелі час од часу застили сонце; раптово з'являючись у просвітку між горами, воно засліплювало водія, заливало світлом кабіну. Вздovж дороги виднілися спалені машини, бронетехніка. Деякі були вщент обгорілі, деякі лише трохи пошкоджені, — з постріляними кабінами і цілою ходовою, неушкодженими колесами. Іван по рації звернувся до начколони:

— Командир! Може, станемо? Колеса хоч познімаємо. У нас на базі два Урали стоять. Чечен казав, що на перевалі зараз ніби все спокійно.

У відповідь через шипіння почулося багато-значне:

— Пішиш я пішишиш тобі стану пішишиш!

Колона заїхала у двокілометровий тунель.

— Іване! — прохрипіла рація. — А ти скільки проходів вже зробив через Саланг?

Іван задумався:

— З десяток.

— Ну, ні х...я собі. Дааа... Мужик!

На виїзді з перевалу колона, як завжди, стала біля гірського потоку. Бійці повилазили з бокових дверей «бетеера» і побігли до потоку. Іван усміхнувся:

— Да-а, як корови на водопій.

Вже біля потоку він подивився вгору, примружившись. Там, просто на скелі, росла якась дивно красиво квітка. Іван віддав АК командирю

— Потримай!

— Ти куди?

— Квітка там. Бачиш? У мене донька в Союзі гербарій збирає, — я їй у кожному листі щось надсилаю.

— Да ну його на х...й! Високо ж!

Іван швидко видряпався на скелю, зірвав квітку, акуратно засунув в нагрудну кишеню і задоволено махнув звідти рукою.

— Бл...дь, який спритник! — усміхнувся командир, коли віддавав Іванові його АК, і пішов до колони. Всі вже повернулися до машин, коли Іван пішов до потоку.

— Іване, ти куди? Зараз будем уже двигать!

— Почекайте! Вмиюсь тільки... Це вже традиція!

Струсивши бруд, Іван зняв кітель і пішов до потоку. Скинув берці й занурив ноги в прохолодну воду. Поруч лежала якась залізячка, виблискувала на сонці. Іван підважив її паличком: залізячка загрозливо клацнула — відкрились закрilки. Іван зрозумів, що це міна, яка не розірвалася при обстрілі.

— Бл..дь!

Іван перестрибнув через великий камінь, закривши голову руками, але вибуху не було. Він витер піт з лиця, перехрестився.

— Оце так пощастило.

Він надів берці, ще раз дістав з кишені й роздивився квітку, побіг до колони.

Машини рушили. Боець декілька разів уважно поглянув на Івана і перепитав:

— Товариш прапорщик, вам що — погано?

— Та ні... Нормально, — задумано відповів він. — Усе нормально! А ти краще за дорогою стеж, щоб не злетіти... Добре, що перевал пройшли...

Дембель

— Короче, мужики, анекдот! — сказав Мічман, ковтнувши спиртяки і відбивши карту дрібним козирем — грали у підкидного.

— Ну, значать так. Інструктор з Пакістану навчає молодого моджахеда, як невірних вбивати. Потім каже розцінки, мовляв, за вбитого солдата — сто доларів, офіцера — п'ятсот, полковника — тисяча, і так далі. Юний дух почав сміятися, потираючи руки. Каже, типу, що вже вбив двох гаурів. Інструктор питає скільки зірочок на погонах у них було? Той задумався і відповідає: по дві на кожному.

Мічман загнув два пальці.

— Прапора, типу, замочив. Інструктор як зарепетує: «Що ти наробив, це ж прапорщики! За це штраф — дві штуки зелених!

Чоловіки, які сиділи за картами, засміялися, прапорщики — найдужче. Мічман усміхнувся, затягуючись цигаркою.

— Да, за кожного прапора дві штуки штрафу у них.

Один із бійців, теж прапор, виходячи з-за кута, куди щойно сховався до вітру, сплюнувши, сказав Мічману:

— Бляха, виїжджаємо з Кабулу на Саланг. А Міхалич свою вівчарку лишив в уазіку. Але двері погано закриті. А тут афганець їде на велосипеді, весь у білому, в шапочці, золотом розшитій. Тут

пес виривається з машини — й за афганцем на велику... Доганяє, бля, стрибає з разгону... А пес великий, бля... Передніми лапами став йому на спину. Афганець верещить, аж заходиться. Ми пса забрали, відтягнули... Якраз на «бетеерах» проїжджали... А той, значить, край дороги стоїть, пилюку струшує, велик свій з покрученими колесами роздивляється, і нам кулаком махає, прокльони шле... Мовляв, їдьте, їдьте на Саланг, — там вам моджахеди голови повідрізають. І рукою показує по горлу. А ми дивимось... Очко ж грає... Думаємо, а як дійсно накаркає? А все Міхалич зі своїм псом. Ну, але нормально пройшли, без втрат.

Чоловік задумався і додав:

— Слава Богу.

Сів за столик, випив горілки, спостерігаючи за грою.

— Королем крий, — підказав одному з картярів. Потім почав розповідати нову історію. — Міхалич — артист ще той... Пам'ятаю, в Баграмі кидались якимось добряче, бухі в дрова. Тут Міхалич перезаряджає свій АК, піднімає всіх: «Так, йдемо на полювання». Ми йому: «Ти шо, еба...ся? Яке тут полювання?» Той рогом вперся — йдемо, і все. Вийшли на двір. Не видно ніх...я. Міхалич щось там побачив, як почав стріляти, одиночними. Ну, потім ми підключились... Траси вночі летять, аж тут спалах якийсь — перестали стріляти. Міхалич кричить, що він попав. А в кого попав — не

ясно. Ну, вирішили, що тепер темно і здобич завтра підемо шукати. На ранок виходимо на те місце, за колючку, на аеродромі вже, а там кругом позначки — заміновано. Мля. Міхалич як побачив, куди ми вчора бухі на полювання ходили, то у нього нервовий тік почався. Око потім два місяці дьоргалось. Да, серйозно, два місяці. Артист. А там тварина на міні тоді підірвалась. Не бачили, яка — очканули ближче підходити...

— Дивно. Вони міні краще чують, ніж міношукачі, — перебив Іван.

— Ну, не знаю... Може, перелякалась, коли стрілянина почалась, і на міну залетіла... Не знаю... — чоловік знизав плечима. — Але я не брешу, сам був свідком.

Підійшов офіцер зі штабу у новеньких чорних американських окулярах, ідеально виголений. У великих затемнених скельцях штабіста, мов у дзеркалі, відображались бійці, які сиділи за столом: засмаглі, худі, жилаві обличчя, жорстокі погляди. Очі, ніби обпалені війною. Неголені, з засмальцьованими комірцями на брудних кітелях. Мічман, як завжди, в тільнящі

— Так, мужики, треба колону провести через Саланг, — звернувся до них штабіст, показавши ідеально білі зуби. Чоловіки біля кунга ніяк не зреагували на його слова — продовжували свою гру, навіть не глипнувши на майора.

— Так, не зрозумів?! Іване, збирайся! Ти поведеш. У тебе все ж таки досвід.

Іван підвівся, кинувши недопалок у залізяччя, що валялося поруч.

— Знаєш, майор, що?!

— Що? — зі здивуванням на обличчі запитав той.

— Пішов ти!

Іван взяв свій АК, що стояв під будкою кунга, закинув його на плече.

— Мені вже заміна їде з Союзу. Я тут два з половиною роки відх...ячив! Що ти там зранку говорив? Треба резину на Баграм закинути? Ось туди я й поведу. А Саланг — давайте вже якось без мене.

— Яка заміна? — здивовано скривився майор. — Твого сменщика забирають у штаб, там якраз людина потріба.

Іван закатав рукави і мовчки пішов швидким кроком у бік штабу.

— Слухай, майор, а може ти поведеш? — спитав Мічман, посміхнувшись.

— Це що?! Що ви собі дозволяєте? Ви... Ти, прапор, вже зовсім ох...їв! Розпустилися тут, ніякої дисципліни... Як ви до старшого за званням звертаєтесь?! Строга догана!

Мічман, ніяк не реагуючи, продовжуючи грати в карти.

— Да пішов ти... Догана — не трипер, багато не буває. Тут статут кров'ю пишеться. Це в Союзі по уставу, а тут — війна, бл...дь! Чуєш, сука? Війна! Що, в самого очко заграло? Тобі що

не ясно? Людині зміна їде, йому зайвий раз долю випробовувати та під кулі лізти не варто... — він махнув рукою, перекинув АК через плече. — Да що з тобою говорити? Іване, зачекай!

Майор залишився стояти зі здивованою міною.

Іван мовчки йшов територією, не вітаючись ні з ким, ледь не зриваючись на біг, міцно стискаючи у лівій руці свій АК, на напруженому передпліччі проступив кожен м'яз, внаслідок чого незугарне татуювання військового фрегата на його руці деформувалося ще більше. На вицвілих світлозелених погонах — по дві білі, з облупленою фарбою, зірочки. Іван забіг до штабу, швидко, без належних військових привітань, пройшов плутаними коридорами. Відчинив двері ногою, зайшов до великої зали. Посередині — десяток столів. В одного з офіцерів на грудях — нагорода «За боевіє заслугі». Іван підійшов до нього.

— Які тут у вас, бляді, бойові заслуги?! Слухайте мене сюди, щури! Якщо через тиждень мені не прийде заміна — всіх перестріляю.

Перезарядив автомат і додав:

— Я тут два роки, два з половиною роки відху... рив! На ще один рік я не підписувався, чуєте?!

Ті мовчки презирнулись. Солдат, який мав замінити Івана, виявився другом якогось штабіста і той вирішив забрати його до себе, на кабінетну посаду, — іншої заміни Івану вже не було, відтак йому світило служити далі у складі контингенту:

відбути ще рік «відрядження».

А втім, після Іванового демаршу заміну все ж таки швидко знайшли. Іван його так і не побачив — повернувся в Союз раніше. Пізніше, коли Іван вже буде вдома, бойові побратими пришлють йому світлину цього солдата, написавши на звороті кілька слів про нього. Це був останній лист з Афгану.

До кімнати забіг Мічман.

— Бляха, ледве добіг... Треба кидати курити... — захекано пробурмотів. Потім з удаваним здивуванням подивився на штабістів.

— О, ти диви — живі. А я думав, поки добіжу, ти їх тут всіх перестріляєш!

Мічман голосно засміявся, обняв друга за плече і вони вийшли надвір.

Дорога до Баграма лежала через Черіканську долину, схили якої густо заросли маленькими приземистими деревцями. Іван їхав за кермом ЗІЛа, навантаженого під зав'язку «резіною». З «черіканської зеленки» долинули перші постріли, за яким почався шквальний обстріл. Машина, яка йшла попереду, різко загальмувала. Іван бачив, як по ній б'ють кулі, як відлітають шматки кузова і кабіни. Він ледве встиг, не зупиняючись, вивернути кермо і виїхав у поле, впечатавши педаль газу в підлогу. Машина підстрибувала на ґрунті з корчами. Іванові було нелегко втримати кермо.

— Бл...дь... Твою мати! Шо за пи...дець?!
За...бали, бл...дь, с...ки, пи...дець!

Увечері, вже на території бази в Баграмі, він сидів на камені і дивився на призахідне сонце. З гір летів нещадний вітер-«афганець». Кажуть, колись цей вітер завдав клопоту Івановому землякові, Назарію Яремчуку, коли той місяць перебував у складі «обмеженого контингенту» з концертами. То був єдиний випадок у житті «буковинського соловейка», коли він раптово втратив голос.

Іван, не докуривши сигарету, розчавив її чоботом. Афганські сутінки — це було звичайне диво, яке він ніколи не забуде.

Кав'ярня в Московському аеропорту була вщерть заповнена пасажирами. Іван ще з одним прапором, чиє відрядження теж закінчилося, чекали на свої рейси. Замовивши пляшку горілки. «Столічная».

Випивши по першій, засмаглі Іван із «земляком» роздивлялись червонощоких цивільних у дефіцитних джинсах та в сонячних окулярах.

— Зьома! — раптом заговорив афганець, наливаючи собі повну, по вінця, склянку. — Знаєш, Іване, гадам буду — не забуду! Дурний стан якийсь... Ніби все, але... Бл...дь, дурак я, напевно, але... мене назад тягне. Ну, добро! — він налив Івану. — Давай за тих...

Чоловіки підвелися і мовчки, скривившись, ніби від болю, жадібно ковтнули, не допивши до

дна: залишки третьої, за традицією, виплеснули на підлогу. Трохи постоявши, сіли. «Земляк» втупився в підлогу. Іван роздивлявся людей, які також уважно спостерігали за ними, ехидно всміхаючись. Це був гурт «золотої» радянської молоді. Певно, їхали кудись на відпочинок. З гітарами та модними дорожніми сумками. Гарненькі дівчатка у великих капелюхах. Час од часу вони заходилися реготом, поглипуючи в бік двох афганців. «Прапорюги... Кончені алкаші», — сказав хтось із цієї компанії. «Земляк» не витримав, зірвався з місця, але Іван встиг міцно схопити його за руку. На шії розлюченого бійця напнулися жили, аж здавалося, що вони зараз порепаються.

— Суки! Там, в Афгані, ваші однолітки гинуть пачками! А ви, бляді?! В МГУ, напевно, вчитесь!... — аж захлинався він од люті. — Що, батьки відмазали, суки?! Вас би туди на броню! Зразу би в штани понакладали! Блядіни!

Студенти перелякано дивились на чоловіка і мовчали. Їхні дівчата тихенько нашіптували їм шось.

— Заспокойся, — декілька разів повторив «землякові» Іван.

Біля кав'ярні вже почали збиратись люди. Розлючений прапорщик усе ще намагався вирватись, але Іван щосили гаркнув на нього:

— Заспокойся! Чуєш?! Заспокойся, бл...дь!

Той ніби трохи зм'як.

— Да, да. Пробач...

Вони залишили пляшку «Столичної» недопитою, взяли свої «тривожні чемодани» і вийшли з кав'ярні. Їм у спину один з молодиків невпевнено пробубонів:

— Ми вас туди не відпрвляли.

«Земляк» різко обернувся і знову закричав:

— Сука! Що?! Що ти там, мимра, сказав?

Іван знову схопив його за плече.

— Так, облиш їх, заспокойся. На рейс запізнився!

— Да-да, Іване.

На виході якась жіночка торочила своєму жирному чоловіку:

— Алкоголіки! Алкоголіки і хулігани! На дітей кидаються й кричать! Військові, ага, — одна назва.

Чоловіки йшли мовчки, ні на кого не озираючись. Потім сиділи в залі очікування. Поруч проходили люди, кожен думав про щось своє. Іван навіть не помітив, як «земляк» підвівся і став перед ним, усміхаючись усіма своїми жовтими, зіпсованими афганською водою, зубами.

— Ну, Іване, будемо прощатись, — вони міцно обійнялись. — Гора з горою...

Ще деякий час Іван посидів у кріслі, а тоді підвівся й пішов блукати аеровокзалом.

На великому табло висвітлювались рейси прибуття та відбуття літаків. Висвітився рейс до Ташкента. Два прапора в «тривожній формі» підвелися зі своїх місць, наділи кашкети, пройшли

повз Івана, виконавши військове вітання. Іван кивнув головою молодшому з них, хоча, напевно, той був не набагато молодший. Іван дивився вслід бійцям, поки їхні спини не зникли у натовпі.

Вже коли Іван проходив на посадку до свого літака, він на мить подивився на своє відображення в дзеркалі. Голова посивіла. Вигоріле, зморшкувате лице, втомлений погляд. Він сумно посміхнувся і пішов далі. В літаку сидів поруч із Гнатюком, — модним тоді естрадним виконавцем. Іван привітався з ним словами зі шлягера, що його той виконував, і який тоді співала вся країна: — Завтра буде́т лучше, чем вчера?

Той ствердно кивнув головою, всміхнувся своїми жовтими зубами.

— Напевно, багато курить. Треба кидати, — подумав Іван і, склавши руки, задрімав. В голові крутилися слова пісні: «Птіца счастья завтрашнего дня, выбери меня, выбери меня. Завтра будет лучше, чем вчера».

В літаку Іван вперше за тривалий час міцно й спокійно заснув. Вперше за багато-багато днів йому не снівся кінь з колгоспного подвір'я в Киселицях. У сні він їхав автобусом через смерекові гори.

Перебудова

Іван повернувся з війни в Союз якраз на початку горбачовських реформ. На вулицях дедалі частіше з'являлися ветерани, каліки цієї непопулярної війни в Афгані, яка все ще тривала. Ветерани-жебраки. «Ми вас туди не посилали» — ці слова стали гаслом не тільки чиновників і молодих мажорів, які повідмазувались, але й цілої країни. Тим часом бійці й далі платили кров'ю та власним здоров'ям за гріхи цілої країни. Іван, повернувшись, час од часу напивався з братом Коцею, який приїжджав з рейсу і зупинявся у брата. Іноді пиячив з друзями з роботи. Коли хтось починав говорити про Афган, Іван кричав:

— Скажіть мені, а хто, бля, нас посилав туди, якщо всі говорять, що не вони? Суки!

Ще протягом багатьох років після повернення він у нічних жахіттях шукатиме АК під ліжком, його дратуватимуть цивільні й країна, яка зрадила їх. Він ночами маритиме Афганом, де все було зрозуміло й чітко: або ти їх, або вони тебе.

І він буде, опинившись у місті, вишукувати таких, як він; подаватиме милостиню ветеранам-калікам, які співають на вокзалах, станціях метро, у переходах і на базарах, співають пісні «Блакитних беретів» і Розенбаума, тужливі пісні про забуту і зражену, прокляту сорокову армію.

Десантник без ніг на саморобній дошці з колесами, в береті й тільняшці, співав: «В Афганес-

танє, в Чорном Тюльпанє ми молча пливьом над зємльой...Скорбная птіца через граніцу...»

Іван з дружиною проходив повз нього, зупинився послухати. Коли той доспівав — дістав сигарету, поклав могутні руки з татуюваннями, емблемою ВДВ і групою крові, на гітару, прикрашену за тодішньою модою всілякими наклейками; на одній із них змії обвивав оголену жінку. Затягнувшись димом, він подивився на Івана, простягнув йому пачку.

— Ну що? Давай, закуримо, шураві, по одній.

Іван хоч вже й кидав, але не зміг відмовитись. Присів біля десантника.

— БМП на фугас налетів. Добре, що на броні був. Тих, хто був всередині, розмазало.

Вони мовчки курили й дивилися на людей, які проходили повз них, кудись поспішаючи. Катя відійшла вбік і мовчки чекала, склавши руки, й сумно дивлячись на чоловіка з «земляком». Іван загасив недопалок, кинув в урну. Підійшов до жінки, прошепотівши їй щось на вухо. Катя дістала з сумочки гаманець. Іван тицьнув, прощаючись, двадцять п'ять рублів ветерану.

— Тримайся.

— Добро, — сумно всміхнувшись, відповів десантник.

Цього весняного, по-літньому теплого дня в полку відбувалися навчання зі стрільби. Навчання

були особливі, бо на озброєння — замість гвинтівок та карабінів СКС, — прийшли автомати Калашникова. Весь офіцерський склад, а також прапорщики і солдати мали опанувати цю нову зброю.

Стрільбище було розташоване недалеко від казарм, й було загороджене валами. На колодах вішали мішені. Кулі застрягали в деревині. Потім їх виколупували хлопчак з військового містечка і хвалилися один перед одним між уроками в БСШ №5, де навчались здебільшого діти військових. Але найжаданішою здобиччю були для них пусті гільзи, — солдати ретельно вибирували їх у траві після занять, та іноді школярам таланило на такі знахідки.

Офіцери повлягались на розгорнуті плащ-палатки і почали стрільбу по мішенях одиночними пострілами. Іван стояв за столом, швидкими вправними рухами споряджав боєкомплекти, складав рядком різки, пофарбовані червоною фарбою. Молодому лейтенанту, який допомагав йому, не вдавалося швидко заряджати патрони, — він увесь спітнів і час від часу здивовано дивився на «прапора». Іван, позираючи на стрільців, лише всміхався собі у вуса, часом стримуючись, щоб не засміятися: це й справді було для нього кумедне видовище, коли хтось «особливо вправний» не міг перезарядити автомат.

— Командири... — прошепотів сам до себе Іван.

Офіцери роздивлялись АК, мов індіанці люстерка. Тоді один з молодших офіцерів, побачивши зверхню реакцію Івана, знервовано крикнув йому:

— Може, товариш прапорщик покаже, як треба?

І кинув йому автомат. Іван спіймав АК і тут таки перезарядив, зауваживши:

— Товариш капітан! Поганий приклад подаєте солдатам. Так зі зброєю... Не по уставу!

— Да в жопу той устав, — і, кивнувши на шергу бійців, докинув. — Ви таки нам всім покажете, як треба.

Іван спокійно запхнув три заряджені боекомплекти собі за портупею, поклав АК собі на руки, мов дитину, кивнув бійцю, щоб той збігав і поміняв мішень на нову. Присутні з недовірою перезиралися. Іван міцно притиснув автомат до лівого плеча, бо був шульгою, й почав стріляти. Здавалося, гільзи не встигають вилітати. На обличчі Івана лише ледь посіпувались вилиці. Було в його вигляді щось войовничо-епічне, як у всіх людей зі зброєю, які пройшли війну.

— Даа, прапор красавчик! Як лупить! — перешіптувались бійці.

Коли перший боекомплект закінчився, він швидко дістав другий і продовжив розстріл мішені, від якої вже майже не лишилося й сліду. Автомат хоч і ходив трохи в його руках, але кулі точно летіли в ціль. Тріски з колоди розліталися врізнобіч, разом із залишками повністю розшма-

тованої мішені у траву полетів другий розстріляний ріжок. Іван знову замінив магазин. Він робив це так видовишно і швидко, що стрільба тривала майже безперервно. На третьому ріжку автомат перегрівся і почав «плюватись»: деякі кулі ліниво падали за декілька метрів у траву.

Іван поклав автомат на коліно, від'єднав ріжок, поклав на стіл. До нього підійшли офіцери.

— Ну, Іване, даєш! Ось що значить досвід!

— Як то кажуть, нема нагоди, щоб не випити! Сьогодні треба обмити цю справу! — потираючи руки, сміявся молодий лейтенант, політрук Богуслав, який щойно після повернення Івана з Афганістану потрапив до частини.

Повертаючись зі стрільбища, за «коробкою» солдат йшли офіцери.

— Чули, в містечку баби Шаповалова побили?

— Да ти що? Да ну! Не брешеш?

— Да, правда! Командир не дозволяв нові гаражі біля багатоповерхівок зводити, то баби збори влаштували. Прийшов Шаповалов, — то вони командира там і затисли.

Офіцерів така новина вразила, — всі дружно загигикали.

— Кітель порвали, погони відірвали, кашкет десь аж за сарай закинули!

— Ага, таки правда! Моя вчора вечером бачила, як він у такому вигляді додому повертався!

— Дааа, бл...дь, приїхали... Цілогополковника...

Молодий лейтенант, який просив Івана «показати клас», аж згинався від реготу. Військовий трохи старшого віку, який досі не виявляв жодних емоцій, гаркнув на нього:

— А ти чого зуби скалиш?!

До казарми всі дійшли мовчки. Бійці один за одним заходили до триповерхового будинку з червоної цегли, зведеного колись ще полоненими німцями.

У коридорі до Івана підійшли двоє бійців.

— Товариш прапорщик, дозвольте звернутись! — сказав один ламаною російською. Іван ствердно кивнув головою:

— Ви, часом, не вайнах?

— Хто? — здивовано перепитав чоловік.

— Ми ось посперичалися, що ви наш, чеченець.

— Ні. Я — гуцул, — потім, дивлячись на здивованих чеченців, додав. — Західний українець.

— Не може бути. Ви жартуєте.

Іван махнув рукою і пішов по коридору, солдати крокували поруч.

— Ну, а якщо чесно, скажіть.

Іван, усміхнувшись, відповів:

— Що прилипи, як банний лист... Да, я — чечен. Заспокоїлись?! — й швидко пішов собі.

Згодом у їдальні один з тих двох бійців, перестрівши Івана біля входу, звернувся до нього своєю рідною мовою. Іван засміявся й у відповідь багатозначно захитав головою:

- Да, да..
— Ех, а ми думали, що ви вайнах.
— Я ж вам сказав, що я хохол, гуцул.

Росіянин Прудніков прийшов служити в полк на початку горбачовської перебудови з ЗГВ й одразу зазнав слави великого оригінала. Пізніше, коли в країні відкрились перші відеосалони, він отримав прізвисько «термінатор», але не за фізичну силу...

Одного ранку він подзвонив у двері квартири Пойдашів. Відчинив Іван. На сходовому майданчику стояв Прудніков із портретом жінки в руках і плакав. Іван одразу зрозумів, що сталося. Всі у містечку знали, що у Валерія Володимировича Пруднікова була красива жінка, яка тяжко захворіла й довго лежала в лікарні. Іван швидко одягнувся і пішов разом із ним до Вакули, комбата. Вони зайшли на кухню, випили по сто грамів, і комбат звернувся до Івана:

— Іван, я тебе прошу... Займешся організацією?

За Пруднікова всі дуже переживали. На цвинтарі він навіть кидався в могилу, — його ледве стримали.

Через два місяці в полку була інспекція з Москви. Шаповалов терміново викликав Івана і тимчасово, на час перевірки, призначив його на посаду старшини роти.

Голова комісії з Москви, якийсь майор з обличчям коміка, зайшов до казарми. Там його зустрів особовий склад підрозділу. Інспекція цієї роти відбулася напрочуд швидко — після короткої розмови з прапорщиком Пойдашем.

— Товариш прапорщик тільки заступив на посаду після відрядження до Афганістану...

— Так ви служили в Афганістані? — перебив майор.

Шаповалов скривився.

— Так точно! — незворушно відповів Іван.

Майор озирнувся, глипнув до своїх колег, потім кивнув командирові.

— Йдемо звідси, — і, повернувшись до Івана, потиснув йому руку. — Товариш прапорщик, у вас все нормально.

Шаповалов задоволено усміхнувся.

Іван невимовно зрадів, що інспектування довіреного йому підрозділу так швидко закінчилося, вийшов із казарми й пішов на обід додому. Біля КП він помітив Пруднікова: він ішов у супроводі якоїсь чарівної пані, під ручку.

— Іван Федорович, — урочисто звернувся він до Івана, — знайомтесь, це моя дружина. Івану аж мову відняло. Коли жінка пішла до магазину, Іван промовив на прощання, потиснувши руку Пруднікову:

— Ну, Валерій Володимирович, ви даєте, — і, всміхаючись собі у вуса, пішов, здивований, додому.

Наступного дня Прудніков зустрів Івана і Рибак у місті, в пивній. Дістав літрову банку з військового чорного портфелю. Вільної тари хронічно бракувало: бокали вже давно порозкрадали. Буфетниця налила пива в банку, Прудніков приязно всміхався їй, здув піну, підійшов до колег.

— Здорова, мужики!

— Ну, здорова, якщо не жартуєш, — відповіли, всміхнувшись, чоловіки.

Валерій Володимирович, ковтнувши пива, вів далі:

— Слухайте, я знаю, що ви цеглу класти вмієте. Мені в містечку гараж залізний облкласти треба. Зробіть? За мною не заїржавіє!

Чоловіки презирнулись.

— Ну, добре, давай.

Щасливий Прудніков швидко пояснив, де розташований гараж, і поклав ключі на стіл.

— Тільки я зможу підійти пізно ввечері... Беріть ключі, починайте якнайшвидше. А мені в Київ по службі треба змотатися.

Через кілька годин Іван з Рибакком відчинили металевий гараж. Там була акуратно складена червона цегла. На кожній цеглині було каліграфічно вивидено білою крейдою зізнання в коханні до теперішньої дружини господаря гаража: «Наташа, я тебе люблю!» Чоловіки всілися на цеглу, — вирішили дочекатися Володимировича.

Закурили. Коли той прибіг, вже стемніло. Рибак віддав йому ключі:

— Знаєш, Володимирович, ми подумали і вирішили... Пішов ти на х...й, сам клади свою цеглу.

І, сміючись, попрямували в містечко.

Чорнобиль

То був спекотний травень. Спекотний травень 1986 року. Іван уже більш як півроку повернувся з Афганістану. Сонце пряжило, наче у розпал літа. Івана з іншими військовими відправили в Ірпінь — підготувати до заїзду піонерський табір. Поруч з тріста п'ятдесятим будинком, де вони мешкали, якраз добудовували новий овочевий магазин. На цегляну кладку щойно почали кидати «шубу». Перед будовою була велика купа піску, в якому бавились Сергій із друзями — Вадиком Козирем і Сергієм Рацем. Вадим жив у цьому ж будинку, у третьому під'їзді. Серьожа Рак — в «старому містечку», в двоповерхівці, у комунальці. Перший поверх, дві великі кімнати з високими стелями. У кімнаті поруч жила якась стара. Вхід — через мальовничу арку, що підтримувала балкончик на другого поверху елегантної будівлі, поштукатуреної і пофарбованої в ніжно-рожевий колір. Фарба на фасаді вицвіла, внаслідок чого будівля мала ще «історичніший» і красивіший вигляд, попри дату побудови, зазначену під самим дахом на фронті — 1950 рік. Батько Вадика і вітчим Серьози були офіцерами. Малі сиділи у піску, в якому робили дороги, рили тунелі, ліпили будинки з патичків і накривали їх дахами з листя.

Раптом з п'ятого під'їзду вибігла Катя. Підбігла до них і, схопивши Сергія за руку так, що той ледве встиг прихопити з собою іграшки, повела

його додому. Малий почав скиглити. Мама повторювала якесь незнайоме слово: радіація. Казала, що зараз небезпечно бути надворі, й що всіх його друзів також треба попередити, щоб тікали додому. Була приємна сонячна погода. Вадик и Серьожа зібрали свої іграшки і, не звертаючи увагу на друга, трохи ображені, пішли у «старе містечко» військової частини. Сергій стояв біля п'ятого під'їзду і кричав:

— Йдіть додому!

Вікна в квартирі були зачинені, навіть кватирки. Катерина помила підлогу водою з оцтом — якась знайома підказала, що так треба. Задуха. В квартирі вони тільки вдвох, бо Люда була в Карпатах, у діда з бабою. Катерина швидко роздягнула Сергія догола і повела за руку у ванну. Ретельно вимила, примовляючи:

— Не бійся, Сергійку, так треба, повітря тепер брудне.

Малий почав плакати. Вона увімкнула маленький ламповий чорно-білий телевізор і сказала, виходячи:

— Ти посидь дома, подивись мультики поки, я скоро повернусь.

В місті почалась паніка. На вулиці майже нікого не було. До вокзалу їхали забиті автобуси. Катя швидко побігла на вокзал у надії купити квиток. Там, здавалося, зібралось усе місто. Каси не працювали. Люди кричали, штовхалися, плакали діти. Покрутившись тут, їй спало на думку,

що треба їхати в аеропорт, — навряд чи там буде стільки ж людей. Вона швидко вийшла з вокзалу, де люди у відчаї вимагали, щоб відкрили каси. Сварячись один з одним, сідали на електрички у напрямку Києва, сподіваючись, що там, на центральному вокзалі, вдасться дістати квитки. Катя сіла у напівпорожній автобус, повернулася у місто, де насилу зуміла пересісти у забитий автобус до аеропорту. В автобусі люди гарячково обговорювали новини, хтось казав, що Київ готують до евакуації. На аеровокзалі була та ж таки картина: закриті каси, побиті вікна, неймовірна паніка, крики і плачі. Номенклатура вивозила свої сім'ї. «Волги» під'їжджали на литовище просто під трапи літаків. Катерина вибралася з натовпу і сіла на лавку. Затуливши лице руками, розплакалась. Автобусів назад у місто не було. Вона скинула босоніжки і пішки пішла дорогою, на якій майже не було машин.

Зайшовши до квартири, побачила, що її малий спить на дивані. По телевізору показували якийсь патріотичний фільм, — наближалися травневі свята. Вона сіла поруч, гладила малого по голові й тихо плакала.

Через тиждень вернувся Іван. У нього якраз була відпустка. Катя вже давно спакувала валізи, розповідаючи, що тут відбувалося протягом минулих днів. Найбільше її обурило те, що влада погнала людей на травневу демонстрацію: і тут, і в Києві, і в багатьох інших містах.

— Іване, ти уявляєш? Усі ці трудові колективи, люди з дітьми. Родинами йшли... Ніхто ж навіть не знав, яка небезпека нам усім загрожує! Ти уявляєш?

Іван мовчки ходив квартирою. Потім вони утрюх присіли у коридорі на доріжку і поїхали до своїх у гори, в Довгополе. У Чернівцях на вокзалі їх зустріла Свєта. Вони сиділи на лаві біля автовокзалу, пряжило сонце. Свєта працювала кухарем у ресторані, тому мала повні торби дефіцитних продуктів. Вони говорили про все на світі. Свєта розповідала про свої пригоди на роботі й новини з села. Щасливий Сергій сидів поруч і їв шоколадне морозиво.

Дід Юрій зустрів їх на горбі цитатою з Біблії:

— І третій янгол засурмив, і з неба впала зоря, і ім'я тій зорі Полин.

Кома

В рік, коли вибухнула АЕС під Чорнобилем, Катя затрималася з дітьми в горах аж до Різдвяних свят. Тільки тоді до них приїхав чоловік, щоб забрати назад, до Борисполя.

Напереддні Різдва, з самого ранку, Юрій пішов до мами у долину. Там у старої Матріщенної у великих банях варилася кутя та узвар: на Святвечір до неї збиралась уся численна родина. Після вечері селом бігали колядники з майстерно прикрашеними зіздами, що повсякчас виблискували над кучугурами снігу. У Кабюків теж була така. Цю зізду Юрій колись зробив Микуці, коли той був малий і ходив з нею колядувати. По центру зізди, за склом, була ікона Матері Божої в кольорових прикрасах; довгі різнокольорові промені зірки обертались. Вона була досить важка, і Сергій поки що не міг її довго тримати в руках, — лише мріяв, що скоро і він зможе з нею піти колядувати.

Якось вночі, за кілька днів до від'їзду, Сергію наснився спогад про літо і страшний сон, який він пережив, наче все це було насправді. Уві сні він бігав по фундаменту Успенського собору Лаври, перестрибуючи з одного ряду на інший. Від шльопання сандалів котилася надзвичайно гучна луна по всій площі. Малий зупинився посеред храму, перед уявним іконостасом, звів голову до неба,

яким котилися красиві хмарки. Малий дивився на відлілу після бибуху частину храму, що садиноким осколком сумно тягнулася до неба; над нею — борокова баня з обдертою позолотою, у більших і менших тріщинах. Малий обережно зайшов у затемнений приділ. Там на стіні тьмяною плямою лишився залишок якоїсь фрески. Сергій зупинився, спробував розгледіти краще: підійшов поближче, задерши голову, щоб можна було нарешті роздивитися лик янгола — шестикрилого серафима. Хлопчик навіть зауважив ледь-ледь помітну під шаром пилу і кіптяви усмішку. Потім він зайшов до якогось приміщення в печерах, з акуратно побіленими стінами. Там, у відкритих скляних гробівцях, мирно спочивали мошці святих. Малий навіть намагався прочитати їхні чудернацькі імена, написані церковно-словаьською. З-під скла ніби точилося тепло. Святі монахи, які за життя «стяжали нетварне сіяння». Руки, мов живі. Такі теплі, теплі й зовсім не страшні. У своїх скляних раках вони ділилися з усіма туристами і прочанами божественним теплом. Церкви Лаври стояли пустою, тільки час од часу їх відвідували туристичні групи. Екскурсовод ліниво бубонів щось, показуючи іконостас і фреску, на якій було зображено, як Христос виганяв торговців з храму. Родина вийшла з Лаври і пішла в бік музею війни. Малий від нетерплячки аж біг. У гротах-переходах комплексу застигли в різних позах атланти-партизани; солдати, жінки і діти,

старі — всі з однаковими рішучо-байдужими
лицями, — йшли рядами кудись, наче в атаку. З
колонок, вмонтованих у стелю, лунало: «Вставай,
страна огромная!». Вийшли з тунелю. На горі —
металева Родіна-мать. Незворушна залізна маска,
яка то світилась на сонці, то загрозливо тьмяніла,
коли хмари застили сонце над Дніпром. Жінка
загрозливо підняла меч у небо, а іншою рукою так
само високо надж головою тримала щит із гер-
бом СРСР. Малому здалося, що вона навмисне
хоче дотягнутись до неба, і що зброя, яку тримала
Родіна-мать, шматує хмари, які мирно пливли
від Лаври понад кручами правого берега. Малий
прикрив долонею очі, вдивляючись в її лице.
Музей ВВВ мав стати комуністичною Лаврою,
на противагу християнській, розташованій поруч,
і посвячувати народ у новий культ — культ війни
і жертвності.

Сон раптово змінився. Сергій опинився понад
дідовою хатою. Як завжди, нависали смерекові
гори, а місяць був у повні, й було добре видно село
у долині. Раптом над ним промайнула велика тінь.
Така велека, як від того вертольота, який жахав
малого протягом усього літа. Мі-5 сипав селітру
на село, і на довколишні толоки з лісами. Гуркіт
його лопастей було чути ще задовго до того, як
він вилітав з-за горба, й розсипав за собою з двох
баків то червоне, то біле добриво. Малий завжди
ховався у хаті чи під деревом. І зараз, уві сні,
йому було ще страшніше. Чудовисько летіло над

горбами, то зникало, то знову з'являлося. Малий намагався забігти в хату, але двері були зачинені. Він бігав довкола хати, намагався сховатися попід стіною, де були складені дошки — його улюблене місце. Він любив залазити між дошками і стіною, коли вони бавилися з сестрою у хованки. Але марно він намагався сховатись: гелікоптер літав над ним. Сергій побіг в долину — тінь полетіла за ним. І тільки тепер він зумів добре її роздивився. Потім, у майбутньому, він ще побачить щось подібне на картинах Врубеля. Село внизу — мов несправжнє, мов велика декорація. Й дідова хата на горбі якась несправжня. І чорна велика пляма лісу — абсолютно нежива. Беззвучна й ріка, мов великий темний сувій тканини. Сергій біг горбом у своїй улюбленій літній сорочці з фіолетовими зірочками, й щосили кричав. Прокинувся він вже на Микуциних руках. Брат Каті носив його з кімнати в кімнату, щось відшпитував, тричі примовляючи: «Куди ніч — туди й сон». Марія, знову вкладаючи малого до ліжка, поцілувала його, прошепотівши: «Дитинко, не бійсе». Сергій заснув аж під ранок. Він боявся засинати, щоб цей сон раптом не повернувся. Надворі був вітер, падав сніг. Біла смужка в нижній частині вікна помітно збільшувалась. Малий прокинувся вже ближче до обіду. Катерина одягнула Сергія. Малий пручався і все повторював: «Я сам, я сам». Потім він натягнув калоші на маленькі валянки і вибіг надвір. Сніг вже не падав. Він швидко відкрив

порту і побіг униз, до криниці, бо там у долині вже Люда і Лариса, Федорова донька, бавились, ліпили сніговика. На горбі його змусили зупинитися, вже перед самим спуском, дивно складені хрести з жовтих свічок, що були ледь притрушені снігом. Він зупинився перед ними, ледь не зачипивши ногами. Малий вже був навчений, що коли ненароком побачить щось подібне, головне — не чіпати руками і в жодному разі не переступати. Він побіг і сказав Марії про знахідку. Та з сердитим обличчям взяла віник і пішла з малим до того місця.

— Тьфу! — сплюнула Марія і почала змітати свічки, які вже примерзли до доріжки, в долину, примовляючи: — Най вас тримаються, най вас тримаються примивке¹⁵ ваші!

Змівши усе за паркан, вона звернулася до малого:

— Йдемо, Сергійчику! Ти ж руками то не брав?

— Ні, бабо, — відповів Сергій.

— Чємна дитина!

Наступного дня мали прийти брати Юрія і допомогти колоти свиню. Марія завела Сергія з Людою до хати і позакривала фіранки, але малі намагалися втекти, — так їм кортіло побачити це дійство на власні очі. Тоді Марія посадила своїх онуків на ліжко поруч із собою.

---

¹⁵ Примивка — у гуцулів предмет з накладеним заляттям.

— Та лешіт гет, там нема ніц цікавого!

Знадвору долинав відчайдушний свинячий вереск. Коли малих вже випустили надвір, справу було зроблено. Вуйко Миколай, сміючись, щось розповідав братам. Ті розпалювали багаття, — збиралися робити буженицю. Малим віддали сечовий міхур, надувши його, немов велику повітряну кулю.

Сергій заслаб у потягу, коли вони з родиною верталися до Києва. Зранку у вагоні він не зміг підвестися, навіть не міг сидіти. Катерина одягнула Сергія, заспокоюючи саму себе, що то його від дороги «укачало», і що все буде все добре, щойно вони приїдуть до Борисполя.

Постаті витягувались і розповзались, мов у залі з викривленими дзеркалами. Сергій провалився у непроглядну темряву. Звуки долинали до нього, наче звіддала: ось люди штурхають, просувають валізи коридором вагону, прощаються з провідником. Потім — звуки вокзалу, оголошення прибуття та відбуття потягів. Сергій розплющив очі: він на батьковому плечі. Перед вокзалом туди-сюди ходять люди, які то розпливаються, то сплітаються в якусь суцільну каламуть; башта приміського вокзалу з годинником, запах від батька — знайомий і улюблений: одеколон і тютюн.

Іван взяв таксі і незабаром вони вже були вдома, в Борисполі. Сергія посадили на килим. Кімната, залита сонцем. Він не може сидіти, руки

не слухаються, голова паморочиться. У Каті — істерика. Вона висипала перед малим іграшки з великої коробки і гарячково намагається примусити малого гратися.

— Сергійку, на, пограйся!

Іграшки валяться з рук, Іван ходить з кімнати в кімнату.

— Катя, лиши!

Він вже викликав швидку. Малий знову провалюється в п'їтму, прокидається на мить у швидкій, що везе його дорогою з Борисполя до Києва, потім — знову провал. Наступного разу він прокидається на батькових руках, в черзі на пункцію. Потім — біль, крик. Він засинає в палаті, бачить велику-велику ріку, по якій пливе велика іграшкова качка, — точнісінько така, якою він звик бавитися у ванні. Гумова, жовта з червоним дзьобом. Але ця — така велика, що у ній поміщаються четверо чи п'ятеро дорослих чоловіків у чорних костюмах та в чорних циліндрах; обличчя їхні — розмиті. Вони плывуть рікою і дивляться на нього. Качка пливе по річці, мов по великому дзеркалу, потім спускається водоспадом. Малий іде берегом. Качка то наближається, то віддаляється, мов картинка з діафільмів, коли швидко крутять плівку.

Лікарі поставили діагноз: менінгоенцефаліт. Малий у комі. Катерина в палаті разом із ним. Іван з Людою самі. Іван плаче. За усі роки в Афганістані — жодної сльози, а тут він безпо-

мічний. Юрій молиться, вичитує савтирі: зранку до вночі він годинами простоє на колінах перед своїм домашнім іконостасом. Марія ходила до бабки. Та сказала, що малий перейшов щось, що було призначене іншому. Света ходила до чернівецьких євреїв, равинів, й ті також молилися за одужання Сергія. Руда Света була улюбленицею євреїв, бо зовні була дуже схожа на них.

До кінця зими Сергій пролежав у комі. Катя постійно розмовляла з малим. Якось він розплющив очі й побачив маму, потім лікарів, що зібралися навколо його ліжка. Він бачив їх, як на негативі — з темними обличчями. Малий попросив їсти, а потім блокнот, в якому намалював Чернівецький вокзал та смереки в горах.

Над лікарнею «Охмадит» у Києві літали велетні зграї вороння, що гніздилися на вершечках величезних дерев за парканом лікарні. Їх було так багато у небі, що аж дивно, як вони не зіштовхувались одне з одним, і безперервно каркали. Настала відлига, сонце щезло в щільному сірому небі. У коридорі вирував якийсь гамір. Малий підійшов до дверей, визирнув: лопотіли білі халати, лікарі метушливо бігали коридором; цього вечора привезли онуку якоїсь впливової комуністичної чиновниці, тож усі лікарі були настрашані. Цей переляк у лікарів лишився, напевно, ще з часів Сталіна.

Малого виписали через кілька місяців, як він вийшов з коми. Ввечері Сергія привезли з лікарні додому. Вже були перші по-справжньому теплі

дні весни. Забирати його додому приїхав щасливий Іван з колегою зі служби — Власенком, здорованем із пшеничними вусами, який був родом із села Помаклі під Переясловом. У нього були син Ромко та донька Аня, з якою малий Сергій вперше поцілувався, хоча цього факту він не пам'ятав. Натомість про це йому постійно нагадувала Люда, коли малі сварилися, мовляв, «а ти цілувався с Анею», на що Сергій супився, червонів і одразу кидався в бій, бо це була для нього найстрашніша образа. Сестра ж під'юджувала його ще більше:

— Да, і я це бачила!

— Ах так! — викрикував малий, стискав кулачки, зістрибував з дивану і біг битися з сестричкою.

Василь азартно крутив баранку своєї розкішної сімки, без упину сміючись і розповідаючи анекдоти. Іван час од часу обертався, поглядав на заднє сидіння і підморгував своєму малому, який тихо сидів там поруч із Катею. У дворі бавились діти в пісочниці. Сергій затримався на деякий час, дивлячись на них. У вітальні їх зустріла Люда. Вона протягнула руку братику:

— Привіт, Сергій!

В трохи притемненому коридорі через фігурне скло дверей до великої кімнати падало світло, — там працював телевізор, транслявали якийсь фільм про війну. Малий насилу розв'язав шнурівки і прочинив двері.

Бориспіль. День Перемоги

Це повторювалось кожного року на дев'яте травня. Ворота частини центрального КПП №1 відчинялись, із них виходив спершу полковий оркестр, який грав незмінний набір мелодій: «Полковий оркестр», потім «День перемоги», далі — «Прощання слов'янки» і мелодію з популярної радянської кінострічки «Офіцери». Впізнавані мотиви звучали аж до околиць. А «От героїв білих врем'янок ...» оркестр грав так гучно, що навіть у «старому містечку» було чути. «Старим містечком» називали низку двоповерхових будівель, зведених ще на початку п'ятдесятих як житло для родин військових льотчиків полку дальньої авіації, що базувався колись у Борисполі; серед них — білий, мов теплохід, п'ятиповерховий будинок, що виходив своїми вікнами на частину. В цьому будинку, під самою стріхою, любили гніздитись ластівки. Вони облітали фасад будинку, особливо увечері перед дощем, тихо щебетали. Малий любив спостерігати, як птахи літають своєю хитрою траєкторією вгору-вниз, майже впритул до стін, піднімаються високо над п'ятиповерхівкою і падають вниз, пролітаючи на відстані простягнутої руки від балкону третього поверху, де стояв малий.

Через відкриті ворота з червоними зірками почали виходити на парад «коробки». Поруч стояли вартові й черговий, вони виструнчились у вій-

ськовому вітанні; мешканці п'ятиповерхівки, які ще не вибрались на свято до міста, висипали на балкони чи визирали з вікон.

— Сергійко, швидше! Тато йде!

Сергій, який тільки щойно прокинувся, біг на балкон, протираючи очі. Там вже стояла Люда з мамою, оркестр якраз грав «Прощання словянки», за музикантами крокував командир частини, полковник Шаповалов: старий офіцер йшов, гордо піднявши голову. Це востаннє перед пенсією він веде свій полк на парад до Дня перемоги у місто. Відразу за ним несуть червоне полкове знамено з Орденом червоного прапора на ньому. Його несе Богуслав. Обабіч — офіцери з шаблями в руках. Сергій довго дивиться на них. Їхні начищені пряжки виблискують на вранішньому сонці. Потім іде «коробка» з офіцерами і прапорщиками; вони одягнені у темно-синю парадну форму частин ВПС СРСР: білі рукавички, ідеально наprasовані парадні білі сорочки, комірці визирають з-під кителів, аж світяться на сонці. Насамкінець — дві «коробки» з бійцями у парадній зеленій формі з білими пасками; шеренгою йшли також бійці з АК на плечах, — вони мали салютувати в місті біля меморіала.

Іван махнув рукою в елегантній білій рукавичці своїм на балконі. Сергій у відповідь притулив долоню до скроні. Катя з Людою побігли збиратись. Сергій зайшов у ванну, намочив кінчики пальців і ледь-ледь протер очі. З кімнати тут таки пролунало:

— Сергійку, ти вмився?

— Да! — відповів малий.

— А зуби почистив?

— Та дааа. Почистив! — голосно крикнув він у відповідь, і мерщій побіг до кімнати, де святково вбрана мама заплітала косички сестрі. Сергій швидко сів поруч на ліжку і одягнув шорти, недбало заправивши в них сорочку.

— Акуратно, не поспішай, — зауважила Катя.

Сергій вдав, що поправив сорочку, краєчок якої стирчав з-під шортів. Відчинив входні двері й швидко подріботів сходами, чіпляючись за перила, зістрибуючи з трьох останніх так, що по всьому прольоту відлунювало. Малий вибіг у двір і бігав між перекладин та брусів, біля гойдалок і пісочниці, позираючи на свій під'їзд. Він чекав з нетерпінням, коли вийде мама з сестрою; боявся, що не встигне в місто до того моменту — свого улюбленого, — коли солдати з салютного відділу скинуть АК з плечей, поставлять їх на коліна прикладами, і по кожному змаху руки офіцера тричі дадуть залп, перезаряджаючи після кожного пострілу зброю, а в траву посипляться гільзи від холостих патронів. Військовики і ветерани ще якусь мить триматимуть долоні біля скронь, а малі кинуться в траву — шукати дорогоцінні автоматні гільзи.

Нарешті Катя з Людою вийшли з під'їзду, й Сергій сердито закричав до них:

— Що так довго?! — і побіг вперед, постійно примовляючи. — Ну, швидше, мама, не встигнемо!

Вони проходили повз «Супутник» — великий магазин на першому поверсі п'ятиповерхівки, з чудовим кондитерським відділом, найкращим у місті. Цей будинок був розташований одразу за «Сільгосптехнікою», де був великий ремонтний кран, пофарбований у жовтий колір, з великими плямами іржі на ньому; поруч стояв облуплений цех, далі — багатоповерхівка (адміністративна будівля цієї організації), облицьована світло-рожевими кахлями, які подекуди вже відвалювались.

Дорога до центру міста була перекрита. Коли йшли повз щойно збудований комплекс житлових будівель з білої цегли, Сергія з острагом глипнув на нову стоматполіклініку — найстрашніше для нього місце на всій землі. Посеред дороги стояли жигулі з гербом СРСР на капоті і великими літерами «ГАЙ»; поруч ліниво покурювали двоє міліціонерів. Машина з мигалкою полонила Сергієву увагу настільки, що тепер вже Катя з Людою мусили кричати малому, щоб доганяв їх:

— Сергійку, пішли, не встигнемо!

Малий вибіг на пусту дорогу і побіг за мамкою та сестрою. На стовпах, вздовж дороги, висіли червоні святкові прапорці: по три штуки на кожному. Все ближче гримів оркестр, лунало бубоніння партійних промовців та музика часів війни з ретрансляторів біля парку культури. Навколо меморіалу вже зібралося пів міста. Над гранітними плитами

височіла постать гігантського солдата, який завмер під час атаки, тримаючи в одній руці ППШку, а іншою, здійнятою до неба, закликав за собою бойових побратимів; і ось цієї миті його наче ловить куля: врізнобіч здіймаються дві червоні хвилі. Сергій, не витримавши, побіг у парк, проштовхуючись між людей. Полк вже салютував, коли він добіг до того місця, де зазвичай відбувався цей ритуал. Солдати вже закидали автомати на плечі, а малі вибирували гільзи у траві. Сергій кинувся туди; став навколішки, заходився гарячково шукати, але діти різного віку вже все познаходили та порозбирали, й тепер хвалилися своїм мамам та татам цьогорічними знахідками. У розторопніших і старших було навіть по декілька гільз у долонях. Похвалившись батькам, вони ховали їх по кишенях. Сергій лишився сам, ще раз гарячково понишпорив у траві в надії знайти хоча б однеє, але марно. До нього підійшов Серьожа Рац, хлопчик зі старого містечка. В кулаці він тріумфально стискав аж чотири гільзи, що виблискували на сонці; від них навіть трохи пахло порохом. Сергію хотілося плакати від такої невдачі і несправедливості, що сталася цього святкового ранку, в його улюблене свято, — і малий ледве стримувався. Він відчував, як губи його по-зрадницьки тремтіли, і дихання спирало від образи. Але, на щастя, підійшли батьки і мама прошепотіла на вухо:

— Нічого, тато тобі зі стрельбища принесе багато!

— Правда, па?!

Іван, сміючись, ствердно кивнув і пообіцяв:

— Цілу коробку!

Малий одразу заспокоївся і навіть засміявся.

Іван відійшов, — приєднався до гурту колег, які стояли ближче до оркестру; звучало «Прощання словянки». За пам'ятником офіцери щільним колом обступили свого командира. Шаповалов зняв кашкет, поклав туди білі парадні рукавички. Слабенький весняний вітерець куйовдив його біле, мов молоко, волосся, підстрижене під «полубокс». Він щось розповідав своїм підлеглим, ті стримано посміювались, але тримали спину струнко; не бракувало й фальшивих усмішок. Іван став поруч з командиром, прислухаючись до його розповіді.

— ...ну да це ще в шістдесятих було, коли полк тільки приїхав у Бориспіль. На цивільному аеродромі заходив на посадку лайнер західнонімецької «Люфтганзи». Ну диспетчер англійською повідомляє параметри посадки, а пілот йому відповідає ламаною російською, мовляв, не хвилюйся, синок, я на цей аеродром ще в сорок першому сидав! — Шаповалов сумно засміявся і замовк. Хтось із політруків почав розповідати свою історію, але було помітно, що командир полку його не слухає. Він дістав з кашкета рукавички, засунув їх у кишеню штанів, і чітким, вивіреном, ледь помітним рухом надягнув кашкет, поправивши двома пальцями козирок, — щоб не сидів аж на очах.

Місто. Володимирський собор. Синя форма

Найближчої неділі Катерена з Людою та Сергієм поїхали до Києва. До церкви, а заодно — купити форму малому до школи. Форма неодмінно мала бути дефіцитного синього кольору, — таку вимогу поставила вчителька, з якою батьки вже мали зустріч. Натомість у магазинах можна було придбати тільки форму гидотного коричневого кольору і ще паскуднішого крою. На зупинці Катя з дітьми сіла на триста шістнадцятий, старий жовтий автобус, двері якого погано зачинялися, внаслідок чого в салоні гуляв вітер. Малого взяла на коліна якась добродушна бабця. Малий дивився у вікно, вперто не відповідаючи на її запитання. Автобус ставав на зупинках вздовж траси Київ — Бориспіль. Пасажирами були здебільшого бабки, які везли у величезних клунках овочі на базар. Заїхали в Київ. За вікнами безнадійно сіріли щойно збудовані багатоповерхівки, біля яких чахли маленькі деревця. На дитячих майданчиках бавилися діти, туди-сюди снували одягнені в однаковий одяг перехожі. Час од часу траплялися сині автомати, на яких великими білими літерами було написано: «ВОДА». Тут можна було купити склянку лимонаду чи мінералки (відповідно, за три копійки або за одну). А втім, платити — необов'язково. Можна було сильно вгатити по ньому, а можна, прив'язавши

монетку до рибальської жилки, обдурити це сине одоробло.

Раніше тут були села. Але зараз місто розширилось і захопило ці землі. Як же ж безрадісно всі місцеві покидали свої білі будиночки з сарайчиками, кухоньками і вишневыми садками, свою дідівщину, на якій жили споконвіку, щоб натомість переселитись у тісні квартири в багатоповерхівках!

Автобус проїхав вулицю Гашека. Гладка жінка зарепетувала на водія:

— Я ж просила! На Гашека! На Гашека! Станьте!

Водій почервонів.

— Я що — повинен все пам'ятати?!

Тут під час першої світової війни розташовувався табір із військовополоненими чехами, і він тоді ще був далеко за межами міста. Якось славетний письменник, напившись із друзями, утнув щось несусвітнє. Жандармерія, щоб не тарабанити його до Києва, повезла цією дорогою, що нею тепер їхав Сергій з мамою та сестрою. в протилежному напрямку, в Бориспіль; тоді це було маленьке містечко у сусідній з Київською Полтавській губернії. Імперія не любила «засмічувати» центральні міста неблагоналійними елементами. Тож не дивно, що в Борисполі, наприклад, була велика єврейська громада, діяли дві синагоги і протягом деякого часу там навіть мешкав Шолом Алейхем. Гашека ж запроторили до містечкової в'язниці.

Протягом десяти днів відсидки в Борисполі він якраз і обмірковував ідею свого знаменитого «Швейка» — цьому факту в місцевому краєзнавчому музеї було присвячено окремий стенд.

Автобус проминув Кірасінку¹⁶ на Старій Дарниці. У часи другої світової тут був страшний табір для військовополонених червоноармійців, але тоді це місце жодним чином не було позначене на мапі. Радянська держава не любила визнавати свої поразки і намагалась забути про них, як і про безславний початок тієї війни, і про причини того страхіття. За вікном виднілися побудовані рядком двоповерхівки — як у бориспільському «старому містечку». Напевно, також збудовані полоненими німцями для радянських військових. Поруч, у скверіку, гуляли молоді мами з колясками, бавилися діти і бігала шпана. Автобус проминув Ленінградську площу, залишився позаду великий універмаг «Дарниця», повернув униз, до станції метро «Лівобережна». Ліворуч — молокозавод, по інший бік дороги — гаражні кооперативи: бляшані коробки вишикувались вздовж залізничної колії. Якийсь дід біля воріт свого гаража гордо мив червону «сімку», що аж блищала на сонці. Автобус зупинився просто біля базару на «Лівобережній». Поруч височів готель «Турист», що його так і не встигли побудувати до московської

---

16 Кірасінка — стара назва району активно використовувалась у міжвоєнний період та під час другої світової війни.

олімпіади, і він лише десь тепер тільки відкрився. Малому цей готель нагадував середньовічний замок, і тому дуже подобався. Водій відчинив задні двері й бабки заходилися вивантажувати свої клунки. Малий трохи допоміг тій бабці, що тримала його всю дорогу в себе на колінах. Вони пройшлися базаром, де окрім бабок не бракувало вірменів та грузинів, які продавали мандарини, гранати і квіти (в асортименті переважала чільна квітка держави: гвоздика).

На пероні метро людей було небагато. Одразу під'їхав потяг, в якому знайшлося одне місце для Сергія. Він усівся поруч з якоюсь пані у великих окулярах з кольоровою оправою. У вагоні залунало:

— Осторожно, двері закриваються. Следующая станция — Гідропарк, — й одразу ж українською: — Обережно, двері зачиняються. Наступна станція — Гідропарк.

На Гідропарку багато людей вийшло — неділя ж. Люда з Катею сіли поруч з Сергієм, який вже знав, що скоро буде Дніпро; колінкував на сидінні в очікуванні на чудовий краєвид з зеленими пагорбами на правому березі, понад величною рікою, з бароковою Лаврою та її золотими банями. Але все ж таки малого більше цікавила мілітарна Родіна-мать, що виблискувала нержавійкою на літньому київському сонці. Малий уявляв собі, як вона щоночі сходить із гігантського постаменту і гуляє містом, лишаючи меч і щит з гербом СРСР на горбі, мов у казці про карлика

Нільса та мідний пам'ятник королю. Малого у тій чудовій шведській казці найбільше лякав і водночас надихав момент, де йшлося про звільнення замку від щурів за допомогою чарівної сопілки.

Сергія надзвичайно цікавили пам'ятники міста Києва. Навіть більше, ніж атракціони. Коли мама купувала квиток до Чернівців у центральних касах попереднього продажу, він зачаровано роздивлявся через велику вітрину коня і вершника на ньому. Герой громадянської підвівся у стременах над сідлом і підняв руку з розчепіреною п'ятірнею високо вгору, до неба. Але ще більше Сергієві подобався кінь, який ось-ось мав зіскочити з постаменту і поскакати вниз, галопом по бульвару Леніна, до проспекту Перемоги, де стояв універмаг «Україна» і біла стела, привезена ніби з Єгипту, з золотою зіркою. А революційні червоноармійці та матроси з червоного граніту, які оточували Леніна на центральній площі імені Жовтневої революції, викликали в хлопця справжнє захоплення. Поруч був фонтан, куди малий любив кидати копійки, — якщо вдавалося випросити у мами.

Малий замріяно дивився на тихий плин ріки та мальовничі пагорби. Поруч сиділа жінка, яка ламаною російською, з відчутним французьким акцентом, раптом заволатала:

— О! Это есть великая русская река Волга?!

— Нет, мадам, это великая украинская река Дніпро! — виправив її якийсь чоловік.

— О! Очень красивий река! — радісно щеботіла іноземка.

Потяг заїхав у тунель. У вагоні увімкнулося світло.

На «Університеті» вони вийшли і довгим ескалатором піднімались у місто, потім одразу спустилися в перехід. Проминули жовту будівлю початку століття, в якій був педагогічний університет ім.Горького. З іншого боку вулиці був старий ботсад. Неподалік педагогічного — будівля Володимирського собору. Памятка архітектури, шедевр Беретті-старшого. Його син згодом побудує знаменитий червоний корпус університету. Собор був побудований у неовізантійському стилі. На величезних вхідних дверях — бронзові барельєфи Святого рівноапостольного князя Володимира і його бабці, Святої княгині Ольги. Малий Сергій аж охнув, побачивши їх. На церковному подвір'ї, біля самої огорожі, сиділи якась калічка і геть немічна бабця. Катя дістала гаманець із сумочки і вигрібла звідти копійки, кинула їх у мисочку; стара, подякувавши, перехрестилася.

Зайшовши в собор, у малого Сергія від побаченої краси запаморочилося в голові. Йому хотілося все одразу роздивитися, але він не міг зосередитися на чомусь одному, крутив головою на всі боки, аж поки мама його не смикнула, мовляв, поведься пристойно. Вона взяла сина за руку,

сказала тихо: «Перехрестись». Малий швидко перехрестився і став в центральній частині собору. Над однарусним іконостасом, на маленьких хмарках, в золоті, в священному напівмороці, висотуючись із невидимого, трансцендентного, неуречевленого світу, являлась парафіянам Богородиця, одягнена у темний хітон. Вона тримала на руках святе немовля, що розкинуло ручки, ніби намагалося обійняти весь світ.

Катя купила свічок і стала в чергу, щоб подати молитовні записки за родину. Сергій стояв з відкритим ротом, роздивляючись фреску з Богородицею. До нього підійшла Люда і сунула свічки до рук. Малий швидко притулив їх — спершу біля ікони Христа нерукотворного, потім біля ікони Богородиці на троні; все довкола було розписане орнаментами, в казкових райських квітах; переплетене з пірям павичів колосся пшениці, — все це вражало уяву. Приклавшись до мощів Святої великомучениці Варвари, Катерина з дітьми пішла до виходу; там, у притворі, над самими дверима, була грізна фреска: друге пришестя Христа і Страшний суд над людством. Христос і апостоли на хмарах, Іван, Марія, праведники і святі з німбами, у білому одязі. Архангел із суворим лицем тримає згорнутий сувій. Вершиться суд над світом, грішники падають у пекло, на вічні муки; по боках, на правій і лівій стіні від Страшного суду, — картини з життя Володимира: на одній князь під час хрещення в Корсуні, на іншій

уже він сам хрестить киян у Дніпрі, вгорі, над хорами, безбородий Христос у білому облаченні; далі, на склепінні, Христос на хресті; враження погляду з височини, ніби Хтось дивиться з небес на Його страждання; ближче до купола — Бог-Отець, старий із великою бородою, розкошланим від вітру волоссям; Христос і його Батько на тлі стихії: багряне аж чорне небо, поруч — маленька світла біла птаха: Дух святий у вигляді голуба; Бог-Отець на небі, руки на колінах.

Сергій ще раз обертається і хреститься на іконостас. Тепер йому видно ще й фреску «Євхаристія» над головним вівтарем, під Богоматір'ю з Ісусом; апостоли смиренно підходять до Христа, склавши руки на грудях навхрест, права на лівій; вони схилили голови, Бог тримає чашу і хліб, — символи жертви Сина людського заради спасіння людства.

На бульварі Катерина звернулась до якоїсь жінки, яка чекала на переході, коли увімкнеться зелене світло.

— Добрий день. Вибачте, будь ласка, ви не підкажете, де можна купити синю шкільну форму для сина?

Та не схотіла відповідати, — відвернула голову, навіть не привітавшись. Коли Катя перепитала російською, та з радістю відповіла їй. Малого здивувала ця жінка, адже вона прекрасно зрозуміла, про що її питали, але спершу чомусь не захотіла відповідати.

Ближче до вечора, в «Дитячому світі» на Дарниці, вони зайшли в зал із вивіскою «Усе для школи». На довгих вішачках висіла тільки форма коричневого кольору. Катя тільки розвела руками:

— І що ти будеш робити?!

Вже в Борисполі розповіла чоловікові про ту жінку і про форму. Іван розсміявся:

— Та лиши гет! Не переживай. І не звертай уваги. Я свого бійця з Москви попрошу — хай телеграму своїм відправить. Розмір тільки треба сказати. Надішлють бандероллю. Якщо ні, то Сергій в школу не піде.

Іван усміхнувся і подивився на малого, який скривився від цих його слів.

— Добре, добре, я пожартував. Підеш у школу, куди ти дінешся.

Люда з багатозначним виразом обличчя, як досвідчина школярка, додала, дивлячись на тата:

— Це набриднути встигне!

На що старий засміявся:

— Це вже точно!

Карпати. Відпустка

Наступного після приїзду уа Карпати ранку Іван з дітьми спускався горбом. Сергій гордо ніс батькову вудку в зеленому чохлаі та черв'яків у банці, що їх накопав за стайнею його старий ще тоді, коли вони з сестрою спали. Люда несла сумку з «тормозком», зібраним бабою Марією. Зупинившись біля криниці, малий підняв дерев'яну кришку. В чистій прозорій воді розляглася велика жаба; злякавшись, вона відштовхнулася довгими задніми лапами, стрибнула, сховалась скраю. Вода була настільки чиста, що викладене камінням дно можна було роздивитись у всіх деталях. Якби не сонячні зайчики, що розбігалися по водичці, можна було б подумати, що криниця пуста. Каміння поросло яскравим зеленим мохом і по ньому повзали слимаки та равлики. Над джерелом стояв дерев'яний вицвілий хрест. Набравши води у банку, малий Сергій ще деякий час спостерігав за мешканцями джерела: за павуком, що сховався край павутиння, намотаного на довгих сухих і зелених стеблах, за кониками у траві, за равликом, що нарешті виліз зі свого укриття-мушлі; він то ховав, то знову висовував свої вушка-вусики; та найбільше — за тією жабою, що забилася під стінку й застигла, мов мертва. Малий думав навіть дістати її звідти. Криниця була огорожена парканом зі штахетника, щоб худоба, особливо корови з толоки, її

не пошкодили. Все довкруг тонуло в диких травах з маленькими різнокольоровими квіточками. Малий не помітив, як тато з сестрою вже пішли вниз, повз Єленчину хату, до дороги. Коли Сергій обернувся, то побачив, як вони перелазили через розбірний пліт, що слугував такими собі ворітьми. Поруч із хатою стояли, як завжди, на звичному місці, дві великі копиці сіна; у городі росла кукурдза та плелася по жердинам квасоля, що вже цвіла червоним та білим квітом. Іван, знявши верхню жердину з плоту, переліз через нього. Малий незграбно, поспішаючи, знову накрив криницю кришкою, схопив банку і побіг доганяти.

На лавці сиділа Єленка, Федорова жінка. Вона усміхнувшись малому, крикнула:

— А шо, Сергійчику, на рибалку зібравсе з дедьою?

Малий кивнув головою, на мить зупинився і побіг далі. Хата Єленки стояла біля самої дороги, з іншого боку — крутий, зарослий різними кущами і деревами, берег ріки. Малому подобалася Єленчина хата, бо вона була ніби більша за дідову і її стіни були розмальовані дивовижними оленями, орнаментами, візерунками. Федор, чоловік Єленки, був рідним братом Юрія і зовні дуже схожий на нього. Усі брати Кабюки, крім наймолодшого Михайла, який жив тепер у Криму, й далі працювали на дорогах. Мав Федор старосвітські, як у діда Юрія, вуса і любив носити широкий шкіряний гуцульський пояс — черес. Був він лагід-

ний і добрий, через що і страждав від своєї норовливої дружини, яка працювала у дитячому садку кухаркою. У неї з Михайлом була якась історія. Дехто казав, що то через неї він і поїхав з батьківщини. Але хоч як би там було, Федор любив свою жінку до безтями, хоч минуло вже багато років їхнього шлюбу, і в них народилися діти, а почуття, як кажуть, з плином часу завжди згасають. У них було троє дітей: Валентина, Василь і Лариса. Всі вдалися характером у свого старого. Василь був однолітком Юрієвого Микуцьки. Гарний юнак із надзвичайно проникливим поглядом. Він якраз і вийшов з хати та крикнув, сміючись, малому, який саме перебігав дорогу:

— Серьожа, дивись, черваків не розгуби! Бо дедьові не буде на шо ребу ловити!

Малий і справді так незграбно тримав банку з вудкою, що, здавалося, вони зараз попадають на землю. Сергій обернувся до Василя і, не зупеняючись, крикнув у відповідь:

— Не розгублю!

Він вже добігав до кущів, за якими серпантинном тягнулася донизу витоптана людьми і коровами доріжка. Худобу часто випасали просто тут, на схилах ріки, де завжди була найсоковітіша трава. Раптом у малого злетіла сандаля й впала точнісінько у велику коров'ячу, ще свіжу, «лепьошку». Малий ледь не розплакався від такої невдачі і змушений був вернутися назад, до Єленчиної хати, підстрибуючи на одній нозі й

тримаючи сандалю за хлястик разом із банкою та вудкою. На щастя, Федорові вже десь зникли за хатою і не бачили Сергієвої ганьби. Тут, край обійстя, з закрученої бляхи, вбитої просто в пагорб, лилася вода. Малий обмив ногу в чуркалі, надягнув сандалю і знову побіг доріжкою вниз до ріки. Крізь кущі виднівся Черемош; десь неподалік гуркотів двигун лісовоза; загрузений кругляком, здавалося, він ледве-ледве плететься від Сокільця; тільки на довгій прямій Довгопільській дорозі він почав потроху розганятися.

Тепер малий біг, хвацько перестрибуючи коров'ячий послід на доріжці. На березі стояв Іван і роздивлявся, де б то йому закинути вудку. Люда поклавши торбу з «тормозком» на розстелену ковдру, ступала босоніж по різноманітних круглих каменях, що у великій кількості встеляли дно ріки і берег. Були вони різної форми і кольорів. Дівчинка перестрибувала з більшого каменя на менший, обережно ходила по маленьким кам'яним острівцям у ріці. Іван підійшов до Люди, вибравши по дорозі кілька пласких камінчиків, став біля неї й почав жбурляти: щоразу виходило до чотирьох «жабок». Іван назбирав у воді ще камінців, щоб перевершити свій рекорд. Люді ж вдавалося не більше двох. З боку Сокільця долинали вигуки: хлопці на великому надувному скаті летіли вниз по воді, попри те, що ріка після тижневих дощів була ще жовтуватою. Їх було троє чи четверо — хлопці щільно притискалися один до

одного, мов оселедці в банці. Пливли вони дуже швидко, бо течія у цьому місті була стрімка, а позаду лишилися габи. Далі, вже в центрі села, річище Черемоша ширшало і вода ставала тихіша.

Коли хлопці на скаті порівнялися з Іваном та Людою, то почали щось голосно кричати до них. Мабуть, щоб привернути увагу Люди — вони були її однолітки.

Сергій лишив вудку і банку з черв'яками на березі, скинув сандалі й, обережно підстрибуючи, побіг по коючому камінню. Він ніби пританцьовував на ньому. Приєднавшись до Івана з Людою, теж почав кидати камінці у воду: врізнобіч летіли бризки, — всі камінці одразу йшли на дно.

— Давай навчу, — сказав Іван синові. Вибрав гарний плаский маленький камінчик і допоміг малому правильно шпурнути: так-сяк, але три жабки було, тож він, тріумфуючи, закричав сестрі:

— Люда! Люда, ти бачила?! Три! Аж три!

Та Люда не звернула увагу на брата: вона проваджала поглядом скат із хлопцями; звуки від їхнього «круга» відлунювали далеко по річці. Вони вже вийшли на більш-менш спокійну воду і мляво пливли чорною цяткою в долині, наближаючись до галіційського берега, де було плесо. За великим каменем посеред течії було місце з відносно спокійною водою. Там було досить глибоко і можна було плавати, як у басейні. Люда дивилась у долину з неприхованим зацікавленням. Засунувши руки в передні кишені сарафана, прошепотіла тихо:

— Шмарькуни!

Через десять років вона ледь не вийде заміж за одного з тих шмаркунів.

Вода була холодна, Іван роздянувся і лишився в самих тільки плавках; висипав черв'яків із банки у знайдену тут таки, на березі, іржаву бляшанку з-під консервів. Узяв вудку і цю банку, побрів через ріку на протилежний берег. Поволі, ледь похитуючись, він хвацько тримав рівновагу, піднявши руки над водою: в одній — вудка, в іншій — бляшанка; кілька разів течія мало не збила його з ніг. Діти затамували подих і стежили за рухами батька, але вже за мить Іван успішно перебрався на той бік. Став попід скелястим берегом, що густо заріс кущами і деревами. Нажививши черв'яка на гачок, він закинув вудку.

Малі лягли на ковдру. Трохи позасмагавши і знудившись, з'ївши кусень кулеші з бабиного «тормозка», почали будувати біля берега маленькі дамби з більшого каміння і плесо з маленьких, химерних, кольорових камінчиків. Вони так захопилися цією забавою, що не помітили, як повернувся батько. Поклав вудку з «уловом» на траву, відпив трохи вже теплої води. Потім зачерпнув річкової води і пустив у банку рибок. Подивився на «командирський» годинник. На циферблаті був зображений щит з георгіївською стрічкою і написом: «40 лет Велікої Победи». І дати: 1945 — 1985. Сергій одразу

підбіг і почав роздивлятися маленьких рибок у банці.

— Ого! Вже перша година! Йдемо додому, — сказав батько.

Люда збирала маленькі камінчики край берега. Іван знову заговорив до сина.

— Сергію, випусти їх назад у ріку. Хай ще підростуть! — усміхнувся він.

Малий неохоче пішов випускати рибок; у каламутній воді їх плавало не менше п'яти..

Раптом закричала Люда. Вона піднялась високо по течії, шукаючи файні камінчики. Тепер дівчинка стояла на великому камені і гукала:

— Тату, тату! Тут щось є!

Іван крикнув у відповідь:

— Не чіпай, то може бути гаддя!

Він швидко пішов попід берегом до малої, за ним Сергій, — банку з рибками поки що лишив на березі. Під каменем причаївся великий струг¹⁷, що марно силкувався вибратись до великої води.

— Люда! Там, з тієї сторони стань, — закричав в азарті Іван. Він зняв годинника і віддав його Сергію. Потім скочив на камінь, під яким причаїлась рибина.

— Тікає! Тікає! — закричала Люда.

— Тримай! — крикнув Іван, перестрибнувши до малої, а потім знову назад. За мить Іван впій-

---

17 Струг — форель або інша велика риба.

мав струга за хвоста і витягнув його з-під каменя.
Малий Сергій аж охнув:

— Такий великий!

Люда, усміхаючись, подивилася на брата:

— Це я його помітила!

Іван погладив малу по плечі.

Звільнивши торбу, що була зроблена з якоїсь клейонки, Іван набрав туди води і поклав до неї струга, віддав малому:

— Неси додому.

Вийшли на дорогу біля Єленчиної хати. На лаві сиділи Федорові — Єленка, Василь, Лариса і якісь малі з села. Вони іронічно звернулися до Івана з дітьми:

— Є риба? Ну що, фейст риби наловиле?!

Іван, усміхаючись, відповів:

— Та не дуже, — і вдоволено, після паузи, додав: — Лише одного струга.

Іван кивнув на торбу.

— Ану, покажіть!

Василь підбіг і зазирнув всередину.

— Йуй! — викрикнув він. — Мой, якого великого струга вловеле! Мамо, ідіть подивіться, який великий!

Усі кинулися до порти — дивитися на струга. Люда торжествувала.

— Це я його під каменем помітила! — і, подивившись на брата, додала: — І допомогла татові зловити!

Знову озвався Василь:

— Йо! Такого великого на вудку не зловиш. Хіба тільки руками, — засміявся.

На горбі сиділа Катя з Марією. Прийшли з села малі Миколаїшині з дедьою — вуйком Миколою.

— А шо, фейст риби наловили, шо Федоровим хвастилися? — спитав вуйко у Івана, коли він, неспішно підвівшись і потиснувши руку Миколі, знову присів на траву.

— Та ні, нема риби. Це вже збиралися йте, а мала під каменем струга уздріла.

Сергій відкрив сумку:

— Мой, великий! — вигукнув крізь сміх Микола.

Струга поклали у ночви з водою, де він розправився й повільно плавав по колу.

Миколаїшині

Діти вуйка Миколи Кабюка були двоюрідними вуйками і вуйнами Сергію та Люді, хоча вони й були майже одного віку з ними. Микола пізно вдруге одружився. Правда, мав у цьому шлюбі трьох синів і трьох дочок. Старшою була красуня Аня, за якою «вмирали» всі хлопці не тільки в Довгополі, але і на тому боці. Вона була трохи старша за другу Юрієву доньку Свету. Коли ще обидві сестри ходили до школи, Света, зустрічаючи Аню по дорозі, на знак поваги і любови несла її портфель. Між Миколаїшиними і Юрієвими була особлива дружба. Обидві родини були небагаті — інші Кабюки жили гоноровіше і трималися трохи остронь. Але всю фамілію тримала вкупі Анна — «баба Матріщена».

Люда з Сергієм сиділи надуті під хатою на горбі, на лаві. До них підійши Надя та Света — молодші Миколаїшині, за якими брат з сестрою спостерігали, коли вони тільки вийшли з села і потім неквапно піднімалися до них на горб.

— А що не прийшли телевізор дивитися? — спитали вони.

На горбі сигнал не доходив, тому телевізор з сильними «помехами» майже нічого не показував, тільки шипів, тому Сергій з Людою бігали дивитися улюблені телепрограми до Миколаїшиних. Їхня хата у долині стояла біля цегляного заводу, і там сигнал був стабільний. Тоді показували якесь

«ненаше» багатосерійне кіно про Робін Гуда, а ще улюблений фільм Сергія про прикордонників — «Государственная граница». Малому найбільше подобалися серії про війну, де змальовувалось життя застави напередодні нападу німців на СРСР. Але Марія іноді не пускала малих «на телевизор» до родичів. Так було й цього разу.

— Баба не пустила, — сердито відповіла Люда.

— Йдемо у гриби? — запропонували Надя зі Светою.

— Ні, йдемо гратися у війну! — сказав Сергій.

Люда скривилася, бо вважала вже себе завеликою для цієї компанії. З долини прийшла Лариса і всі таки пішли до лісу, відпросившись у Марії, яка довго не хотіла пускати онуків. Лише після того, як втрутився Іван, Марія дозволила.

Діти піднялись на осипник і бігали там із патичками — уявною зброєю, — граючись у війну. Тут, у лісі, ще залишились шанці з часів першої світової. Вони давно вже заросли мохом і папороттю. Прямий контур окопу проходив через велику ділянку лісу та галявину, де скраю був великий мурашник. Це місце відавна було окуповане червоними мурахами. Поруч з двома великими живими мурашниками, викладеними з хвої, стояв один покинутий, зруйнований вітром і дощами. Малі побігли вглиб лісу, залізли у малину. За хашами земля відкрила частину кла-

деної з кругляку стіни. В засипаній вирві засіялися маленькі смерічки, а більша росла скраю. Малі зупинились над урвищем, вдивляючись у напівзруйнований зруб. З лісу вийшов Мітя — молодший син вуйка Миколи. Він був у гумових чоботях і тримав у руках повну торбу грибів. Побачивши сестер та своїх двоюрідних племінників, він повільно підійшов, усміхаючись. Мітя мав шалену вдачу. Настільки любив битися, що впрягався у бійки навіть з набагато старшими за себе хлопцями. Він постійно влипав у якісь сумнівні історії, й через це був змушений пожити якийсь час в інтернаті для дітей «з проблемами» і «вадами розвитку». Він був кращим злодієм на храму в Конятині. Останньою витівкою Міті було поширення чутки, що у лісі з'явилася рись, і люди боялися йти по гриби. Натомість Мітя збирав велекі врожаї, і лише згодом таки розповідав родичам, що то він просто вигадав.

— Що є? Що ви там увиділи? — спитав зацікавлено Мітя.

— Мітя, дививсь! — збуджено зарепетував Сергій.

— А, подумаєш! Я цілі бачив! Це бункер був колись, — відповів малому лише на кілька років старший за нього вуйко.

— Який бункер? Бліндаж? — перепитав малий.

— Тут «банда» ховалася колис.

— Бандити? Партизани? Це як Ковпак?

— Та ні. Лісові брати. Як тобі пояснити?.. Вони як ці хлопці Робін Гуда були. Їх ще в кіні «бандерівцями» називають, — він нагнувся і прошепотів на вухо. — У мене дедьо був бандерівцем. Але ти ж нікому не скажеш, добре?

— Добре, — прошепотів схвильовано Сергій у відповідь. Він вперше почув про таке і зацікавлено дивився на Мітю.

Дівок бункер не дуже цікавив, тож вони пішли шукаючи гриби. Вийшовши з лісу, побачили Марію біля хати. Вона склала руки і визирала, хвилюючись, онуків із лісу. Увечері всі зібралися у хаті. Мітя розповідав якісь свої смішні, частково вигадані, пригоди. Іван сильно смівся з тих його оповідок, бо любив Мітю за його вдачу. Сергій, що вже лежав у застеленому ліжку, раптом голосно спитав:

— Мітя, а розкажи, хто такі бандерівці?

Дорослі перестали сміятися і лише перелякано перезирнулися. Іван аж закашлявся.

Наступного дня малий Сергій з дідом пішли до церкви, було якесь свято. Після служби було вінчання, і малий набив собі цукерками, що розкидали у церкві, повні кишені. Й тепер, стоячи у величезній черзі біля сільмагу, в якій ніби зібралося пів Довгополя і ще чимало галіціян в очікуванні «хлібовозки», малий діставав з кишені по одній цукерці-горошині, вдоволено клав до рота й постійно смикав Юрія за рукав.

— Скоро вже? Бо я втомився...

Юрій лагідно усміхався і гладив малого по голові.

— Потерпи, ще трошки, Сергійчику, вже скоро.

За годину приїхав «газон» з написом «Хліб» і намальованим жовтою фарбою великим колоском пшениці. Натовп кинувся до дверей магазину. Юрій, накульгуючи, дійшов до черги. Люди почали напирати на двері. Малий бачив, як дідो почервонів і силкувався пробратися ближче, діставши з кишені дві легенькі сумки.

Тут, у горах, у цих віддалених селах українських Карпат, криза, що накочувалась на країну рад, відчувалась особливо. У дефіциті були елементарні продукти, зокрема й хліб. Люди перешіптувались, мовляв, це все тому, що союз мститься, карає край за «банди» і за нелюбов до радянської влади цієї забутої Богом і людьми землі гуцульської.

Коли Сергій вже почав хвилюватись, з натовпу винирнув щасливий Юрій з десятком буханців у торбах. Йому допоміг просунутися до продавчині якийсь дужий молодий родич. Біля самої кладки Юрія з онуком перестріла жінка з Галиції.

— Слава Ісусу! Зі светом, Юрчіку, — привіталася з дідом.

— Здрастуйте, — чемно відповів Сергій. На що жінка одразу запитала у Юрія:

— Юрчіку, а що це ваш онучок чужою мовою говорить?

— Навіки Богу. Дякувать. І вас. Та байка, у них там у Києві усі так говорять, по руські, — задихано відповів старий. Жінка на мить скривилась, але тут таки знову заусміхалась:

— А шо, хліб вже привезли? Йуй, а я казала доньці, шо раніше треба було йте.

Поруч пройшла сліпа жінка — її вела маленька дівчинка, яка сердито подивилась на малого. Сергій прошепотів дідові

— Діду, темна пішла.

Малий був навчений, що незрячих не можна називати сліпими — це образливо для них. Напевно, через Євангеліє, де була категорія «зрячих сліпих», духовні очі яких сліпі, тому людей з такою вадою у горах називали темними. Малий ще довго озирався і дивився вслід «темній» жінці; дівчинка, яка вела її, теж оберталась і дивилась на Сергія.

Бориспіль. Будні. БСШ №5

Пойдаші повернулися в Бориспіль за кілька днів до першого вересня. Малого Сергія біля під'їзду перестріла нова сусідка з четвертого поверху: повненька дівчина, яка вчилася у п'ятому класі й увесь під'їзд її ненавидів, бо у них вдома було фортеп'яно, на якому вона часто вистукувала нав'язливі гами. Малий похвалився, що був у «бабушки».

— А де твоя бабушка живе? — спитала дівчинка

— В Україні, — випалив малий. Сусідка розсміялася Сергію в лице, аж захльобуючись.

— Дурненький, а ми де живемо по-твоєму?

Малий почервонів і мовчки знизав плечима

— В Україні теж! — відповіла дівчинка.

Для Сергія це була новина.

В офіцерській їдальні до Івана підійшов Прудніков.

— Іван Федорович, можете мене привітати.

— З чим? — спитав байдуже Іван, наминаючи борщ.

— Жінка вагітна! У нас скоро буде дитина.

— Вітаю, — сказав Пойдаш, навіть не глипнувши на колегу, який вирішив поділитися з ним радісною новиною. А потім ще й перепитав: — А ви, Валерій Владимирович, впевнені, що це ваша дитина? Ви в командіровку за поповненням

їздили, а біля вашого парадного Голіновський цілими днями ошивався.

Прудніков перестав усміхатися і мовчки, розгублено подивився на Івана. Так і не пообідавши, з розгубленим поглядом він вийшов надвір.

По дорозі на вечірнє «построєння» Івана перестріли приятелі.

— Слухай, Іване, а ти не знаєш випадково, що там у Термінатора з Галіновським за нелади? Прудніков скрізь його по гарнізону шукає.

Іван зрозумів, що далеко зайшов зі своїми жартами.

— А де Галіновський зараз?

— На складі, але Володимировичу не казали. Бо хтозна, які там у них розборки...

Іван перебив:

— Слухайте, мужики, не в службу, а в дружбу... Це я винен. Пожартував, що, може, жінка не від нього вагітна, а від Галіновського. То ви якось попередьте його, а я Пруднікова спробую заспокоїти.

На щастя, Іванові вдалося переконати Термінатора, що він просто пожартував невдало. Але Прудніков, зустрівшись з Галіновським на шикуванні, таки попросив його дати «слово комуніста та офіцера красної армії», що у нього нічого такого не було з його дружиною.

Наприкінці 1987-го року на екрани вийшли нові серії популярного у ті часи серіалу «Государ-

ственная граница», знятого на кіностудії «Белорусьфільм». Нові дві серії з'явилися під гучною назвою «За порогом перемоги». Йшлося в них про приєднання західної України до СРСР і про війну з «бандерівцями». Саме в цьому кіні найкращу свою роль зіграв талановитий український актор Володимир Співак. Він грав негативного героя — командира УПА, такого собі Кліма Рогозу. За фільмом, це колишній студент Львівської політехніки, як і Бандера колись, а тепер — український буржуазний націоналіст. Він справляв враження справжнього героя, з плоті та крові, зі своїми позитивними і негативними рисами, які створювали напроцуд цілісний образ. Ось він говорить з героєм Степанкова, який грає роль батька його дівчини:

— Оце, люди так устроєні, што гризут друг друга.

Радянські кінематографісти, мимоволі створили сильний образ, на тлі якого марніли всі ці рафіновані, шаблонні «велові совіти». «Кінематограф і мультиплікація в СРСР були геніальні», — так казав хтось із друзів родини. До цих досягнень можна було б додати ще виробництво зброї і якість дитячої літератури, — й на цьому по всій геніальності. Про це ще не говорили з телевізора, але це вже можна було почути на вулиці й у чергах.

Роль була зіграна Співаком так добре ще й тому, що актор колись навчався у військовому училищі. Френч британського крою, галіфе і вій-

ськове німецьке кепі з кокардою-тризубом — все сиділо на ньому ідеально. Красень, харизматичний лідер, худорлявий, жилавий, зі вилицюватим обличчям і рудою бородою. Він і смерекові ліси — одне ціле. Ось він крокує нічною вуличкою якогось західноукраїнського містечка, заходить до церковної брами, спілкується зі священником УГКЦ, яка тільки у 1989-му вийде з катакомб, а тепер — панотець у змові з бандитами-бандерівцями. Наступний кадр: він сидить у напівтемній кімнаті своєї дівчини, що їй грає старша Сумська. До неї якраз приїхала молодша сестра, яка вчиться в педагогічному інституті в Києві, і він просить дівчину познайомити його з нею. Після довгих вмовлянь Сумської, та виходить до «бандита». Рогоза сидить, мов ґазда-гуцул на чолі довгого стола у світлиці. Він запитує: «Знаєш, хто я?». Та сміливо і полум'яно відповідає: «Знаю! Ви бандити!» Рогоза, дожувавши хліб і поклавши дерев'яну ложку на стіл, де лежить шмайсер, тихо, крізь зуби відповідає: «Недобре борців за великі ідеї українського народу бандитами називати».

Сергій сидить, рот наопашки. Він знає, що вуйко Микола, дідів брат, був «бандерівцем». Він чув, як мама розповідала комусь в Карпатах про те, що на курорті в Алушті, куди вона єдиний раз у житті потрапила за профспілковою путівкою, одразу після училища, їй всі обзивали цим словом: «бандерівка». Просили показати автомат і таке інше. У тій країні всіх західняків любили нази-

вати бандерівцями, западенцями, вуйками або гуцулами. І загалом недолюблювали їх.

Родичі Іванового «бійця з Москви» таки прислали форму дефіцитного синього кольору і тепер Катя, обережно розгорнувши паперовий клунок, поклала її на диван, немов якусь неймовірну цінність. Покликала Сергія.

— Ну, Сергій, подобається?

Малий розгублено кивнув.

— Добре, тоді зараз будемо міряти.

Малий стояв перед великим потрійним дзеркалом, роздивляючись себе у профіль і в анфас. Позаду стояли Іван, Катя і Люда, які хором нахвалювали форму і те, як вона сидить на малому. Сергію було байдуже, але йому дуже подобалося, що на ній є нашивка-шеврон із розкритою книгою і погони, як на військовій формі. Тепер він мріяв, як візьме жовті зірочки і прикріпить їх, як у тата на формі.

Першого вересня був сонячний день, малого одягнули в форму, спорядили наплічник-портфель, на якому були намальовані миші з мультика про kota Леопольда; цей портфель малий носитиме протягом усього навчання в початковій школі. Попри скиглення і вмовляння, йому дали квіти, три айстри, і повели до школи на лінійку. П'ята школа була розташована в п'яти хвилинах від їхнього будинку. Доріжкою йшли старшокласники: дівчата в напрасованих білих фартухах і з великими бан-

тами на головах, та хлопці, переважно таки в синій формі, з червоними галстуками.

Лінійка відбувалася біля кургану слави: насипу, обкладеного плитами з червоними зірками на кожній. Піонери звозили до нього землю зі своїх подорожей по містах-героях. Свято першого дзвоника тривало довго і нудно. Малий мріяв про щось своє, не звертаючи уваги на те, що відбувається. Єдине, що привернуло його увагу, — це коли піонери в червоних пілотках урочисто принесли червоний прапор. Потім Сергія взяв за руку випускник: худий хлопець, на якому мішком висів старий (мабуть, ще батьків) піджак. Він привітався, спитав, як малого звати, подарував дитячу книжку про Леніна. Під оплески першачків повели на їхній перший урок. Випускник з худим обличчям та непоголеними першими вусами щось розпитував у Сергія, але малий ніяк не міг збагнути суті запитань і лише механічно кивав головою. Тож спочатку десятикласник завів малого не до того класу. Сергій сів за парту з якимсь хлопчиком, аж потім виявилось, що це «Б» клас, а Сергій має бути в «А».

Першим був урок миру. В усіх на партах лежав новенький «Буквар» з текстом Гімну СРСР на першій сторінці і зображенням Кремля. Шкільне начиння у всіх учнів було однакове: олівці, фломастери, ручки, чорно-сіро-коричневі пенали з написом «ШКОЛА», набори пластиліну і кольорового паперу та картону, точилки. Серед

усіх учнів у цьому сенсі вирізнявся лише Андрій Шелухін, син відповідального ідеологічного працівника з місцевого горкому партії: у нього був великий м'якенький пенал, різнокольоровий, з волохатою мулятишною твариною — інопланетянином Альфом, про існування якого радянські діти і не здогадувалися. На перервах усі підходили до його парти, щоб порозглядати як слід цей імпортований пенал, просили потримати в руках, намагались перемалювати зображену на ньому кумедну тваринку.

Якось після уроків Сергій вирвав з Людиного першого букваря, який за традицією лишався в учнів на пам'ять, портрет покійного Брежнєва і приліпив його пластиліном на стіну. Він не знав, хто це, але здогадувався, що то великий герой, бо у нього на грудях не було вільного місця від нагород. Батьки переконали Сергія зняти цього дядю зі стіни. На шпалерах лишились тільки масні сліди від пластиліну.

«Прожектор перестройки» після кожного вечірнього випуску новин подає сюжети про різні прикрі випадки з життя країни, які здебільшого зводяться до безгосподарності. Наприклад, показують село. Зима, величезний трактор тягне маленькі санки, на яких стоїть бідон з молоком. Голос за кадром коментує, мовля, «як так можна! економіка ж має бути економною».

Кожен понеділок у школі починається з ранкової зарядки. Всі класи і вчителі збираються

перед центральним входом і виконують гімнастичні вправи. Потім лінійки по поверххах, перед класами. Виявлення відмінників і тих, хто відстає. На першому уроці — обов'язкова політінформація, до якої дітей мають готувати батьки. Діти з газетними вирізками доповідають учительці про події у державі. Ті, хто не підготувався, залишаються стояти до кінця опитування. Дехто намагається щось набрехати або переповісти уже сказане раніше. Іноді ті, хто вже «відстрілявся», передають попід партами газети тим, хто ще тільки готується.

Під час уроків учителька відмічає успішні ряди червоними прапорцями, а неуспішний перший ряд, в якому сидить Сергій, найчастіше лишається з гумовою черепашкою на першій парті. Після уроків — скандал. Андрій Макаренко, зганьбивши ім'я великого педагога, свого однофамільця, своєрідно розмалював тварину ручкою, домалювавши їй чоловічий статевий орган.

Посеред першого уроку з'являється заспаний Антон Мурашов, одягнений у коричневу форму. Яскраво-червоний светр під горло, з блискавкою. Сліди від маминої помади на щоках і лобі, вічна копиця скуйовдженого, непричесаного волосся. Галина Дмитрівна вкотре робить йому зауваження щодо кольору форми, запізнення і зачіски, погрожуючи, що разом з дівчатами заплете йому косички. Батьки Антона — художники, й тому мало зважають на вимоги вчительки, хоча його

мама теж педагог і веде художній гурток у бориспільському «Палаці піонерів», що розташований у неокласичній будівлі в центрі міста, неподалік від горкому з багряним Леніним посеред площі.

Посилюється національний рух у Прибалтійських республіках. Яюсь урок у класі почався з того, що вчителька Галина Дмитрівна опитувала дітей, хто якої національності. Вона сама називала національності, а діти піднімали руки. «Деті, єсть лі среди вас рускіє?». Ліс рук. Навіть Паша Тарасенко підняв, хоча був українцем, і з нього почали сміятися. «Українці?» Сергій підняв руку. Попри те, що йому дуже кортіло долучитися до більшості. Наприкінці вчителька провела ще одне опитування: що таке Прибалтика — одна республіка чи три окремі: Литва, Латвія, Естонія. Сергій, ще не дуже обізнаний з географією, поставив галочку на знак згоди з першим варіантом відповіді. Потім вчителька розповіла про те, в якій чудовій країні ми всі живемо, й де стільки народів мирно творять спільноту, що називається «радянський народ». Галина Дмитрівна підходила до кожного і питала, звідки родом їхня родина, додаючи від себе якісь схвальні репліки. Сергій сказав їй, що його родина з Карпат. Однокласники часто ображали малого: «гуцул тупой», «бандера», «вуйко». Та найдошкульнішим був для нього вигук: «Федя! Дічь!». Цим вигуком з «Діамантової руки» малого дражнитимуть до

старших класів, бо замріяного і трохи дивакуватого, слабкого (особливо після повторного менингоенцифаліта і коми) Сергія однокласники ніколи не любили. «Федя! Дічь», — протягом багатьох років шипіли з задніх парт авторитети класа, двоє Олегів — Коломієць і Мудровський.

Дзвоник. Початкові класи, розташовані на першому поверсі двоповерхової цегляної школи, тримаючись за руки, попарно, ідуть в їдальню. Там уже розставлені таці з граненими склянками і підігрітим молоком «з пенкою». Більшість малих гидує, але хтось випиває до половини і біжить купувати заварне або кекс.

Прощання з полком

Того ранку полковник Шаповалов прощався з полком, «Третім отдельним краснознамённым полком связи», своєю улюбленою дитиною, якій він присвятив усе життя. Він тримався нівроку, але по очах було видно, що старий офіцер ледь стримує сльози. Був сильний туман. На плацу, оточеному акуратними ялицями, стояла вся його частина, і в повітрі відчувалась якась особлива аура, важливість моменту. Кінець цілої епохи, ось-ось мала настати кульмінація. Командир стає на одне коліно і цілує полкове, ще з часів великої вітчизняної, знамено. Хтось із офіцерів шепоче:

— Дааа, кінець епохи! Бл...дь, і ніхто не фотографує. Історія, бл...дь!

Полковник ще деякий час постояв на коліні, за мить відпустив прапор, встав і вернувся на трибуну. В цілковитій тиші лунали короткі накази:

— Рівняння на середину! Струнко! Кроком руш!

Полковий оркестр заграв «Прощання слов'янки» і «коробки» одна за одною рушили повз трибуну. Підходячи до неї, командири чітко витягували долоні в останньому військовому вітанні своєму командиру. Той стояв на трибуні блідий і пальці його правиці якось аж неприродно вигнулись догори. Він наче намагався закарбувати у пам'яті кожне обличчя. Вже зараз він був зворушений, як ніколи, стиха нашіптуючи: «Здравія

желаю!». Було щось батьківське в ньому. Ніби не його відправляють на пенсію, а це він проводить свій полк, своїх дітей.

Як з'ясувалося пізніше, епоха закінчувалася не тільки для полковника Шаповалова і його розквартированого в Борисполі «Третього окремого краснознам'яного полка зв'язі», а й для цілої країни. Зовсім скоро він зникне разом зі збройними силами цієї країни, мов останні коробки в тумані того ранку, коли старий полковник прощався зі своїми солдатами.

Хтось казав, що бачив, як Шаповалов плакав. Мовляв, на трибуні у нього тихо котилися сльози, і це було помітно, попри сильний туман.

Піонерія

Після уроків учителька залишила всіх у класі. Вона ходила задумана між рядів. Добігала завершення третя чверть, надворі вже було тепло і діти нудилися за партами, дивлячись у три великі вікна, за якими був старий яблуневий сад. Раптом Галина Дмитрівна перервала мовчанку і заговорила.

— Ну, що будемо вирішувати? Кого в першу чергу приймати, а кого в другу?

Знову запала тиша. Вона підійшла до першої парти під вікнами і почала почергово, вказуючи пальцем на учня, визначати, хто вже достойний долучитися до піонерів. Вона вмотивовувала свій вибір успіхами у навчанні і поведінці. Підійшовши до Селедкової, яка сиділа посеред другого ряду, вчителька чомусь «призначила» дівчині «другу чергу». Сергій вважав, що це було несправедливо, бо дівчина старанно вчилася, мала високі оцінки й відмінну поведінку. Селедкова почервоніла, розплакалась, поклавши голову на руки, але вчителька залишилась незворушною. Галина Дмитрівна продовжила сортування учнів. Настала черга Сергія. Він відчув хвилювання, наче внаслідок невивченого уроку.

— Ну що, Сергій... Поведінка в тебе хороша, але ж на трійки вчишся, — вона задумалася. — Ти тільки не хвилюйся. Підеш у другу чергу.

У класі запала тиша. Ті, кого обрали, не приховували свого щастя. За останньою, проклятою, партою третього ряду сидів Євген Пригара. Бурят по батькові, який щойно приїхав з Угорщини. Женья мав страшний характер, що його він успадкував, мабуть, од предків з далекого озера Байкал. А може, перейнявся духом гунів під час служби батька в Угорщині. Вчителька підійшла до його парти. Всі вже давно знали, що Пригару в піонери приймати не будуть через його витівки. Остання з них полягала в тому, що він набрав води у презерватив і повісив його на ручці директорського кабінету. Тож ніхто не здивувався коли вчителька церемонно промовила:

— Ну, а тебе, Женья, ми в піонери взагалі приймати не будемо!

Євген, щойно сміявся з Селедкової і кепкував з неї та інших невдах, вибухнув гнівом, закричав; його смугляве обличчя скривилося в жахливій гримасі. Встаючи, він штурхнув свою парту, де він сидів один, — однокласники аж підскочили зі своїх місць. Пригара ніяк не втихомирювався, але вчителька не звертала на нього уваги. Спокійно сіла за стіл, заспокоївши Селедкову:

— Ну, добре, Оля... Прийемо тебе в першу чергу.

Заплакана Селедкова аж засміялася від щастя. Відмінників мали приймати у піонери в музеї військової частини. Всіх інших — на звичайній шкільній лінійці. Женья Пригара вибіг із

класу, гучно гримнувши дверима. В коридорі прибиральниця мила підлогу. Галина Дмитрівна почала перевіряти пачку зошитів на столі.

— Можете йти додому. Всі, крім чергових.

У невеличкій кімнаті музею, розташованого в клубі однойменного полку зв'язку, була представлена вся історія цієї героїчної частини від часів її формування під Москвою у вересні 1941-го і цих днів. На стіні висіла велика карта під гордою назвою: «Боевой путь части во время ВВВ», де рисочками було позначено маршрут від Москви, хитрими зигзагами, аж до Берліна, де саме ця частина забезпечувала зв'язок під час Потсдамської мирної конференції. Потім, вже після війни, пунктир простягнувся до Саратова, і вже звідти — до Борисполя, де раніше стояли дальня авіація, — її перекинули згодом в Узин. Таких частин на всю країну було тільки дві, й ця була «образцово-показательной». Полковник Шаповалов («рижий», як його кликали свої) любив її, здається, навіть більше, ніж своїх трьох доньок, молодша з яких вчилася разом з Людою. На батьківських зборах Шаповалову неодноразово доводилося червоніти за свою дитину — надто тоді, коли викладачі натомість хвалили доньку його підлеглого, простого прапорщика. Люда, зрештою, була командиром «совета отряда» і першою кандидатурою на вступ до ВКЛСМ.

На іншій стіні музею висіло велике фото з воїнами-інтернаціоналістами, ветеранами Афганістану, які служили там від полку зв'язку. Новітня сторінка в історії частини. На цій світлині був, серед десяти інших бійців, й Іван у формі прапорщика. Це групове фото відразу привертало увагу відвідувачів, зокрема й школярів із п'ятої школи. Тут, у залі музею, приймали у піонери особливо заслужених учнів.

Сергій долучився до піонерської організації пізніше, на загальній шкільній лінійці з нагоди завершення навчального року. В школі всі знали, що на музейній світлині — його батько, й лише дивувалися, як у такого героїчного бійця син міг бути таким тюхтієм.

В будь-якому разі, наприкінці навчального року Сергій, як і десятки інших учнів, кому щойно зав'язали на шиях червоні галстуки, радісно кричав «всегда готов!»

— Будь готов! — полум'яно вигукувала старша дівчинка-піонерка.

— Всегда готов! — лунало у відповідь.

«Дед» з вулиці Горького

Біля самовільно збудованих гаражів стояли офіцери і прапорщики; разом з місцевими грали в карти, випиваючи, на капоті червоної «копійки».

Раптом через паркан перелетіла труба, дзвякнула мідь, — перелетів інший інструмент. Один за одним бійці, музиканти оркестру, перелізали через паркан. Шаповалов, заклавши руки за спину, мовчки дивився на це неподобство. Бійці обернулися, побачили командира, перестали гиготіти й, швидко позбавивши інструменти, перекинули їх назад, мовчки перелізли на територію військової частини. Пригару, як начальника клубу, посадили на губу — за те, що розвів такий бардак, і солдати ходили в місто на заробітки: грали на похоронах. Така «халтурка» полкового оркестру була в містечку загальновідомим фактом. І почалось все, коли начальником клубу став цей бурят, старший прапорщик Пригара. Містяни часто звертались до нього з проханням, щоб бійці допомогли достойно провести когось із їхніх родичів ув останню путь, розплачуючись за роботу закрученим у трюхлітрові банки самогоном.

Мужики засміялися.

— Уявляю собі, що начклубу пережив в кабінеті командира!

Розмову підтримав Іван:

— Стою зранку на балконі, тут бачу — Швець йде на службу.

Іван на мить зазирнув у карти, зробив свій хід.

— Так, про що це я... А! Так ось, підполковник Швець йде на службу, а тут через паркан боєць перелазить у самоволку. Швець на все горло йому кричить: «Товариш боєць, до мене!» Той зістрибує і, не обертаючись, починає тікати попід парканом. Швець роззирнувся, чи його ніхто не бачить, поставив дипломат на дорогу, — і як рвоне за втікачем!

— Ага, цей може, — перебив Іванову оповідь молодий лейтенант.

— Через десять хвилин бачу: руки йому за спиною скрутив, веде. А там якийсь майор якраз проходив, то він полоненого йому передав, щоб на губу провів. Забрав дипломат, поправив пасок і далі на службу пішов.

Начфіз полку Рагут підтвердив, що Швець нормативи здає на відмінно, і тут таки серйозним тоном заявив:

— Родіну-мать будуть знімати.

Один з офіцерів, не одриваючись від гри, докинув:

— Чули-чули. Там якийсь скандал. Меч у баби вищий за дзвіницю Лаври.

Інший, затагуючись цигаркою, його виправив:

— Да не, там ґрунт під фундаментом просів. Там же, трясця, плавуні одні, найшли місце, де ставити... Такі гроші вгахали! Два мільйони рублів! А вона в Дніпро з'їжджає...

Рагут задумався, ляснув картою, всміхнувся.

— Не, простіше все, мужики. Трусн бабі забули одягнути, коли ставили.

Чоловіки засміялись. Один із військових, що перехиляв чарку, не зміг допити горілку: давлячись від сміху, закашлявся — пішла не вте горло; хтось постукав його по спині. Оповідач тільки ледь усміхнувся.

— Да, трусн забули, — ще раз промовив він голосом драматичного актора, на що чоловіки почали сміятись ще дужче.

«Дед», який досі мовчав, слухаючи мужиків, сором'язливо всміхнувся і захитав головою.

«Дед», як його тут називали всі, жив через дорогу. То була вулиця Горького. Вона відділяла військове містечко від міста і була радше символічним кордоном, бо паркан вже давно зняли. Неговіркий дед був газдовитий чоловік, який жив у невеличкому цегляному будиночку з ділянкою на сім соток; на подвір'ї, біля маленького сарайчика, в нього росли чудові фруктові дерева. Ці дерева були завжди ретельно доглянуті, побілені, куці — підстрижені, а хата з кинутою поверх неї «шубою», пофарбована в салатовий колір, завжди саяла чистими вікнами; довкола панував ідеальний порядок. Дім вирізнявся своєю доглянутістю на тлі цілої вулиці, де мешкали цивільні. Паркани у яких були в кращому випадку нефарбовані, а частіше — просто завалені. Дєда знали усі «гаражисти», бо то були здебільшого військові, які сходились сюди, тікаючи від хатніх клопотів,

жінок і дітей. Тут в них був наче неформальний клуб, де вони пили горілку й обговорюючи свої справи, рідше — політику, частіше — матчі київського «Динамо». Дед приходив завжди непомітно, майже ніколи нічого не говорив, — любив послухати інших, випити пару стопарів. Потім так само непомітно, як і приходив, перебігав вулицю, заходив до своєї хати, вмикав радіо й слухав новини. Це у нього перетворилося на традицію, ритуал. Потім вмикав світло і читав газети або просто сидів біля вікна, милуючись своїм маленьким садочком. Якщо було літо — виходив надвір: любив посидіти на лавочці за столом, вслухачись у ніч.

Того вечора він йшов своєю вулицею. Перехожі дивились на нього, але він наче не бачив нікого перед собою, лише механічно відповідав на привітання. Йшов у своєму старенькому сірому піджаку від костюма, що колись давно купила йому жінка у Києві, в ЦУМі, тримаючись правою рукою біля серця. Він одягав цей костюм лише на великі свята і на весілля дітей, які жили тепер у Києві, десь на нових масивах, і вкрай рідко навідували свого старого в Борисполі. Власне, того дня він сам гостив у них: відвіз дітям консервацію, онукам — яблука з власного саду, а назад вже віз порожні трьохлітрові банки: великий дефіцит. Вагон електрички був забитий. Скоро — День Перемоги, тож дед надягнув свого старенького сірого костюма з улюбленою нагородою на ньому.

Були у нього й інші медалі та навіть кілька орденів, але цю він любив найбільше: зі світло-блакитною стрічкою, срібну медаль «За отвагу!». У вагоні було багато молоді. Дед став у проході, ледве примостивши сумки з банками. На одній зі станцій якась бабця почала кричати на молодих, що сиділи і весело розпивали «Жигулівське».

— У, зарази! Місце би вступили ветерану!

І потім ще дужче почала на них сваритися. Тоді один із хлопців відповів:

— Ну і що з того, що ветеран? А я комсомолец! — і він показав значок. — Так що закрий хавало, дура!

Жінка аж вклякла. Тоді дед вступився за неї:

— Ви як з жінкою розмовляєте?

Той молодик встав і вдарив старого кулаком в обличчя. Вагон хитнуло перед зупинкою і дед впав на коліна. Тоді інший молодик підскочив і здер у нього медаль з грудей, відірвавши разом з нею й шматок тканини. Потяг якраз зупинився і вся компанія, голосно сміючись, вибігла з вагона. Один із гурту викрикнув, вибігаючи в тамбур:

— Ауфідерзейн!

Дед не відчував ніг, та жінка допомогла йому присісти. Він опустив очі й дивився на те місце, де раніше була нагорода, а тепер — діра на розірваному піджаку. Старий здивовано відкрив рот і нашіптував сам собі: «Як? Як це...?» Він поклав на груди долоню, прикриваючи нею діру. Жіночка прошепотіла, схилившись над ним:

— Що, серце прихопило? — і заходилася нишпорити в своїй сумочці. — От паскуди...

Дістала валідол і простягнула деду.

Була вже наступна зупинка, і жінка вийшла. Дед і далі сидів, тримаючись одною рукою за серце, а в іншій стискаючи велику білу таблетку валідолу, що поволі танула. Одні пасажери виходили, інші заходили. Ті, що їхали з Києва і були свідками цього інциденту, спокійнісінько читали газети або дивилися у вікна, не звертаючи жодної уваги на деда з його горем. Як і тоді, коли це сталося, вони лише обурено цокали язиками і похитували головами. Насправді ж їм було байдуже до цього ветерана.

На станції «Бориспіль» дед вийшов з вагона, тримаючись рукою за груди. На пероні було майже порожньо. Він пройшов маленькою станцією, поруч пробігла згряя бездомних псів. Жовтий автобус, забитий людьми, поволі рушив від вокзалу, — з задніх дверей звисали пасажири, тому вони так і не зачинились. Та дед навіть не намагався штурмувати його — він завжди йшов з вокзалу пішки. Хоча тепер йому хотілося якомога швидше добратися до дому. Йому здавалося, що всі навколо знають про це приниження, що сталося з ним в електричці. Час од часу він зауважував, як зустрічні перехожі якось підозріло сміються, мабуть, з нього сміються, — думав він і ховав очі. Додому йому треба було йти півгодини. На півдорозі він згадав, що забув сумки з бан-

ками і фарбою, що купив у Києві, але це його не засмутило. Тепер все йому стало байдуже. Підходячи до хати, він одразу завернув до гаражів. Знав, що у такий час там завжди гомоніли чоловіки. На застеленому газетами капоті «Жигулів» стояли дві банки консервованих огірків та помідорів і почата пляшка. Чоловіки — деякі з них були у формі, — брали на кпини новоприбулого Льоху Клімакова, якого тільки-но навчили пити самагон, бо спершу він затискав ніс пальцями.

— О, дед іде, — сказав хтось.

Підійшов блідий дед. На лівій вилиці вже добряче проступила свіжа гематома від удару.

— Міхалич, що трапилось? — майже в один голос спитали чоловіки.

Дед лише зараз опустив долоню і, оголивши свою «рану», коротко, в двох словах, розказав про свою «пригоду» в електричці. Чоловіки замовкли.

— Бл...дь! За ноги б їх — і головою об стінку! — резюмував хтось. Запала тиша.

— Сволочі!

Деду налили. Він залпом випив, не закушуючи, але анітрохи не сп'янів. Чоловіки почали було й далі говорити про щось своє, упівголоса, й намагаючись не матюкатися. Але дед їх не слухав. Зазвичай він дуже уважно вислуховував усі ці розмови. Але тепер у нього в пам'яті один за одним виринали спомини про той літній місяць, і про швидкий наступ, про важкі бої десь в Україні, коли вони брали село за селом, майже

кожного дня йшли в атаку. Під кінець місяця з постійного складу полку лишилося декілька бійців. Він згадав, як з останніх сил біжить, пригнувшись, до села. Там, у далині, видніються солом'яні дашки. Якись хащі, бур'яни, постріли, крики старшини:

— Вперед, бл...дь, вперед, за Родіну, бл...дь!

Крики поранених, і все тоне в одному нескінченному стогоні-викирику: «Урааааа!!!»

А він біжить і нашіптує упівголосу, як вчили мати у дитинстві. Зараз йому згадалось це дуже чітко, ніби вчора було. Біжить і шепоче: «Отче наш, іже еси на небесі, да святиться...», і десь позаду: «Урааааа!!!», і зовсім поруч: «Вперьод! Бл...дь, вперьод, мужики! Єщо чуть-чуть...», «...ім'я Твоє, да прідет...»

Постріли з села посилюються і наступ захлинається в крові, усі падають на землю. Залягли. Він лежить у траві, позаду чути крики і стогін, «аааа, допоміте! ма! мама! мама!» Він нашіптує слова молитви: «...царствіє Твоє, да буде воля Твоя...» Старшина знову кричить: «Вперьодд! Бл...дь! Всталі все! Вперьод, браткі! Єщо чуть-чуть осталося! Ще трошки!». Знову починається атака, до села зовсім близько, знову «ураааааа!!!», слова молитви плутаються, «як-на-небі-так-і-на-землі», близько вже, близько село, «хліб наш насущний дай нам днесь! І не введи нас у спокусу...», чути ревіння худоби у селі, «але визволи нас від лукавого! Урааааааа!!!»

Потім спогади малюють вже іншу картину. Швидко взяте село, не знати, чи з попереднього спомину чи якесь інше. Вони ховають свого полеглого друга. Усе це фіксує на плівку кінохронікер. Боець, вони несуть на плащі, перший увірвався в село. Його тіло кладуть біля ями. Старшина вкладає копійки у його долоні, а молодий тоді дед починає хреститись. Військовий журналіст, старший лейтенант, голосно закричав:

— Стоп! — і підбіг до нього. — Ви що робите?! Це що за ... ви же комуніст!

Солдати в брудних гімнастерках дивляться змореними сірими очима на цього офіцера, не кажучи ні слова. Підходить старшина з ГППШ в руці:

— Знаєш що, очкарик... Пішов ти... — і тихо додав — Закрий хавало!

Солдати пішли до найближчої хати. Лейтенант закричав

— Що?! Як ви зі старшим по званію розмовляєте? Старшина! Стоять!

Той зупинився і подивився на нього з-під лоба. Бруд і сліди засохлої крові на обличчі; білими лишилися тільки очні яблука та перебинтована голова. Він стояв мовчки. Журналіст підбіг і, бризкаючи слиною, заволав:

— Да ви під трибунал...

Старшина перебив, вказавши закривавленою рукою на узвишшя. Там, на горі, ледь виднілися дахи хаток.

— Ось там, бачиш, там наш трибунал. Там наш суд. Ми повинні завтра взяти ту висоту. А вони там вже добре закріпилися. Дай Боже, — він зробив наголос на цих словах, — завтра хоча б хтось один із нас лишиться живий. Хочеш піти з нами? Чудовий репортаж вийде! Цікавий!

Журналіст зам'явся. Старшина незлобливо поплескав його по плечу.

— Пригости краще сигареткою, старлей.

Той дістав пачку. Старшина закурив.

— Благодарю, — сказав він, і пішов до своїх бійців.

Під час штурму тої височини лягли майже всі, зокрема й старшина. А дед отримав отримав тоді свою медаль «За отвагу!»

Потім — інший спогад. Ось він на броні Т-34, в голові крутиться одне-єдине слово: «Дійшли! Дійшли! Дійшли!» Машина обліплена такими ж, як він, двадцятирічними пацанами. Груді в орденах і медалях. Танк на повній швидкості летить віденським проспектом. На башті хтось тримає червоне полкове знамено, що тріпоче на вітрі, а з люку водія визирає худе, зовсім дитяче обличчя солдата з великим шоломом на голові; неціловані губи і наївні блакитні очі, а на грудях — жовта зірка Героя радянського союзу. Простим солдатам, щоб отримати її, треба було звияжно вмерти або ж подивитися в очі смерті.

В останні роки існування тієї держави її можна було продати за сто «зелених», і на кожному

базарі завжди можна було зустріти якусь «сволоч», що продавала крадені бойові нагороди, й це стало настільки масовим явищем, що ніхто вже не звертав уваги. Та держава виховала сволоту, яка зерештою і завалила її.

— Бувайте, мужики! — видавив із себе дед і пішов до своєї хатки. Хтось крикнув:

— В міліцію все одно треба заявити!

На що дед, не обертаючись, лише махнув рукою. Зайшовши додому, він не став включати радіо, як завжди, навіть не торкнувся газет. Він мовчки ліг на ліжку, дивляючись на шлюбний портрет дітей, потім повернувся обличчям до стіни, і вперше за багато років заплакав.

Наступного ранку він мав іти до п'ятої школи, де вчились здебільшого діти військових, щоб розповісти про війну. Але, прокинувшись зранку, він підійшов до умивальника, глянув на себе в дзеркало, скрушно похитав головою. Заправив лезо у станок, намилив обличчя. Фіолетова пляма стала ще яскравіша і розповзлася майже всю щоку. Він на мить задумався, вмив лице, так і не поголившись. Зайшов до кімнати, підійшов до шафи. Там висів кітель з нагородами. Він подивився на нього, потім на порваний піджак, що висів на стільці. Сиві брови поповзли вгору, він схопився за груди, приліг. Вперше за багато років він не пішов до школи, де зазвичай розповідав якісь свої смішні історії, намагаючись не розповідати

дітям правдиві, бо то була гірка і страшна правда, а дітей нема чого травмувати тими страхами, — так кожного разу казала його жінка, стоячи поруч і поправляючи кітель з нагородами перед дзеркалом. Але ті діти, сволота з електрички, його не пожаліли. Дед знову прошепотів сам до себе: «Н-да, ну як же так?». Знизавши плечима, посидівши трохи на ліжку, знову ліг. Надвечір прийшли піонери зі школи і привітали зі святом: вручили гвоздику з листівкою, прочитали кілька віршів, подякували за «мирне небо над головою». Дед трохи пожвавився, зрадів, що його не забули. Подякував і попросив гостей присісти, сказавши, що у нього для них є гостинці. Вийшов у сусідню кімнату, де в нього в були заздалегідь придбані у «воєнторзі» пряники. Щедро загриб старечими долонями гостинці і вийшов, усміхаючись, назад у кімнату, але піонерів уже не було. Дед, знизавши плечима, висипав пряники на стіл, ліг на ліжку. Серед ночі різко встав, вийшов надвір, де стояла п'янка травнева ніч. Пахло квітом яблунь, вишень і грушок. Він сів за стіл. Глибоко вдихнувши, він там таки й заснув, поклавши голову собі на руки. Там його і знайшли наступного ранку товариші-ветерани з містечка, які прийшли підбадьорити друга, довідавшись про його пригоду, і заодно забрати деда на святкування з кашею, але без фронтових стаграмів у зв'язку з «сухим законом», запровадженим у країні новим генсеком.

Вони викличуть швидку, дочекаються її і допоможуть лікарям донести його до карети, а самі, сумні, підуть у центр міста, в парку. Біля меморіалу гулятимуть люди, ветерани з колодками і орденами на військових і цивільних піджаках, військові у синій парадній формі з родинами. Вони сядуть біля засипаної бузком братської могили в парку з сотнями прізвищ на гранітних плитах, будуть вдивлятися в палахкотіння вічного вогню і, вклонившись полеглим, зайдуть у відділ «соки-води» в гастрономі на центральній вулиці. Один із них прошепоче, всміхаючись: «Ех, лише одні соки і води». Там, де продавали горілку — сама мінералка, лимонад і томатний сік. Тоді вони куплять у сусідньому відділі дві пляшечки одеколону і знову підуть у парк. Біля меморіалу ВОВ побачать незнайомого колегу, — дуже худого чоловіка в бідному, зношеному костюмі, з сивою чуприною і однією «Отвагою» в парі з орденем Великої вітчизняної війни на брудній стрічці. Він скромно сидітиме скраєчку на лавці, поруч з гладкими жіночками. Фронтовики раніше не помічали цього ветерана. Не помічали його й інші, бо квіток в руках у нього не було.

Тим часом якийсь партійний бонза виголошуватиме ідеологічну ахінею, але його вже ніхто не слухатиме. Діди махнуть незнайомому ветерану (певно, з якогось села приїхав на святкування в місто) характерним жестом, мовляв, «третім будеш». «А є?» — питає чоловік. Тоді один з

ветеранів покаже флакони з одеколоном, розтикані по кишенях, і вони утрюх помянуть їхнього деда і усіх інших, п'ючи одеколон по черзі просто з пляшечок.

Хата деда дотепер стоїть на вулиці Горького пустою. Минуло вже більше двох десятиків літ, його діти з Києва ніяк не можуть поділити спадщину, а хата стоїть і руйнується. Розбиті вікна, розтріпане ганчір'я фіранок, які ще пам'ятають старого господаря. Даху немає, бо дім горів, — мабуть, грілися безхатченки і ненароком підпали. Сад заріс, і ніхто вже тут не збирає яблука та груші, щоб відвезти приміською електричкою родині до Києва.

Напередодні

Державу, збудовану Сталіним, вже добряче хитало. Наприкінці свого існування вона нагадувала великий підводний човен, що увійшов у «важку воду», і капітан втратив керування. Її вже роздирали перші міжнаціональні та міжетнічні конфлікти. Українці, розкидані по неозорих просторах СРСР, намагалися повернутися в Україну, але першими були грузини та вірмени, які верталися додому, щоб згодом долучитися до творення новітньої історії своїх держав — історії не тільки світлої, але й кривавої.

Події розвивалися аж так швидко, що годі було за ними встежити. Ось валиться берлінський мур, і всі спостерігають це в новинах по телевізору. Руїнується соцблок. В країнах Варшавського договору падають комуністичні уряди. В Бухаресті відбувається повстання, під час якого диктатора Чаушеску та його дружину засуджують до страти і негайно виконують вирок. Їх судять в якійсь школі на малій батьківщині Чаушеску, куди вони втекли після того, як в столиці мітинг переріс у народний наступ. Його намагалися придушити силою, — почалися збройні сутички, пролилася кров. І ось картинка на екрані: стоять бліді старі люди, їм зачитують вирок. Колишні правителі перелякані. Ще місяць тому вони наводили жах на цілу країну, а тепер — зіщулені, жалюгідні; він у якомусь задрипаному пальті, вона — зі скуйов-

дженими сивими волоссям, без перуки. Їх виводять на школьне подвір'я, і вони щось перелякано бубонять. Кат перезаряджає автомат і, ледь прицілившись, дає чергу з АК. Одна черга — і ось вони лежать, обіййавшись. Камера наближається. Кажуть, що їх потім поховали десь у Бухаресті, в чужій могилі.

— Іван, переключи телевізор! Сергійко, не дивись! Іван! — кричить Катя на чоловіка, який тільки-но зайшов до кімнати. Малий сидить, вражений, на дивані, ледь не плаче. Катя додає з тривогою:

— Як там Света?

Катіна сестра якраз гостювала тоді у родичів Колі, її чоловіка. Вони тільки-но одружились і це був їхній медовий місяць. Родичами була родина інтелігентів з Бухаресту. Родичка ходила показувати Светі спеціальну лікарню, пологовий будинок, де у немовлят начебто брали кров для переливання диктатору Чаушеску. Родичка розповідала моторошні історії й примовляла румунською, що «тут навіть стіни кричать». В результаті тих історичних подій Света з Колею застрягли в Бухаресті. Прямого сполучення з Чернівцями не було, і вони довго добирались країною, охопленою ейфорією звільнення від комунізму, й потім через Молдавію — додому. По дорозі їх обікрали роми, і вони змушені були, щоб прохарчуватися у дорозі, продати за безцінь Светині золоті сережки, що їх подарувала румунська вуйна Колі. Коли вони врешті-решт

повернулися до Чернівців, Коля на колінах цілував землю біля місцевого автовокзалу, заявивши, що він більше з рідної землі — ні ногою.

Холодну війну було програно. Ради не витримали гонитви озброєнь. Почалась інфляція, прилавки магазинів спорожніли.

Катя стояла в черзі за цукром. Здавалося, що вона була кілометрова і хитро закручена. Люди записували на долонях свої номери у черзі. На людину давали лише строго регламентовану кількість цукру, тому вона взяла з собою дітей, які стояли зараз разом із нею. Була пізня осінь. Зморені люди з сірими лицами і в сірому одязі. Час од час спалахували сварки, — ледь не доходило до бійок за кожен зайвий кілограм. Ніхто не звертав уваги на дітей, жінок і старих.

Повернувшись додому з добутим цукром, увімкнули телевізор. Показували телевізійний серіал «Дні Турбіних», який колись поклали «на полицю», але на початку перебудови таки почали крутити на телебаченні. Це кіно одразу стало улюбленим в містечку. Показували поспіль декілька серій, наступного дня — повтор. Ось на екранах Лановий, улюбленець усього жіноцтва країни. В білому мундирі ад'ютанта гетьмана Скоропадського. Пан гетьман звертається до нього:

— Ех, жоден мій ад'ютант не говорить державною мовою!

Герой Ланового намагається говорити українською: «Думаю...». Потім виправляється:

«Думоваю...». Гетьман махає рукою: «Говоріте по-руськ!».

Скоропадський тікає, лишаючи Місто. Лановий забирає його портсигар, котрий гетьман забув на столі, мовляв, робить це заради історії. Згодом переповідає, що Скоропадський йому подарував цей портсигар на прощання. З'являється Мишлаєвський. Іванові, який вже прийшов зі служби трохи під мухою, цей персонаж найбільше подобається. Не знімаючи форму, Іван сидить в кріслі й дивиться кіно разом із родиною. Персонаж Баса в цьому фільмі — ніби збірний образ усіх прапорщиків на світі. Чого варте бодай його розгніване: «Ви што, водкой поли натіраєте?!» І трохи згодом — новий перл: «Как, ви не кушаете сельодку? А как же ви собираетесь пить водочку?». Іван голосно сміється.

Передчуття розвалу. Жовто-блакитні прапори

Була похмура осінь, коли Сергій побачив на Книшевому кладовищі, цьому найдавнішому некрополі міста, жовто-блакитні прапори. Вони майоріли вітрі й часом зникали у вікових хащах цвинтаря. Через мегафон якийсь хрипкий голос виголошував промову. Це був мітинг, організований місцевими рухівцями, в пам'ять про етнографа, володаря Паризької золотої медалі товариста етнографії Павла Чубинського, автора слів гімну України. Залізні і дерев'яні хрести були ледь помітні під чорним віттям: дерева вже скинули листя, але росли тут дуже густо. Чубинський був родом з одного хутора під Борисполем, і був похований біля місцевої церкви, яку колись старий полковник, безумний Книш, побудував на тому місці, де помилково вбив свого сина. Той не слухався свого заможного гордовитого батька і таємно зустрічався з простою селянкою. А старий хотів збільшити свої маєтності й уже підібрав сину пару. І ось однієї літньої ночі він вистежив сина під час побачення у садах книшевої садиби. У нападі люті зняв рушницю і вистрілив. Щобіт птахів урвався й запала могильна тиша. Книш підбіг і з жахом схопився за голову. Він влучив у сина. Над ним заходила у розпачі дівчина. Тож старий побудував тут церкву, а розлогий сад віддав під цвинтар.

І десь тут була й безіменна могила П.Чубинського, яку зруйнували більшовики, захопивши Україну, — намагаючись умертвити й пам'ять про автора «Ще не вмерла...». Подув вітер, прапори затріпотіли. Перехожі на мить зупинялись і прислухалися до слів промовців, які по черзі передавали один одному мегафон. Сергій не переходив на той бік, а стояв під деревом. Він не намагався розчути слова, а лише спостерігав за тим, як ці два кольори — синій і жовтий — хвилясто майорять у повітрі, на тлі сіро-чорно-білого дня. Ці прапори привертали увагу, люди з цікавістю визирали з вікон автобусів, москвичів, уазиків, зілів. Якась сердита молода мамця везла дитину у літній колясці. Дитя сміялося і своїми маленькими пальчиками показувало в бік мітингу, час од часу обертаючись до своєї мами.

Мітингарі згадали жертв Голодомору, що були поховані тут у братській безіменній могилі, мов худоба, в котловані від Книшевої церкви, висадженої в повітря більшовиками ще наприкінці двадцятих. Бориспіль у той страшний 1933-й хоч і не голодував, бо містяни мали можливість ходити в Київ, де на Євбазі вимінювали собі харч. Натомість довколишні села поглинуло голодне пекло. Люди у відчаї покидали свої обійстя і йшли в районний центр, сподіваючись дістати хліб для дітей, що лишалися вдома. Були то переважно жінки. І ось ходили вони, мов тіні, примари. За народним повір'ям, страшна мара являється у

вигляді блідої старої жінки і зазирає у людські вікна напередодні епідемії чи інших лихих, ніби попереджаючи. Жінки ходили містом, падали просто посеред вулиць і вмирали. Кожного вечора від райлікарні від'їжджала підвода і збирала тіла по всьому місту, потім ховали їх у книшіській ямі, часом навіть ще живих.

Через кілька років мешканці міста зустрічатимуть тут передові загони німецької мотопіхоти з хлібом і сіллю, дівчата у вишиванках вручатимуть їм польові квіти і ця подія прокляттям ляже на місто-зрадник протягом усіх повоєнних років. Зморені німецькі солдати гордовито позиратимуть на ще один підкорений народ, часом фальшиво усміхаючись. Їхній офіцер візьме хліб у старого діда з великою білою бородою і у вишиванці. Дід плакатаме і розповідатиме про біди людей, пережиті під більшовиками. Офіцер потисне йому руку, поцілується з дівчиною, що подарує йому квіти. Солдати вип'ють парного молока, принесеного жінками у глеках, і поїдуть далі — на Київ. Вони форсуватимуть Дніпро біля Переяслава, з важкими боями і великими втратами: під Переясловом триматимуть оборону загони, сформовані переважно з НКВС. Напевно, тоді німці й зрозуміють остаточно, що ця війна не буде для них легкою і швидкоплинною, як усі попередні в Європі.

На мітингу священик заспівав панахиду, присутні познімали шапки. Старші люди плакали, перехожі змінювали один одного, на мить ставали,

вдивлялися і тікали далі у своїх справах. З пошти по сусідству вийшли солдати, які вже змінили форму одягу на зимову. В довгих сірих шинелях та шапках-вушанках вони ліниво подивилися у бік мітингу і закурили. Сергій зайшов на пошту, що розміщувалася через дорогу, в новій дев'ятиповерхівці з білої цегли. Приміщення було забите, там чекали у черзі солдати багатонаціональної радянської армії. Запотілі вікна, запах вакси і одеколону «Красная Москва» (як у батька). У всіх восьми кабінках були винятково солдати, вони стояли там, підсвічені тьмяним світлом, й говорили зі своїми рідними, які в цю мить були так далеко. Можна було легко зрозуміти, хто з ким перемовляється. Ось цей інтелігент в окулярах — з родиною. Він чемно притиснув слухавку й мовчить. Ось той смаглявий — з нареченою, бо ніжно щось шепоче і хитро всміхається. А той великий — певно, що з друзями, бо голосно сміється і жестикулює, наче при бесіді за пивом. Всі вони з'єднані зараз із усіма куточками неозорої країни — СРСР. Час од часу з якоїсь кабінки визирав боєць і жестами, тримаючи слухавку в руці, показував працівниці, що зв'язок зник, обіграло, але та на кожне прохання — висловлене чи мовчазне — незмінно знижувала плечима.

Катя чекала, щоб зателефонувати в Чернівці. Сергій знову вийшов із затхлого приміщення на вулицю. Він трохи упрів, тож відчув тепер сильний холод. Мітинг Руху вже закінчувався, активісти скручували прапори.

Тоді, спектоного літа 1941-го, після довготривалої облоги німці візнуть Київ. Попри те, що радянська пропаганда обіцяла за будь-яку ціну не здавати міста. По радіо виголошували патріотичні промови: «Ми сильні, як нікогда, ні шагу назад». До міста приїжджав навіть герой громадянської війни Гайдар — для підвищення патріотичного духу киян, передусім — піонерів, що їх збирали на зустрічі з автором «Тимура і його команди» в кінотеатрах міста, а потім вели копати протитанкові рови. Але найстрашніші часи починалися для місцевих євреїв, що були роковані на смерть. Радіо про це жодним чином не обмовилось. І ось, коли нові господарі міста погнали їх у Бабин Яр, вони до останнього моменту наївно вірили, що німці вивезуть їх на поселення, можливо, навіть у Палестину. Довірившись оголошенням, в яких було сказано: «Всім жидам города Києва с вещами собратса...». І ось вони вишикувались у довгі колони, а неєвреї, сидячи на згарищах своїх будинків, висаджених у повітря радянським підпіллям, їм тихо заздрили, мовляв, «жидів везуть у теплу Палестину, а вони тут мають зимувати на згарищах». І який жах мали пережити ті люди на Дорогожичах, коли їм було наказано роздягнутись. Усе стало зрозуміло. Там лежали гори одягу, зокрема й дитячого: маленькі черевички, сандалики. Тут починалось пекло. Їх вели на забій, мов худобу. Який жах мали пережити передусім ті діти, які у звичайному житті так часто бояться навіть просто залишитись у темній кімнаті...

В СРСР трагедія Бабиного Яру також чомусь була табуйована, як Книшевська. Тут побудували гаражний кооператив, і ще планували побудувати каналізаційний колектор, але люди не дозволили. З Бориспільським цвинтарем була інша історія. То був їхній гріх, їхній злочин проти людяності, який за будь-яку ціну треба було приховати від прийдешніх поколінь, але чому так само хотіли стерти пам'ять про Бабин Яр? Напевно, кому-ністи не любили згадувати, що це вони підставили тих бідних людей під страшний удар.

З пошти вийшла Катя і вони з Сергієм пішли додому через тополину алею у містечку. Вітер стих і почав накрапати легкий дощик. Їх обганяли солдати: вузькоокі монголоїди, смугляві кавказці, слов'яни, всі вперемішку. Деякі щасливчики несли обтягнені тканиною фанерні ящики — посилки з сургучними печатками та адресами, написаними кульковою ручкою, акуратним, розбірливим почерком їхніх родичів, щоб посилка обов'язково дійшла.

Наступного ранку була річниця «великого Жовтня». В Москві був парад. Сергій сидить перед телевізором. Колони військових у шинелях та стилізовані червоноармійці в будьонівках, на тачанках, за ними — техніка: танки і тягачі з ракетами; потім з'являються демонстранти в цивільному, з плакатами, кричать «ура», — чорно-сіра маса з вкрапленням червонного кольору.

Вони стають перед мавзолеєм, де їх вітають члени політбюро на чолі з Горбачовим.

Перший іде з трибуни генсек. Вони сходять один за одним і роз'їжджаються на своїх чайках-членовозах. Напевно, щоб святкувати, але хтозна. Все вже не так, як на чорно-білих кадрах старої кінохроніки з парадів минулих років. Ці люди різуче відрізняються від фанатиків сталінських часів.

Наступного дня малий із роззявленим ротом дивився по ТБ кадри кінохроніки зі спільного параду фашистів і комуністів у Бресті. Тріумф двох тоталітарних режимів, які щойно розв'язали другу світову війну. Воїни червоної армії салютують знаменам зі свастикою, що майорять над площею. Звучить інтернаціонал. Ручкання і міцні більшовицькі поцілунки, огидні для німців, непривчених до таких проявів панібратства. Це вже потім Брежнєв з Гонекером перетворять цей ритуальний поцілунок на символ епохи. На залишках Берлінського муру буде графіті цього історичного поцілунку й напис німецькою та російською: «Боже, допоможи мені вижити посеред цієї смертної любові».

Кумедно було спостерігати за Горбачовим під час першого його візиту до НДР. Як він спускався трапом в очікуванні того страшного моменту, коли треба буде цілуватися зі старим Гонекером. І ось Горбачов намагається обмежитись «потрійним православним», а дід Еріх усе намагається при-

пасти до його губ. У 1989-му дід втік до Москви. Наступник Горбачова, Борис Єльцин, видасть німецького політика в руки німецького правосуддя. Його судитимуть за злочини проти німецького народу. Переважно за вбитих на кордоні з ФРН перебіжчиків зі східної Німеччини.

У Прибалтиці якогось старого чекіста-паралітика виносять із квартири на ношах і завантажують в авто, везуть на суд, де він не може підвестись. Бідна двокімнатна квартира, стара дружина б'ється в істеричі: «Куди ви його забираєте? Він старий і хворий!».

А ще тисячі пам'ятників воїнам Червоної армії, спаплюжених у країнах колишнього Варшавського договору. В Кракові заляпали рожевою фарбою Т-34 на постаменті. Можливо, у ньому згорів живцем якийсь вісімнадцятирічний пацан. Але під час придушення «Пражської весни» на територію Чехословаччини, теж країни Варшавського пакту, СРСР ввів більше бронетехніки, ніж третій рейх на початку втілення «Плану Барбаросса». Якийсь старий дає викривальні інтерв'ю, розповідає, яка для нього втіха, що нарешті відкривається правда про злочини комунізму. На екрані висвітлюється прізвище: Судоплатов. Боже, він ще живий?! Відсидів свої надцять після провалу планів Берії щодо узурпації влади. Кажуть, що і Каганович теж дожив до краху. Аж не віриться. Люди, винні в геноциді українців, ще живі.

Дискусія в студії, якийсь військовий історик у формі говорить приголомшливі речі про Катинь і тисячі розстріляних польських офіцерів. Брехня. Вони брехали раніше, що то німці. Але Нюрнберг? Західні демократії покривали совітів, не бажаючи, щоб ті їм дорікали за Мюнхен і згодкування Чехословаччини. Банкет під час чуми, в якому взяла участь і Польща. Усі винні однаково. Економічна катастрофа Веймарської республіки, посилена великою депресією, дала свої пагони. Несправедливість. Україна стерта з карти Європи Версальською угодою — рішенням країн, що перемогли у першій світовій війні. Американські пілоти поховані на цвинтарі Орлят у Львові. Що вони тут робили тоді? Душили ЗУНР! Озброєний і повністю укомплектований корпус Галера, сформований з військовополонених поляків, які воювали за Австро-Угорську імперію на західному фронті. Ця частина, укомплектована французами і американцями, вирішила тоді долю війни з українцями. Обіцяли автономію і український університет у Львові, а натомість п'яний польський офіцер бив українських хлопчиків десь у Галіції тільки за те, що вони на своїх вечорницях насмілилися співати пісень українською.

На світлині німецький солдат-кулеметник. Десь в Україні вийшов із бою. Лице у зморшках, весь у кіптяві, аж чорний, брудне волосся, скуйовджене волосся. Він дивиться в об'єктив камери фронтового журналіста. Поруч, напевно, його

друзі. Але їх нема на фото, вони не брали участь у цих боях. Тому вони мовчать, дивлячись на цього кулеметника, що вийшов із бою. Погляд у нього сумний і переляканий, він дивом залишився живий у цьому тригодинному пеклі, в якому він приріс до станка свого МГ. Безпомічно звисають руки, мов неживі, рукави закатані, пояс перекручений і десь аж на грудях, форма пом'ята і брудна. Він подивився лише на секунду в об'єктив. Лише одна маленька мить. Йому, напевно, вісімнадцять, але війна перетворила його на старця. Друзі, яких немає в кадрі, всунули йому сигарету до рота і вона тліє. Він не може навіть рукою поворушити, тому робить короткі затяжки. Біль у м'язах і втома, страшенна втома від війни. Прокляття війни, — промовляє його погляд. Тут у нього вкрали душу.

Станції під Харковом заповнені жінками в куфайках і чорних хустках. Усі ніби однакові з лиця, молоді, але водночас зістарені від голоду. Безумні очі, лиця, мов маски. Крики. Міліція відганяє їх від пасажирського потягу. Вони прориваються на перон і сунуть незнайомим пасажирам своїх дітей, щоб хоч їх забрати з цього пекла, яке влаштували їм тут комуністи в 1933 році. Крики і плачі дітей. Жінки вже не можуть плакати. Вони тільки стогнуть — немає сил кричати. Білі обличчя, білі, як полотно. Вікна у вагонах зашторені, іноді звідти визирають рожеві обличчя. В одному з вагонів крізь шпаринку визирає немолодий вже чоловік.

Це італійський консул у Харкові, Граданіні. Потягує. Нікому не треба їхні голодні діти, нікому не треба їхня Україна. Жінки намагаються бігти пероном, їх відганяє міліція. У Харкові повноповнісінько втікачів із довколишніх сіл. Якась жінка сидить на вулиці, просто під під'їздом. Сидить, мов квочка, зі своїми двома дітьми. Різкими рухами поправляє брудну хустку на маленький голівці дівчинки. Дівчинка — наче з Бухенвальду; шкіра, мов марля. Материнський інстинкт часом сильніший за безумство. На вулицях вмирають селяни. Їх ховають у парках «колиски більшовицької революції в Україні». Стають буденними таблички: «По газонах не ходити» і «В парку заборонено хоронити». Національну інтелігенцію винищено. Дедалі частіше — випадки самогубств серед українських більшовиків із сумлінням. Курбаса заарештовано і розстріляно до чергової річниці Жовтня на Соловках, разом із іншими найкращими представниками української культури. Кажуть, що він кинув у лице якомусь чиновникові-комуністу, що йому набридло щоранку, по дорозі в театр, переступати через трупи селян на вулиці. Італійський посол дивується в своїх донесеннях жорстокістю людей, містян, які допомагають міліції ловити голодних селян: їх просто вивозять за межі міста. Кордон міста і села тут — це кордон між життям і смертю.

Один чоловік з українського села приїхав того року в Ленінград. Зайшовши в їдальню, вибухнув

обуренням: «Жируєте?! А в Україні люди їдять людей!» Він розридався. «Діти! Діти пухнуть з голоду!» — повторював він. Потім заспокоївся, замовк і махнув рукою, додавши: «Нічого, і тут теж таке буде».

На світлині часів голокосту — якась безіменна могила, ще незакопана. В ній — тисячі людських тіл, переважно євреїв. Вони сплелися в одне ціле, мов коріння столітнього дерева. Розрита могила у полі, а в ній — замордовані люди, поскидані, мов сміття. Браму пекла відкрито. Ось вона, безодня.

— Ми думаємо, що в неї вдивляємося ми, а насправді вона вдивляється в нас, як сказано давно і не нами, але про нас! Кінець світу настав. Жодні виправдання не діють. Людина переступила межу. І не вірте тим, хто скаже, що цього вже не повториться ніколи. Ось він — світ без Бога! Яскрава ілюстрація того, як низько може впасти людина без Нього. І де та межа? Де причина, яка перетворює освічених і дисциплінованих німців на вбивць? Яка витворює з добрих українських селян садистів, а з безпосередніх і відважних росіян — злочинців? Поруйновані собори наших душ. Несправедливість, скаже хтось. І це також зневага до людини, так! Катастрофа стала можлива через мовчання світу. Її не помічали, як раніше, і 1933-му, вперто не помічали, що цілий народ у центрі Європи — на межі між життям і смертю. Того року Клім Ворошилов на урочистому прийнятті з нагоди якогось державного

свята в столиці Туреччини кулуарно дорікав послу Польщі, мовляв, що це ви не можете своїх українців на місце поставити? Ми своїх уже поставили. Світ зберігав мовчання, хоча всі все знали. Україна конала, а зерно віправляли в Кіль та інші порти старого і нового світу. На виторговані кошти країна рад втілювала свої п'ятирічки. Ось така правда. Правда, любов, справедливість — це ті невянучі цінності, що завдяки ним людина залишається людиною. Коли археологи досліджували могильники неандертальців на території сучасної Німеччини, то з'ясували дивну річ: своїх померлих вони засипали квітами. Хоча їх і людьми називати не випадає, цих істот з великими надбрівними дугами і з грубими рисами обличчя; так, проміжна ланка в еволюції; такі опудала є в кожному кабінеті біології; об'єкти для насмішок і дитячої творчості; в БСШ №5 теж був такий; його часом підписували чиймсь ім'ям, коли хотіли когось образити. І хоч то були не зовсім люди, але вони засипали своїх померлих квітами...

Останні уродини Леніна

Радянська школа під кінець існування СРСР стрімко деградувала. Ще існувала піонерська організація з жовтеньятами і ВКЛСМ — усі ланки виховання і дозрівання до рівня КПРС, але в торжество комуністичної ідеї ніхто вже не вірив.

Це був останній день народження Володимира Ілліча Леніна, що його змушена була святкувати уся країна. З самого ранку в школі були урочистості з покладанням квітів до гіпсового бюста Ілліча у вестибюлі, ретельно відмитого і відчищеного від школярських «прикрас» (іноді доволі вульгарних). Такі витівки вже не розцінювалися дирекцією школи як ЧП вселенського масштабу. Вождю дедалі частіше домальовували фінгал під оком або прописували погане слово з трьох літер на чолі, але того дня бюст сяяв, як новенький. Діти несли квіти і без зайвого ентузіазму клали на підлогу — багаторічний ритуал.

Галина Дмитрівна стояла мовчки перед дошкою. Посеред класу вивели трьох невдах, які не принесли цього дня до школи квітів. Серед них був і Сергій. Батьки не поставилися серйозно до вимоги принести квіти на день народження Леніна. Та й Іван мав клопоти на роботі: з частини вчергове втік боєць із автоматом. Дівчина на гражданці кинула його, той написав гнівний лист у відповідь; намастивши ваксою підшву чобота, лишив відбиток на папері, приписавши

наприкінці: «Еслі би не етот сапог, ти била б сейчас немеџкой подстѣлкой!» Розпиляв копійчану монетку і вклав до листа, мовляв, така тобі ціна. Але це все було б байкою, якби він не зник із варті, прихопивши з собою АК. Тепер усі офіцери і прапорщики ходили у складі міліцейських патрулів приміськими електричками, шукаючи дезертира.

Діти стояли, мов персонажі зі знаменитої картини часів соцріалізму «Знову двійка», схиливши голови. Лише Мурашко ледь стримувався, щоб не розсміятися.

— Я же понятним русскім язиком сказала: завтра празнік, день рожденія Владіміра Ілліча, пріходім все с цвѣтами! — перервала гнітючу тишу вчителька. — Ну, неужелі непонятно?

Антон Мурашко на своє виправдання розповів якусь напівдетективну історію. Клас наповнив дзвінкий дитячий сміх. Тоді Антон змінив тактику і придумав іншу, правдоподібнішу версію подій, мовляв, квіти по дорозі засохли і він був змушений їх викинути в урну. Навіть розказав, де ця урна знаходиться, заохочуючи Галину Дмитрівну перевірити, що він каже правду. Клас ще сильніше сміявся. Не сміялась лише Галина Дмитрівна, яка почервоніла, але стримано, крізь зуби, відповіла малому зухвальцю:

— Антон, не врі!

На партах лежали квіти. Галина Дмитрівна швидко їх розсортувала: хороші — червоні троянди

та гвоздики з глідюлусами — понесли «вождю світового пролетаріату», гірші квіти — чорнобривці і усілякий бур'янець з бабиного городу — відправили покладати до Кургану слави.

— Ну, а ви, — і Галина Дмитрівна зловісно подивилася на невдах, — ідіте домої, і чтобы без цвєтов не возвращались!

Хлопці вийшли в пустий коридор, уроки ще не закінчилися. Вони пройшли повз бюст Ілліча. Раптом, раніше часу, пролунав дзвоник і до виходу, сміючись, щодуху побіг Мурашко. Надворі було тепло. Якийсь зі старших класів був на фізкультурі. Малі зупинились за кутом школи. Беляєв, високий і худий, як дримба, трохи відхекавшись, закричав на Мурашка:

— Дебіл, навіщо? Учілка зрозуміла, що це ми зробили!

Мурашко знизав плечима і пішов до білого паркану військової частини.

— Хто зі мною? — крикнув він, сидячи вже на паркані.

Але хлопці не відреагували, — пішли шукати квіти для Леніна. Беляєв — до центральної бібліотеки, біля якої він жив. Сергій, не поспішаючи, пішов до свого дому. Він ще раз обернувся і побачив, як Антон ще сидить на паркані і щось пояснює Беляєву, який ще не вийшов зі шкільного подвір'я.

Вдома нікого не було і малий не знав, що робити. Поруч з дорогою був приватний сектор. Попід парканом росло незрозуміло що, але ніби

квіти. Малий задумано подивився на них — то були такі квіти. Його навідала рятівна думка, що можна нарвати цих квіток під парканом і віднести в школу. Сергій просунув руку між штахетинами і почав видирати їх з ґрунту разом з корінням. Від хвилювання він відчував, як прискорено б'ється серце. За мить він біг щасливий, з букетом, хоч і забув почистити коріння від землі.

Галина Дмитрівна сиділа за столом у порожньому кабінеті. Була велика перерва і однокласники Сергія бігали на вулиці. Він бачив краєм ока, коли забігав до школи, що вони біля стадіону грають у квача, а дівчата — в резинку. Вчителька на мить скривилась, бо від квітів йшов якийсь неприємний різкий запах, але потім приязно всміхнулась і відправила малого з цими квітами до кургану. Він швидко наближався до кургану слави, не розуміючи, чому не Леніну. Бо коли вчителька усміхнулася, він вже подумав, що покладе їх Іллічу. Посеред останнього уроку прийшов Беляєв з трояндами. Галина Дмитрівна загримала на нього:

— Вова, чому так долго?!

Беляєв відповів, що живе аж у центрі, а батьків не було вдома.

— Ладно, садись уже. Красивіє цвести, — положиш в вестібюле после урока, — перебила його вчителька.

Ввечері до Сергія зайшов Антон. Він стояв на порозі з портфелем на плечах, весь брудний, — десь лазив, не заходячи додому.

— Дай попити! — сказав він тоном людини, які ніби щойно пережила кораблетрощу. Сергій швидко набрав води з крану, обв'язаного марлею, що мала б трохи затримувати іржу. Антон жадно випив, подякував і, вдоволено витираючись рукавом, вів далі:

— Даремно ти зі мною не пішов. Я знайшов склад пустий, без охорони, а там — повно скловати! — і Мурашко дістав з кишень маленьку, з сірого картону, коробочку, наповнену сірими ворсинками. Потім зняв портфель і, відкривши його, показав ще більше здобичі. Сергій аж причмокнув, пошкодувавши, що не пішов з ним в частину.

Через кілька днів усе містечко було в сірій і кольоровій скловаті — дітвора швидко порозбирала її з покинутих складів частини. Сергій пішов, щоб і собі урвати трохи. Склад зі старої червоної цегли був розташований за колючим дротом, який давно зіржавів і місцями в ньому були величезні дірки. Малі по одному бігли, пригинаючись, через бур'ян і верталися назад з ящиками скловати. Було там багато шпани різного віку — з містечка й не тільки.

Перед канікулами

Підходила до завершення четверта чверть в художній студії. Діти різного віку сиділи за мольбертами. За спинами ходила молода викладачка. Сергій нахилився до Антона, який сидів поруч, і пошепки перепитав у нього:

— Антоне, а що там під тією квіткою?

На табуретці стояв горщик із сухими квітами. Антон придивився.

— Не бачу. Нічого там нема!

— Як? То ж мак, здається?

Мурашко ще раз придивився і голосно розсміявся.

— То розетка!

Підійшла викладачка, зробила Антону кілька зауважень щодо його малюнка. Він перестав сміятися і капризно вигукнув:

— Не буду нічого перемальовувати!

— Я ще розумію, що у Сергія не виходить, але ж у тебе батьки художники!

Мурашко її перебив і розповів про розетку. Викладачка підійшла до Сергія.

— Сергію, у тебе окуляри є?

Малий зам'явся.

— Ти погано бачиш? Треба обов'язково сходити до окуліста! Тільки не треба соромитися.

Учні студії повиходили на перерву. На центральній площі міста фарбували пам'ятник Леніну.

Діти стояли на сходинках і дивились у дорогу, якою безперервно снували машини. На протилежному боці — облуплений кінотеатр «Дружба» і центральний парк із заваленими лавами.

— Ну її, цю студію! Пішли гуляти! — запропонував Антон.

— Може, відпросимось? — перепитав Сергій.

— Не відпустить! — впевнено відповів Антон і швидко задріботів сходами вниз. За мить вони бігли навипередки до містечка, переганяючи перехожих: уявляли, що вони керують автівками.

В містечку вони зустріли однокласника Шосина на прізвище «Гуїнпен». Людина, яка сміється. З роману Віктора Гюго. Але для більшості школярів — насамперед персонаж з кінофільму про середньовіччя, яке тоді показували по радянському ТБ. Цього нещасного кіногероя у дитинстві навмисно так скалічили, розрізавши рота до вух, щоб демонструвати разом з іншими потворами на міських ярмарках. В Іллі Шосина з обличчям було все гаразд, але на ньому завжди, незалежно від обставин, блукала усмішка. Діти вирішили залізти на дах п'ятиповерхівки «чехословацького» будинку, в якому мешкав Антон. Він різнився від усіх інших своїм фасадом, оздобленим кахлями з білої смальти, а також двома виходами на задвірки та сміттєпроводом, який, шоправда, ніколи не працював.

На стінах двокімнатної квартири висіли різноманітні зображення коней, — батько Антона

малював їх з особливим натхненням. Анатомія коня — це була його фішка. Сергій пам'ятав, як Антонів старий заходив на заняття студії й скрушно хитав головою, роздивляючись репродукцію одної знаної картини — батальної сцени часів громадянської війни; соцреаліст аж так вульгарно зобразив на цьому полотні коней, що батько Антона аж розчервонівся од гніву й перелякав усіх учнів, включно зі своїм сином.

— Це гидота! Гидота! — кричав він і тицяв пальцем у жалюгідних соцреалістичних тварин.

Щасливі діти бігали дахом, пускали паперові літачки. Антон запевняв, що він робить «АНи», Ілля ж, відповідно, запускав «ІЛи». На сусідньому даху старші хлопці кидалися в перехожих наповненими водою сосками. Цвіло біле море вишень, у якому подекуди був помітний квіт інших фруктових дерев. Якийсь дід у вицвілій зеленій сорочці без погонів махав їм костуром. Хтось крикнув: «Шухер!», — і компанія миттєво зникла: хтось із дорослих піднявся на дах. Діти присіли. Небом котились окремі біленькі хмарки

— Там можна магній напилати. В тому будинку, навпроти, пацани колесо в підвалі найшли.

Антон був поціновувачем бомбочок. Пізніше він із мисливської рушниць батька вб'є ворону. Просто зі свого балкона на четвертому поверсі.

Малі піднялися на дах сусідньої будівлі, де вже нікого не було. Натомість на балкон п'ятого поверху вийшла доросла жінка з шикарною фігурою, в легкому короткому халатику на голе тіло. Вона крутилася на маленькому балконі, розвішувала прання на мотузках, нагиналася, присідала, вставала знову. Малі аж завмерли, час од часу презираючись. Виходячі з балкона й побачивши їх, жінка всміхнулася їм.

Увечері, як і кожної п'ятниці, в літньому кіно-театрі на території частини було кіно. Цього разу оператор із замполітом привезли «Голку», в якій головну роль зіграв Віктор Цой — кумир тієї епохи. Фільм здобув шалений успіх у прокаті, тож на лавах сиділи і «духи», у перших рядах, і «діди», яким належали кращі місця. Вони постійно щось кидали в перші ряди. Один з новобранців, вузькоокий солдат, мовчки обернувся до них. Із задніх рядів хтось загремав:

— Што, чурка, не нравітса? Чьо вилупілся? Отвернісь, сука!

В кабінку зайшов оператор, на білій стіні соліст гурту «Кино», схожий на Брюса Лі, заспівав молодіжний гімн кінця 80-х: пісню «Перемен». «Діди», лузаючи насіння, почали підспівувати:

— Перемен требуют наши сердца! Перемен, ми ждьом перемен!

Діти мовчки йшли з кіна, лінуючись перелазити через паркан. На КПП, за склом, кунав черговий. Коли школярі проходили повз нього,

солдат з червоною пов'язкою, ліниво позіхнувши, звернувся до малих:

— Пацани, закурити нема? А то вуха пухнуть.

— Нема, — діловито відповів Мурашко.

Крокуючи спорожнілим вечірнім містечком, малі ділилися планами на літо.

— Поїду в Карпати з батьками, до бабці, — сказав Сергій.

— У Закарпаття? — перепитав Ілля.

Сергій зам'явся, — він і сам точно не знав.

Канікули

В Чернівцях на вокзалі родину зустріла Света, — відпросилась з роботи. Вона привезла Катю з чоловіком та дітьми у ресторан, де тепер працювала, посадила їх за стіл у порожній залі. З кухні визирали молоді рум'яні подружки Свети. Потім вона винесла страви, включно з червоним борщем, зі сметаною. Малий не любив борщів, бо мама часто його ними годувала, але цей був якийсь неймовірно смачний. Може, тому що Сергій зголоднів, а може — ресторанна церемонність додавала йому апетиту: червоні скатертини на столах, порцелянові сільнички, дерев'яні й мідні оздобы на стінах. З'ївши борщ, малий пішов роздивлятися чеканку на стіні — краєвид смерекових гір. Света розповідала про їхні з Колею пригоди у Румунії під час перевероту. Потім усі вийшли на вулицю, поїхали тролейбусом до автовокзалу.

Комуністи помітно занедбали місто, «навіть за румунів не було такого бардаку», як скаржилася якась бабця на вулиці. Проїхали поруч з ратушою. На центральній площі міста, на тлі усієї цієї вишуканої європейської краси (попри облуплені стіни та фасади) — груба брила, загиджена голубами: потворний пам'ятник Леніну. «Маленький східний Париж», яким захоплювавсь сам Ференц Ліст, цей коштовний камінь у короні Габсбургів, столицю герцогства Буковина у складі однієї з наймальовничіших провінцій старої Австрійської

імперії, совети перетворили на місто зі славою одного з найбрудніших у СРСР. На автовокзалі, в залі очікування, — велике панно, на якому зображені радісні гуцули, що зустрічають визволителів із червоними прапорами. Бігали кутюги, скрізь сміття, брудна вбиральня, в яку страшно було зайти. Люду з Сергієм залишили «на валізах», бо дорослі мали ще справи у місті: родина назбирала на ощадкнижці дев'ять тисячі рублів і планувала купити жигулі, тож Іван хотів з'їздити в місцевий автосалон, прицінитися.

Діти стояли в затінку, ліниво жували булочки з маслом. Поруч стояла якась стара. Вона не зводила очей з брата і сестри. Напевно, вона була голодна. Тоді Люда віддала їй свою булочку, а Сергій — аж дві. Бабця заплакала:

— Йуї, декую, декує вам, діточки, абе здорові буле!

З'ївши трохи, вона розповіла, що була в лікарні, й тепер її виписали, але забрати нема кому, то вона сама їде. На її ногах були домашні капці. Вона замовкла, а потім щасливо усміхнулася і спитала:

— А ви чий будете?

— Наше прізвище — Пойдаш, — відповіла Люда.

Жінка опустила очі й, тихо всміхнувшись, запитала:

— А ви не онуки того лісника без трьох пальців, Федора Пойдаша?

Здивована Люда ствердно замахала головою:

— Так, це наш дідусь, тато нашого тата.

— Чемні діти, най вам Бог помагає, — сказала стара і пішла кудись. За хвилю Іван, Катя та Света підійшли до малих.

Света сердито спитала у них, що та жінка хотіла. Люда все розповіла: і про те, що вони з братом пригостили її булочками, бо вона була дуже голодна, і що ця жінка їде з лікарні, і що грошей у неї зовсім немає.

— Молодці, — сказала Катя. Люда звернулась до Івана:

— Па, я сказала, що ми Пойдаші, а вона спитала, може, ми онуки Федора Пойдаша, лісника без трьох пальців.

Іван якось розчулено і здивовано подивися у натовп, де зникла та жінка, але її вже не було видно.

Автобус до Яблуниці, як завжди, був забитий. Сергій сидів на колінах у батька, біля вікна. Люда — поруч з мамою, з кульком у руках бо її під час довгого, майже п'ятигодинного шляху, безперестанку нудило. Коли почалися гори, в автобусі запахло смерековими лісами. Край дороги шумів Черемош. Сергій відчув, як змінився настрій його батька.

— Папа, що?!

— Гори, синку, гори! — відповів старий, лице його аж сяло.

Люда мужньо витримала дорогу до Вижниці, але далі, коли виїхали на поганеньку гірську дорогу, почала блювати у пакет. Бабка, якій Іван поступився місцем, звернулася до Каті:

— Йуй, бідна дитенка, гедко стало...

— Нічого страшного, з нею вес час так в дорозі, — стримано відповіла Катя.

Автобус став на запиленій Довгопільській дорозі. Родина ледве проштовхалася до виходу, і тепер повільно йшла узбіччям дороги. На лаві біля хати на горбі сиділа Марія з Юрієм. Побачивши доньку з родиною на дорозі, вони пішли в долину. Перший йшов Юрій, ледь не біг, хоч і накульгував більше, ніж зазвичай, — трохи вже встиг випити «за приїзд». Його обігнав улюбленець родини, кіт Грицько з надірваними у боях зі щурами вухами. Кіт був знатний. Наловивши щурів, виносив їх і складав на видноті, або ж міг прибігти і кинути здобич просто Марусі під ноги, вихваляючись.

Вони вийшли на дорогу. Юрій крізь сльози привітався, обцілувавши доньку, зятя й онуків своїми колючими вусами, незмінно закрученими на кінцях. Піднімаючись на горб, Юрій переповів усі сільські новини. Мітю Миколаїшина провели в армію, служить десь в Естонії. Баба Матріцена зарізала цапа, який її вдарив, коли вона його гнала пастиись у толоку. Сергія ця новина дуже засмутила, навіть більше, ніж те, що Мітю забрали

до війська, адже цап у баби був знаний на всю округу, — був фейст лютий. Анну неодноразово вмовляли зарізати його, але вона відмовлялася. Малий згадав, як минулого літа він із Людою та Ларисою з долини сиділи на паркані й дражнилися. Дівки саме трохи спустились з горба, коли цап розлютився і щодуху побіг до них. Тоді Люда, не встигаючи добігти до паркану, дременула в долину, до Федорових; забігла у кропиву; через це на неї путню води вилили, щоб зняти опік.

— Оце були часи, — подумав малий. — А тепер Мітя в армії, а цапа зарізали.

Але найважливішими були релігійні новини. Якось Юрій прийшов зі служби засмучений.

— Панотець казав сьогодні на проповіді, абе усі образи католицькі з хат повиносили.

А в Юрія було багато таких, куплених на храму в Конятині та в Чернівцях.

— Та лише гет Юрчіку! Тож образи Божі! Та й шо, шо католицькі?! — засміялася Юрієва жінка.

Ці образи їм дуже подобалися. Христос, Марія та Святе сімейство. Юрій не розумів усієї тієї політики, але вірив у все, що проголошував з амвону молодий панотець. Якось під час недільної служби, заносючи кадило панотцю, Юрій зауважив йому по-доброму, що не варто в святилищі тримати дзеркало, в яке той любив зазирати, шось собі поправляючи на лиці чи в облаченні. Той закричав на Петришкана:

— А ви що тут робите? Аби більше без мого дозволу сюди не заходили!

Юрій вийшов, мовчазно став поруч із жінками-хористками. Жінки припрошували його приєднатися до співу, але Юрій мовчав. Після служби обцілював, прикладаючись, усі ікони, обійшовши весь храм, узяв доричку¹⁸ у паламаря, бо давав на службу записки, і пішов одразу до хати, не лишаючись біля церкви, як завжди, на довгі розмови. Навіть не пішов в село на пиво з чоловіками. Весь тиждень мовчав, а на всі запитання Марії тільки розгублено посміхався і знизував плечима. Наступної неділі він пійшов у верхи, вперше за своє життя обминувши свою церкву, й попростував далеко в гори на недільну відправу.

Він почав частіше їздити до Свети в Чернівці, заходив до синагоги: любив порозмовляти на різні релігійні теми з рабинами, що з ними його познайомила Света. Юрій зранку сідав до забитого чернівецького автобуса, де його незмінно хтось із пасажирів питав:

— А що, Юрчіку, до доньки у Чернівці їдете?

Юрій усміхався у вуса і голосно повідомляв, щоб весь автобус чув, що їде таки до доньки. У місті він найдужче любив заходити до книгарень, в яких його цікавили церковні видання або аль-

---

18 Доричка — просфора, прісний хлібець спечений спеціально для богослужіння.

боми з архітектурними пам'ятками, особливо про Києво-Печерську лавру. Але спершу, одразу після автобуса, він прямував до Миколаївської церкви, яку дуже любив. Їхав тролейбусом до ратуші й далі ішов пішки. Якось, уже поблизу церкви, зустрів доньку Свету. Побачивши одне одного, вони засміялися і вже разом пішли далі.

— Тату, а ви чого не сказали, не попередили, що приїдете?

Старий лише знизав плечима і хитро всміхнувся. Потім вони гуляли містом. Старому подобалося сидіти у сквері навпроти щойно відкритого кафедрального собору. Вмостившись на лаві, він їв морозиво і слухав розповіді доньки про її роботу та про останні події в країні, яких було так багато, що старому важко було розібратися в тому. Він потім переповідав їх слово в слово, як Света казала, сільським жіночкам та колегам коло церкви. В ті часи, коли нарешті повідкривались древні храми Чернівців, він не оминав жодної. Заходив і в католицький костел із сонячним годинником на башті. За компанію брав із собою давнього приятеля — Мороза. Той відпустив бороду і був подібний на когось із старообрядців, які мали свій митрополичий собор в Білій Криниці, на самому кордоні з Румунією. Обидва друга, вирушаючи в Чернівці, обов'язко вдягали костюми-трійки. То не були вже ті гуцули, що спускалися з гір і епатували місцеву публіку своїм традиційним вбранням.

За місяць відпустки Катя, Іван та Свєта, яка приїхала трохи згодом, переконали дєдю не зважати на молодого панотця й не оминати своєї церкви. І не ходити далеко в гори. На що Юрій швидко погодився — він не був злопам'ятний.

Крах

Аномально сонячна і тепла серпнева днина — дивина для цієї місцевості. Дідусь Юрій заходить до хати близько першої. Сонце тільки вийшло з-за горба та зазирає до вікон хати, збудованої під самим лісом. Сонце освітлює православні й католицькі образи. З одного лагідно всміхається Христос, вказує на своє пробите серце. Сьогодні — велике свято: Переображення Господнє. Дідусь був у церкві. Всі веселі, жартують. Раптом Юрій каже, що після служби чув розмову, ніби Горбачова в Москві вбили.

Від Федорових, з долини, родина дізнається про хворобу Горбачова та впровадження надзвичайного стану в країні. Люди в селі сходяться з сусідами на межі, стоять задумано, дехто залюбки випиває чарку-другу, бавляться діти.

— Йуй, і що воно тепер буде? — перелякано шепочуть старі. Виють кутюги, ніби відчуваючи страх господарів.

— Катя, збираємо валізи. Завтра треба їхати.

В умовах надзвичайного стану всі військові мають повернутися в свої військові частини. Сергій сидить на лаві і скиглить.

— Не хочу в Бориспіль, не хочу в Бориспіль!

Катя сердито кричить на нього:

— Замовкни! Сиди тихо.

Хвилювання.

Юрій неспіливо зауважує, що не треба кричати на дитину:

— Ми з ненею на вас жодного разу не тільки руки не підняли, а й голос не підняли, Катерино, то ерчі дурне, — він запалює своїми скаліченими пальцями свічки біля маленького домашнього іконостаса й зовсім тихо шепоче. — Бог любенький не полише.

— Йо, йо, тату, ви праві, вибачте.

Ранок. Це один спекотний день. Від дороги понад рікою віє приємною прохолодою. Село в ранковому тумані. Зупиняється жовтий «пазік». Зазвичай він набитий людьми, але не цього ранку. Галасливі гуцули, які зазвичай не замовкають протягом усієї подорожі, тепер не такі. Зараз у напівпорожньому автобусі горяни говорять пошепки. Серед пасажирів — надутий міліціонер. На кокарді кашкета — герб СРСР. Держави, якій залишилось проіснувати всього лише кілька днів. Автобус зупиняється в центрі села, біля Довгопільської церкви. Туман сходить, видніються хрести на банях старого храму. Якась жінка зазирає, сміючись жовтими зубами, в салон:

— Шофер, зачекайте трохи!

З туману долинають звуки, троїсті музики, якісь гучні вигуки. Спершу з туману виринають музиканти: чоловік з цимбалами, скрипаль і чоловік з трубою.

Люди в автобусі презириються:

— Весіле хтос грає чи шо?!

— Та ні! Це старий Сарахан сина на автобусну зупинку так проваджає, це у нього обичай такий, — вертається з відпустки! — вигукнув міліціонер.

З'явився старий Сарахан. Він урочисто йшов цією довгою довгопільською дорогою, гордо й високо тримав голову, мов гоноровий газда. Як і тоді, коли бійці емгебе вели його, пораненого, з лісу. Він проводжав і зустрічав сина завжди з музикою. Троїсті музики, які грали в'язанку весільних верховинських мелодій, підійшли до автобуса. За ними — Сарахан з валізою сина. Поволі все село збігалось, щоб подивитись на цю атракцію. Сивий Сарахан міцно поцілує сина, поставить валізу в автобус. Ця традиція лишатиметься незмінною доти, поки житиме старий бандерівець Сарахан.

Приблизно через чотири години автобус вже був у Чернівцях. Сонце у зеніті. Спека. По всьому місту на балконах висять жовто-блакитні прапори. На деяких автівках також прикріплені прапорці України. Влада «повикидала» по магазинах дефіцитніні товари. Певно, щоб задобрити містян. Жалюгідне видовище: «дефіцитні» товари не вражають, а радше спричиняють почуття жалю до влади, яка вже нічого не годна. Хоча Катя купує собі в одному з місцевих магазинів непогані гедерівські пантофлі.

Залізничний вокзал у Києві напівпорожній. Одинокa голова Леніна у центральному вестибюлі. Велика і, як завжди, сердита. Сергій обертається, намагаючись ще раз добре роздивитись Леніна. Раніше, коли вони їхали до Чернівців і ще лишався час до потяга, він завжди крутився біля цієї велетенської голови, схожої на божище з язичницького капища. Родина їде у метро, люди пригнічені. Цілковитий дисонанс зі святом у Чернівцях.

Близько дванадцятої вони вже в Борисполі. Військовим містечком ходять десантники в синіх беретах і небаченій ще Сергієм новенькій камуфльованій формі. У кожного на плечі АК з відкидним прикладом. Військовики байдуже оминають родину з валізами. Вітебська дивізія приїхала «усмірять бунт націоналістів», як їм сказали. Передовий загін від кордону з БРСР до Київської області — на вертольотах, а звідти марш-кидок, Бориспіль, аеродром. За ними — основна група, більш як двадцять військовотранспортних «Ілів». Як на навчаннях. Технологія вторгнення в «дружні країни» відпрацьована протягом багатьох років бездоганно. Для дітей свято — стільки озброєних солдатиків! В обід Сергій стоїть у військторгу, розташованому на першому поверсі його п'ятиповерхівки, у черзі за лимонадом «Бура-тіно» і черствими пряниками. Крізь вітрину видно будівлю центрального КПП частини, в якій служить його батько. «Червонопрапорний полк

зв'язку» забезпечував колись зв'язок на Потсдамській мирній конференції, — про це він розповідає у черзі десантникам, які стоять уперемішку з місцевими солдатами у випаленій формі кольору хакі. Десантникам нецікаво слухати малого, тож хлопець замовкає, розглядає АК на спині сусіда по черзі.

За мить Сергій уже сидить на лаві. Спека. На малому кепі з зображенням велогонщика і написом «СПОРТ». Він спостерігає, як десантники налагоджують зв'язок, тягають туди-сюди кабель на даху його будинку. Прибігає Мурашко, сідає поруч. Віддихавшись, просить ковтнути лимонаду. Розповідає, що бачив командира ведевешників, і що у нього руків'я ножа зроблене зі слоновної кістки. Розповідь вражає Сергія, хоч він і підозрює, що його друг прибріхує, як завжди.

Головного політрука частини, майора Дермастука, повезли в Київ — у штаб повітряної армії. Водій поїхав у напрямку Південного моста. У десантників застаріла карта, де цього моста нема, тож вони занервували, почали клацати затворами, мовляв, «куди везеш?!». Довелось довго пояснювати, що там є міст, і так буде зручніше доїхати. Цю історію згодом талановито переповідав інший політрук, капітан Богуслав.

По телевізору показують, як Горбачов у нічному Московському аеропорту спускається трапом, весь у білому. Спалахи фотокамер. Десантники повертаються у Білорусію, залишивши на

аеродромі дві металеві бочки. Один розторопний офіцер вдало прилаштує їх на своїй присадибній ділянці, й ще довго вихвалитиметься ними, щиро і навіть з теплотою в голосі згадуючи ГКЧП.

Радіо на кухні передає засідання Верховної Ради УРСР. По ламповому чорно-білому телевізору — трансляція того самого засідання. Депутати вносять великий жовто-блакитний прапор і застеляють ним місце головуючого. Кумедний Кравчук і дуже схожий на дідуса Юрія голова Народного Руху України В'ячеслав Чорновіла — відомі Сергію обличчя. Малий бігає з кухні в кімнату і назад, включене на повну гучність радіо доповнює телевізійну трансляцію. Зачитують текст Акту проголошення Незалежності України. Іван з Катею стримані, але Сергій бачить, які вони розчулені. На табло висвічується результат, усі встають, аплодують. Тріумф, обійми, сльози і поцілунки. Іван з Катею мовчки презираються. Сергій чекає, як і більшість радянських дітей, на продовження популярного тоді серіалу «Деті капітана Гранта», який радянське ТБ показувало знову і знову, на кожних літніх канікулах. Але замість цього — балет «Лебедино озеро», прес-конференція Янаєва, в якого несамовито тремтять руки, «Білий дім» у Москві і Єльцин на танку з російським триколом у руках. Більшість людей асоціює події, пов'язані з банкрутством СРСР, саме з цими картинками.

Малий ображено кричить батькам:

— Ма, па, переключіть! Там «Діти капітана Гранта» мають показувати.

— Сергію, зачекай!

Батьки дивляться, як над білим куполом Верховної Ради піднімають жовто-блакитний прапор.

— Ну, так не чесно! — репетує малий, сідаючи на диван.

Вже через десять років після згаданих подій один полковник-відстаник у курилці «Державного департаменту авіаційного транспорту» розкаже Сергію історію, як він під час путчу брав участь у перекиданні десантників знаменитої Балтійської дивізії¹⁹ з Одеської області — на путч у Москву. І ось для нього ті події — це насамперед перемовини військових бортів у повітрі, які він не забуде до кінця життя.

— Уявляєте собі картину: жодного цивільного літака, і великий рух «ІЛів», основного військово-транспортного літака ВПС СРСР, над найбільшою країною світу. Тиша і монотонні голоси пілотів: «Я борт такой-то, ешелон, номер, місто»...

Під таку музику зникають імперії.

І то був час краху великих ілюзій, що держава, збудована на крові, запліднить своїми ідеями цілий світ. У Біловежській пущі лідери трьох слов'янських республік «оформили розлучення».

---

¹⁹ Балтська дивізія — елітна повітряно-десантна дивізія розквартирована в м. Балта, Одеської обл.

Вони сиділи за столом замислені та зворушені, бо за їхньої участі відбувалося щось неймовірне: держава жаху перестала існувати. Наче у псалмі — розділилися і неспам'яталися. В Україні, єдиній з республік колишньої СРСР, влаштували референдум. Народ одержав право висловитись щодо незалежності. Іван з Катериною святково вдягнулися і пішли голосувати до виборчої дільниці, розташованої у п'ятій школі. Того ранку до школи тягнулась вервечка людей з містечка. Стримані й веселі, злі та піднесені, люди йшли, щоби висловитись щодо «Акту про незалежність». На виборчій дільниці гучно грала музика, працював буфет із нехитрими стравами і горілкою на розлив. Біля столів із бюлетенями — тіснява. Іван з Катериною зайшли до однієї кабінки. «Чи підтримуєте ви «Акт проголошення незалежності України», прийнятий Верховною Радою Української РСР від 24 серпня 1991 року». За цими казенними словами — моря крові, пролиті не одним поколінням українських патріотів, які загинули за свободу свого народу. Катя з Іваном поставили жирні галочки у відповідних квадратах — «так».

У шкільному вестибюлі, вже без Леніна, Катя купила лимонних тістечок для дітей, які чекали вдома. Іван зустрів якогось свого колегу і вони, випивши по сто грамів, закусили бутербродами з сиром.

У грудні до народу звернувся перший і останній президент тієї країни. Горбачов був пригні-

чений. У багатьох з'явилося таке враження, наче його родима пляма на голові потьмяніла. Він програв боротьбу за владу. «У зв'язку з тим, що Радянський Союз, як геополітична реальність, припинив своє існування, я складаю свої повноваження президента СРСР». Тихо, ледь помітно, стукнув по столу долонями, зазирнув у чашку, куди по старій більшовицькій традиції не налили чаю. Це мало символізувати, що людина вже не в уряді. Проте, хоч «совіти» й перестали існувати як геополітична реальність, їхні традиції виявилися, на жаль, значно довговічнішими.

На екрані змінилась картинка. Червона площа, Кремлівський палац. На червоні драконячі зуби стіни падає сніг. На знаменитому Кремлі повільно спускають прапор СРСР. Опускається завіса, кінець драми, що тривала сімдесят років. І ось флагшток пустий. Внизу вже готуються піднімати російський триколор, але українське телебачення цього вже не показує. Вся родина сидить разом на старому гедерівському дивані мовчки. Катя виходить в кухню і за кілька хвилин кличе всіх вечеряти.

Полк присягає на вірність Україні

Зима. Полк на урочистому шикуванні. Присяга на вірність українському народу. Хтось із командирів кричить:

— Смірно! — потім негайно виправляється — Струнко!

Чути легкий сміх над шерегами, хтось кричить:

— Отставіть!

Полковий оркестр грає козацький марш, під який виносять жовто-блакитний прапор. Налітає легкий сніжок, на вітрі майорить жовто-блакитний прапор.

— Честь! — злітають долоні у військовому вітанні. Прапор в оточенні офіцерів супроводу з оголеними шаблями на плечах. Вони маршом проходять повз урочисті «коробки» в сірих шинелях. Дзвінко відлунює стукіт чобіт прапороносців. Вони стають посередині і розвертаються обличчям до шерг.

— Рівняння на середину!

Запрошений патотець починає читати молитви на освячення води. Іван знімає шапку, за ним, вагаючись, інші. Вітер посилюється. Хор співає: «Води побачили тебе, Боже, зніковіли і побігли назад!»

— Господи помилуй! — панотець тричі занурює срібний хрест у воду і потім кропить тричі нахилиний прапор, після чого обходить колони,

кропить бійців свяченою водою. Хористи, переважно жінки, і якийсь бородатий дід крокують поруч, хилячись од вітру. Військові усміхнено витирають краплі свяченої води на лицях і надягають шапки. Сніг падає дедалі щільніше.

— Струнко!

Засніжений полк крокує у своє непевне майбутнє.

По телевізору знову показують «Дні Турбінних». Полковник Турбін звертається до курсантів:

— Цієї ночі в державному устрої України відбулися разючі зміни...

У вітальні відкриваються двері, Катя зустрічає Івана і допомагає йому роздягнутися. Він знімає шапку з новою кокардою-тризубом, гербом нової держави, — нацуплює її Сергієві на голову. Катя вішає портупею на вішак. Іван струшує сніг з шинелі.

— Можете мене привітати! Присягнув на вірність Україні.

Сергій щасливий і сміється, бо це так цікаво: нова держава! До того ж, йому так подобається це сполучення кольорів, жовтого з синім. А ще цей загадковий символ — тризуб! Для нього це все нагадує якусь цікаву пригоду.

— Це ж треба, перед пенсією знову присягнув, — знявши чоботи, він сидить на табуреті, перебирає у пам'яті останні події. — Бачила б ти, що творилося в кабінеті командира полку! А цей, Валерій Володимирович, каже: «Я не буду при-

сягати, бо мови не знаю». Мужики вже випити хочуть з цієї нагоди, присяга ж, почали підганяти, мовляв, давай, Прудніков, присягай! Ледве змусили! Той прочитав половину російською, половину українською. Оце умора була! Як Прудников читає і плаче, а Власенко примовляє: «Ех, жоден мій ад'ютант не може говорити державною мовою». Іван зайшов до кімнати, сів у крісло перед телевізором, — там і далі показували «Дні Турбіних».

«Гетьман утік!». Курсанти хвилюються, хтось із них плаче, хтось кричить, мовляв, що ж тепер робити? Одні офіцери кидаються до Турбіна з оголеними шаблями, інші його захищають.

Іван сміється:

— Ну, приблизно так і було.

Іван переключає телевізор. На УТ-1 новини «УТН». Сюжет про те, як на засніжених площах країни присягають військові частини і гарнізони міст на вірність новій державі та її народу. Іван вже не сміється.

— Дааа. Історія. Хто б міг тільки подумати. Аж не віриться!

Переключає назад, на «Турбюіних». Там петлюрівці в синіх жупанах і сірих шапках вдираються до класу. «Йди сюди, москалику!». Молодший Турбін відстрілюється.

Уже добряче «насвятковані» після історичної події замполіти Богуслав і Дермастук дзвонять у двері колеги, капітана Власова. Відкриває сердита жінка:

— Што надо?

Чоловіки, хитаючись, намагаються показати себе тверезими.

— Поздравляем!

Жінка, склавши руки, питає:

— С чем?!

Чоловіки здивовано презираються.

— Как с чем? С прісягой! Тебе муж не говоріл?

Жінка, скривившись:

— Прідуркі!

— Слушай, будь человеком, дай с мужем поговоріть.

Вона впускає їх у дім. Чоловіки, не знімаючи верхнього одягу, заходять до кімнати. Там, повернувшись лицем до стіни, лежить господар.

— Собірайся!

Той мовчить. Ці знову:

— Собірайся, пошлі мочіть прісягу, штови харашо служилось!

Той повертається до них, голос його тремтить:

— Пошлі ви на х...й!

Політруки сміються. Заходить жінка і виганяє їх у коридор.

— Прідуркі, ідіте і сами отмечайте, для нас это не празднік!

Гості прощаються. Повільно спускаючись сходами, починають фальшиво наспівувати: «От героев билих времьон...» — маршову пісню Богуслава, коли він вчився у військовому Харківському авіаційному училищі.

Самостійна Україна. Перший рік

Того року, коли Україна проголосила незалежність, у перших випускників нової держави скасували випускні іспити з історії, роздавши випускникам теми для рефератів з історії України. Люди випали універсали Центральної Ради. У шкільній та міській бібліотеці годі було щось знайти, тому Іван вирішив звернутися до політрука Андрюхи Богуслава. Той радісно зустрів його в дверях свого кабінету.

— Здорова. Слухай, Андрію, у тебе книги якісь є по цих питаннях?

Іван простягнув його аркуш, на якому Люда написала: «Перший, другий, третій, четвертий універсали Центральної Ради Української Народної Республіки». Андрій взяв листок. Тримавши його в руках, звернувся до Івана.

— Коли було проголошено перший універсал Центральної Ради?

— Що? — перепитав Іван.

— Я питаю, коли проголосили незалежність УНР? — знову іронічно поцікавився Андрій.

— Бл...дь, Андрію, не вий...буйся, — Іван підійшов до шафи з книжками. Там, за скляними дверцятами, була кольорова світлина. Іван роздивлявся її та намагався зрозуміти, з ким це Андрюха та Дермастук стоїть поруч.

— Мала на срібну медаль тягне, — сказав, ніби між іншим, Іван.

— А далі куди думає? — Богуслав дістав із шафи пляшку горілки.

— Вони з подружкою вирішили, що в дорогобицький педагогічний інститут будуть вступати.

Сіли за стіл.

— А з ким це ви там? — кивнув Іван на фото за склом.

Навесні Богуслав і Дермастук поїхали у від'їзду до Бродів, де відзначали роковини сумнозвісного бою, коли у «котлі» під цим містом загинув майже повний склад чотирнадцятої гренадерської дивізії «Галичина», елітна військова частина зброї СС, сформована з новобранців-західняків. Залишки дивізії, які вийшли з оточення, відступали з боями і вже після капітуляції Німеччини здалися у полон союзникам в Італії. Певний час перебували там у таборах для військовополонених. Завдяки англійському майору Гілсу їх не було репатрійовано до СРСР, бо формально вони були не радянськими громадянами, а підданими довоєнної Польщі, яку після укладання радянсько-німецького договору і секретного пакту Молотова-Рібентропа окупували й поділили спільними зусиллями Райх і Ради.

Лише зараз ветерани-дивізійники, які після війни здебільшого залишилися у Великобританії, змогли приїжджати в річницю того бою на могили своїх друзів сюди, під провінційне містечко Львівської області Броди, на фактичне місце загибелі дивізії. Там було насипано високий кур-

ган з великим дерев'яним хрестом, перев'язаним рушником. Після панахиди за полеглими, яку відправило греко-католицьке священство, відбувся імпровізований мітинг. Потім усі охочі могли сфотографуватися з ветеранами, сивими розчуленими дідами в дорогих костюмах та однакових синіх пілотках, з шевроном цієї частини, відзнакою дивізії — золотим галицьким левом в оточенні трьох золотих корон на синьому тлі. Андрій з Дермастуком були у звичайній, ще радянській формі. Лише на кашкетах замість кокард з зірочками красувалися тризуби. Ветерани дивізії та їхні родичі вирізнялися серед бідно вбраних місцевих мешканців. Андрій підійшов до одного з них і попросив сфотографуватися на пам'ять. Той навіть не сподівався на таку щасливу нагоду — зазнімкуватися з офіцером новопосталої вільної України. Для них і так було справжнє диво — через стільки років повернутися в українську державу, за яку вони там, на Альбіоні, молилися і на Різдво, і на Великдень, промовляючи наприкінці молитви сокровенне: «Дай, Боже, наступне свято зустріти у самостійній українській державі!»

Увечері Андрій із Дермастуком сиділи за пивом у якійсь маленькій бродівській кав'ярні. До них від сусіднього столику підійшов діаспорянин у цивільному і простягнув десять доларів. Політруки гордо відмовилися, мовляв, ми українські офіцери, а не жебраки. Діаспорянин, який вже встиг зрозуміти, наскільки непросто живеться

державі на початку її існування, казав: «Та ми знаємо, яке малі зарплатні зараз у військовиків». І додав трохи згодом: «Хіба про таку Україну ми мріяли...» Тоді Андрій погодився взяти гроші за умови, що витратить їх тут таки на випивку для усіх присутніх. Далі за алкоголь платили лише діяспоряни. У Дермастука від випитого проклянувся талант майбутнього політика, і він драматично промовив озвучену раніше думку: «Ех, чи про таку країну мріяли покоління українських патріотів?!» І навіть просльозився, як герой Ланового у «Днях Турбінних», коли він брехав про зустріч з імператором Миколою II.

Наприкінці двотисячних Дермастук стане вождем «Партії регіонів» у Борисполі. Можливо, саме у бродівській кав'ярні він і став на цей шлях.

Горілки вже було випито чимало. Андрій розчервонівся (навіть невелика доза алкоголю моментально впливала на колір його обличчя). Діяспоряни швидко впипались до знемоги. Натомість, пройшовши належний вишкіл робітничо-селянської армії, політруки трималися героїчно, наче головний герой культової стрічки «Повість о настоящем человеке», який випив повну вазу горілки залпом й вигукнув спантеленим німцем: «Руские после первой не закусивают».

Андрій дістав фото і почав детально розповідати Івану, хто на знімку.

— Ну, Андрію, ти даєш... У тебе ж батько — ветеран війни! — дивувався Іван.

— Ну, і що з того, нам з дитинства голови промивали. Ось ти «Архіпелаг ГУЛАГ» читав? А в Бресті хто з німцями цілувався? А потім польських військовополонених офіцерів в Харкові і Катині хто розстрілював? А голод? Ось під Харковом почали взимку розкопки, а там — пі...дең, труп на трупі. Кажуть, тисяч двісті. Це ж пі...дең. Треба примиритися, якщо хочемо жити нормально, в одній країні. Як в Іспанії республіканці і франкісти. ОУН, до речі, була проти дивізії та співпраці з німцями. Шухевич — із львівської династії юристів. Хворого батька — в Казахстан, дітей — в дитбудинок, жінку — в тюрму. Син його більш як двадцять років за батька по тюрмах відмотав. Так все заплутано, Іване...

— Н-да... Ти тільки батькові своєму це не розкажуй. Не розуміє він цього.

— Да ладно, він же у мене в штрафбаті був, і правду про війну не з книжок знає, і не з фільмів радянських. Якось був випив — такого понаразказував, що волосся дибки. Чому двадцять років після сорок п'ятого День Перемоги не святкували? Тому що правду пам'ятали!

В Грузії після здобуття незалежності спалахує громадянська війна, з чого скористався старий партапаратчик Шеварднадзе, міністр закордонних справ, який разом із Горбачовим найбільше спричинилися до падіння Берлінського муру, після чого й почався «ефект

доміно» для всієї радянської імперії. Для Едуарда Шеварднадзе повернення на батьківщину і подальше президентство, здавалося, було всього лише можливістю якомога краще вийти на пенсію та писати мемуари про свою роль у тих великих подіях, що змінили долю світу. Але до затишної пенсії було ще далеко. У скалдіченій війною країні на Шеварднадзе було вчинено кілька замахів. Бомби вибухали одна за одною, і щоразу його рятував щасливий випадок, збіг обставин і новенькі броньовані мерседеси.

Між Вірменією і Азербайджаном спалахнула справжня війна за Нагірний Карабах. Цей конфлікт тлів, здається, ще з часів Сталіна, який не тільки добре вмів маніпулювати своїм оточенням, але й цілими народами. Монстр посилав свої вітання, лежачи в могилі під кремлівською стіною.

У Придністров'ї теж почалася війна.

У Криму Росія активно підтримувала місцевих сепаратистів на чолі з Мешковим. Пострадянський простір занурювався в морок локальних конфліктів.

— Дневальний по роті, на вихід! — викрикнув боєць, який стояв на «тумбочці». Іван усміхнувся, зрозумів: у каптьорці щось відбувається.

— Да ти за...бав, чого так голосно кричиш?

Боєць був навчений, у разі чого, верещати на все горло «по уставу». За Іваном у сирий коридор старої козарми забіг Сергій. Вздовж стіни —

різноманітні стенди з інструкціями, уставами, формами одягу, символікою нової країни. З каптьорки визирнув переляканий боєць, але за мить сховався за дверима. Іван зайшов у кімнату.

— Здоров'я бажаю! — прокотилося майже одночасно.

— Привіт Іван, захаді, дарагой!

— Бля, у мене тільки карта пішла...

Попри те, що квартира була широко починена, у накурений кімнаті можна було сокиру вішати. За столом та поруч, на стільцях і старому дивані, офіцери грала в карти, всі інші спостерігали за грою. На столі лежали нові грошові знаки — «купони». Вони були не дуже схожі на справжні купюри, — більше на папірці з якоїсь настільної гри. Попільничка переповнена. За мить чоловіки повернули на стіл пляшку і закуску в банці: мариновані огірки.

— Ну ось, приймают мене в партію, а я утром, з бадуна, сушняк у горлянці, не можу знайти комсомольський квиток, — розповідав Богуслав. — Ну, думаю, все, бл...дь. Що я там у коридорі пережив, не уявляєте. Що б я їм сказав? «Товариш курсант, а где ваш комсомольський білет?». «Не знаю, про...бал гдето!».

Богуслав скорчив смішно знизав плечима.

— Да, було діло. Батько врятував, — завершував свою історію Богуслав вже на серйозній ноті. — Де він його знайшов — не памятаю. Перед самими вже дверима сунув мені в руки.

Під столом лежав доберман. До кімнати зайшов Сергій, якого трохи затримали в коридорі стенди з символікою. Собака підгавкнув і підбігла до нього, обнюхав ноги. Малий перелякався і завмер, але господар добермана крикнув на пса:

— Бл...дь, до мене, — потім розгублено зиркнув на малого. — Упс, звиняйте.

Іван спопелив поглядом матюкливого офіцера, той винувато всміхнувся, загасив недопалок у мисочці на столі.

— Не бійся, Сергій, вона не кусається, — і, обернувшись до Івана з пляшкою в руках: — Вип'єш?

Іван відвів сина до казарми, де залишив із солдатами дивитися телевізор, що висів під стелею і переливався тьманими кольорами. Його разом з «відіком» приніс батько Вадіка Козиря, — він щойно повернувся з Польщі.

— Не пам'ятаю вже точно, — сказав чоловік в накинутій на кітель цивільній куртці з шикарним коміром, — ще до присяги... Я тоді в Політесі київському вчився. Сидимо на парах, історія КПРС. Дааа, пі...дець цікавий предмет. Препод — друг Щербицького. Разом колись по партійній лінії починали вилазити з діри якоїсь. Не пам'ятаю тільки, хто, бляха, першим секретарем бул — Андропов чи Черненко? Ну, не важливо. Я з гальорки кричу: «Што с генеральним секретарьом, бл...дь? Говорят, ему скоро пі...дець пріснітса?!». Дед наш червоніє, як полкове знамено, й

типу спокійно відповідає, мовляв, товариші студенти, уповноважений з усією відповідальністю заявити, що з генсеком вже все нормально, чутки перебільшені. Приїжджаю після пар додому — по радіо траурну музику транслюють і диктор каже: помер дорогий генсек. Там, типу, коли вони хворіли, ці старці кремлівські, в палаті, де вони лежали, декорації зробили, під кабінет. Типу, спокуха генсек у Кремлі зустрічається в робочій обстановці з лідерами дружніх країн соцтабору...

Розмову підхопив зовсім молодий прапор:

— Я якраз строкову закінчував служити в НДР, коли Союз розвалився. Построїли нас на плацу. Виходить командир полку і сходу питає: «Хто відмовляється присягати Росії — крок вперед!» Тиша гробова. За мить — луна по плацу. Десь половина вийшла. У того жовна від люті ходять. Командує: «Кругом! В казарми шагом марш!». Дааа. Це вже історія...

Він щасливо усміхнувся.

— Багато офіцерів теж відмовилися присягати Росії. Всіх інших одразу після присяги — в «Северокавказкій» на службу відправляли. То вони на вірність Україні присягали, аж бігом. Хто б міг подумати.

Чоловік замовк, встав і підкурив папіросу.

— Ну що, Іване, як пройшло?

Іван, випивши та закупивши, почав розповідати, як на вихідних їздив купувати мисливську рушницю. Всі уважно вислухали цю захопливу

історію про те, як Іван через різні блати добував неймовірно дефіцитну зброю.

— Але воно того варте. Який гуцул без зброї? Старий мій був чудовим мисливцем. Пам'ятаю, візьме нас, пацанів, до лісу, відправить вперед. Ми з патиками бігаємо між смерек і зі всієї сили лупимо по стовбурах. А там білки карпатські ховались. То вони зі смереки на смереку перестрибують, а старий позаду йде і по них стріляє. Білки великі, чорні, валяться на сніг, а ми їх збираємо. Деякі, правда, в гіллі застрягали, то ми лазили їх знімати.

Іван сумно всміхнувся і за мить вів далі.

— Потім в заготконтору здавали. Здається, по п'ятдесят копійок. Дешево, бл...дь. По п'ятдесят копійок за тушку. Така охота. Взагалі, цікаво було. Єдине, що ми тоді ще в постолах ходили — човгали по снігу, мов мов налижах.

Іван замовк, ніби згадуючи ще щось.

Богуслав, випивши ще, почав нову розповідь.

— Батя мій, знаєте, всю війну пройшов, в штрафбаті був. Псіханув — німця полоненого пристрелив. Потім «іскупіл кров'ю», відновили звання, ордени повернули — і знову в артилерію...

Андрій замовк і скривився — не пішла карта. Всі мовчки дивилися на Богуслава, очікуючи продовження розповіді про батька. Іван сидів в кутку і сумовито всміхався. Він знав старого Богуслава, навіть якось гостював у них у Харкові. Старий був добрим газдою, тримав свою господарку у

повному порядку. Якось приїхав до сина, який зовсім не був схожий на нього, і просив його старших товаришів пригледіти за своїм слабохарактерним Андрюхою, який саме тоді утнув коника: коли бійці не слухались команд молодого старлея, він дістав із кобури «макарова» і почав стріляти в повітря. Інцидент зам'яли й про нього мало хто знав, крім вузького кола офіцерів і прапорщиків.

Богуслав взяв карти і розповідав далі.

— В сорок п'ятому, в Німеччині, після перемоги вже, зайшли на один склад, а там барахла різного... Добро всіляке, вивезене із замків та заможних садиб. Потім наші «генерали перемоги» те все в Союз ешелонами вивезли... Ну, батя з друзяками переконали начскладу, й кожен собі по мисливській рушниці вибрав. Батько взяв собі інкрустовану золотом, з печаткою майстра. Патронів теж загребли. І десь вже в Польщі вирішили на кабана сходити, втрюх. Ну, бл...дь, там одному з них кабан-підранок розірвав живіт. До села не донесли. Батько плюнув тоді, сказав: «Не, ну ёйо на х...й, ету охоту. Всю войну, бл...дь, пройті, штоб потом так...». Рушницю поміняв на трюхлітрову банку самогону.

Запала тиша.

— Да, бл...дь! Просрали все! — резюмував хтось.

Запалили газову лампу, бо вже сутеніло. Іншого світла не було: в країні, крім економічної кризи, назрівала ще й енергетична катастрофа,

тож почалися регулярні відключення електроенергії на дві години, а то й більше. Випивши ще, знову сіли за карти. Обізвався Власов.

— А мій любив, як вип'є, згадувати свій останній... — він запнувся і виправився, — крайній польот. Каже, летить на посадку на МіГ-21, а землі не відчуває. Вже думав, що пі...дещ при-снівся. Ледве сів. Сидить, жопа в милі, голову поклав на прибори. Повільно сповз на землю, підійшов до переднього шасі, розстібнув комбінезон і сщить на колесо. А командир польотів з вишки у прибор якраз дивився — вискочив на балкон, кулаком махає. Ти шо, мовляв, сука, робиш?! Біжить назустріч. А батько йому: «Всьо, бл...дь, відлітався, зав'язую. Відчуваю, що все, досить». Ну, так на пенсію і вийшов. У них традиція така: після прощального польоту на шасі сщяти.

— Дааа. Пі...дещ ВВС, — мляво сказав хтось із присутніх.

— Стоят на пріколе кораблі, — докинув хазяїн добермана. — Пі...дещ вооруженим сілам.

— Бачив би Шаповалов, шо з його полком робиться. Ндаааа...

— Моєму малому ледве-ледве бензин дістали, щоб він первший політ зробив.

У каптьорці стало зовсім темно, хтось увімкнув світло: лампочка в овальній люстрі тьмяно засвітилась. Чоловік, який розповідав про сина-льотчика, радісно вигукнув:

— Да будет свет!

— Даа, таке государство развалілі. Всі нас боялись. Поважали. А зара гуманітарку шлють, й...б твою мать.

— Полк бомберів в Узині під ніж пустили. Від ядерної зброї відмовились.

Присутні захитали головами.

— Пам'ятаю, як у нас дві «тушки» з ядерними зарядами на аеродром сідали. Особобістів понаїхало! Аеропорт закрили на день — і на взліт, і на посадку. Все КДБ в Борисполі. А ми стоїмо біля рульовжки²⁰ й спостерігаємо. Як повиходили екіпажі бомберів. Як вони довго по драбинах піднімалися до кабін. Запустили двигуни — гул, мля, шо пі...дець, не чути нічого... Почали злітати один за одними, гострими дзьобами своїми в небо, — це картина, я вам кажу. Сила, міць! На білих крилах червоні зірки. Потім ще довго червоні вогні від двигунів даленіли в нічному небі. Дааа, махіни, мля.

— А чули, в Старконі²¹ командир полку разом з начальником штабу два «ІЛа» угнали?! Да! Взяли полкові знамена, забрали дружин, дітей в охапку — і в Росію!

— Правильно сделали, двух присяг не бывает! Я, бл...дь, етому государству не присягал!

---

20 Рульовжка — рульовжна доріжка до взлітної смуги.

21 Старкон — Староконстантинів, місто, районний центр

Хмельницької обл. в цьому місті розташована велика авіаційна база.

Іван заперечив:

— І чого це ти розпиз...івся, бл...дь? В Чечню хочеш?

Хтось додав:

— Бл...дь, екіпажів назбирали без погонів, в танки — і вперед, за родіну, а чечени їх там у Грозному всіх і спалили... Долбо...би, бл...дь, це ж додуматися ще треба було, тупо так...

На мить запала тиша, потім хтось сказав:

— Даа, попадалово, ця Чечня. У мене боець-чеченець служив, так вони вдвох ще з одним кавказцем, бл...дь, всю роту держали... Їх голими руками не візьмеш!

— Це все Єльцин, алкоголік, і Грачов... Десантура!

Усі засміялися.

— Вони, бл...дь, коли ЗГВ виводили, бл...дь, машинами накрали. Мірошник вернувся на уазіку армійському, протім ще вертався на КАМАЗі армійському, добро вивозили...

— Разокралі страну...

— АВ наші луччі? Кравчук з Громовим вирішували, потрібні Україні свої ВПС чи ні...

— Пі...дец повний! Приїхали!

Доберман, який до цього часу мирно спав, поклавши голову на лапи, почав тихо скавчати. Його господар зарепетував.

— Днєвальний!

— Днєвальний! Бл...дь!

Забіг боець.

— Слухаю?

— Слухайо! — перекривив його офіцер. —
Дай бойца, пусть он собаку выгуляет!

— Не зрозумів, — відповів солдат.

— Ти што — долбо...б? Собаку вивести нада в туалет. До вітру. Зрозумів? Гуцул тупой!

За мить прийшов солдат і вивів пса. Чоловіки й далі грали в карти, час од часу перекидаючи чарчину і смачно заїдаючи маринованими огірками.

— Дааа... Україна, рідна мати, не украв — не будеш мати. Да, Іван?

Усі перелякано подивилися на Івана, а потім на господаря добермана. Іван зиркнув на нього з-під лоба і спокійно відповів:

— Іди ти на х...й, — і роздратовано додав. —
Соплі витри спочатку, а потім поговоримо!

Той намагався приховати переляк, фальшиво здивувавшись:

— Іван, ти чєво? Я же пошутіл!

— Дурак ти, й жарти в тебе дурацькі! Як там у фільмі «Хазяїн Чукотки» було? Боже, прости раба Божого Олексія, дурак він, дурак. Знаєш, як гуцули кажуть? Тобі на розум ще служити і служити треба, — усі замовкли, а захмелілий Іван вів далі. — Я, бл...дь, в Афгані стількох у Союз «двохсотих» відправив... і навіщо це все було?.. А скільки, бл...дь, грошей вгахали!. Йде колона, колесо в когось луснуло. Танк під'їхав — у кювет нах...й. А в мене жінка тут сама з дітьми малими, захворіла. Хтось допоміг? Ні. Сестра приїхала з

Чернівців, забрала в Карпати. Хтось допоміг? — усі мовчали. — А я вернувся, бл...дь, вручили нагороду «От благодарного Афганского народа». А ви знаєте, що там творилося, бл...дь? Бійці вічно обкурені... Та що там казати...

Іван не любив згадувати війну, — хіба тоді, коли був дуже п'яний.

— А Чорнобиль коли рвонув?! Дітей на демонстрації погнали! Жінка не могла квитків купити, а ці суки, комуністи, бл...дь, своїх літаками вивозили. Це як Рибак каже мені: дурак ти Пойдаш, що в партію не йдеш; ось відрядження буде кудись за кордон, то мене відправлять, а не вас, бо я комуніст. А як в Афган то, бл...дь, мене відправили. Всі комуністи відмовились, мовляв, у нас діти... Суки... А я мусів їхати... А в мене хіба не діти? А додуматись на цвинтарі гаражі будувати, бл...дь? Гаражний кооператив на могилах?! Суки... Я йду, а бійці погребі копають, на держаках — людські черепи, а там... добре, що зупинили... Каналізаційний колектор побудувати хотіли! Добре, що люди не дали. А все тому, що там цей, як його... Андрію, як його звати?... — Богуслав підказав. — Точно, Чубинський! Чубинський похований і безіменні жертви голоду в котловані від церкви, ними ж і зруйнованої, закопані. Ну, це байка, але ж там пілоти, екіпажі двох бомберів поховані, бл...дь, два геройські екіпажі! До лампочки, нах...й всіх! Ви бачили, який там срач, на цвинтарі тому? Мужики героїчно загинули, літаки

від міста відвели, щоб свої не постраждали, і що?! Суки! Так ось, брат мого тата, Іван, став бандерівцем, щоб цих сук, комуністів, у гори не пустити! Ось такий був мужик, — Іван склав пальці в кулак. — Як на мене, то пропади воно все пропадом, най все за водою йде... Головне, щоб пацани оці рум'яні на чужих війнах не гинули!

Іван підвівся.

— Ну, добре, пішов я.

Поки Іван говорив, мужики, покидавши карти, слухали його. Ніхто його не зупиняв, не перебивав.

Іван вийшов у коридор і гукнув сина:

— Сергію! Пішли додому!

Вони вдвох спустились сходами і вийшли надвір. Світло ліхтарів падало на кучугури снігу, акуратно вирівняні солдатськими руками. Сніг іскрився, мов мармурові брили, витесані руками вправного скульптора. Здаля долинули слова козацької пісні: солдати йшли з вечері.

Карпати. Середина дев'яностих

В Довгополі хлопці на «колесі» запускали змія. Розігнавшись на дорозі, прив'язаний до ровера повітряний змій здійнявся у небо вище за Маркову кичеру на Галіції.

Перша година дня. Літо. У саду біля хати, під великою старою яблунею стоїть стіл з лавочками по обидва боки. Трохи далі, у соковито-зеленій траві, вздовж городу, тягнеться маленький шансик²² для дощової води. За городом — ще три старі яблуні, мов древні вартіві, які охороняли ще стару хату, яка стояла тут, на горбі. Внизу видніється стріх Мількової хати. Трохи далі визирає хата баби Матріщеної серед рясних кущів агрусу та порічок. До хати веде давня, як саме село, доріжка, викладена з великого річкового каміння. По боках проростає між шпаринок свіжа трава. Ще далі, вже майже в центрі села, — в'язанка хрестів на банях Довгопільської церкви.

Зараз тут, біля хати, на розстеленому покривалі в саду лежить Сергій і вдивляється в небо, по якому пливуть самотні хмаринки. Він мріє про Свету Подекову, красиву блакитнооку дівчину, молодшу за нього на рік, в яку закохана вся п'ята школа в Борисполі. Він заплющує очі й бачить її в коридорі на другому поверсі школи. Света стоїть спиною до нього. Довге біле волосся, зелений

---

22 Шансик — невеличкий рів.

светр, картата спідниця нижче колін, сірі колготи, модні шкіряні черевички з грубою підшвою. Зимнє сонце зазирає у вікно, вона повільно повертається, мов у фільмах, дивиться на нього, всміхається, знову відвертається і продовжує бесіду зі своєю подружкою.

Підходить Марія.

— Сергійку, абес ти тільки не спав надворі, бо гаддя може заповзте у вухо чи до рота.

Малий з недовірою подивився на бабуню.

— Йо, йо! Було, шо одна дівчина вирішила відомстити своєму хлопцю, що се женився не на ній, та нагодувала ту дівку конфетами зі зміїними яйцями. Ті вилупелися і жили у тої в животі. То вона якось лягла на лаві подрімати, а змія з рота визирнула, щоб на сонці погрітисе. А то якраз чоловік її проходив, то імев її та витягнув. Йо, йо, було таке.

Сергій вдав, що зовсім не злякався, але коли баба пішла, швидко скрутив покривало і побіг до хати збирати свої речі: після обіду збирався їхати путильським автобусом в Киселиці.

Малий швидко їв гарячу зупу, обпікаючи рот, кривився.

— Шо є, Сергійчику, не спіше, дуй, чи під носом вітру нема? — сміявся Юрій.

За обідом дід розпитував про новини з Києва, особливо його цікавили питання про автокефалію, уніатів, католиків і усіяких сектантів. Малий коротко розповів про «Біле братство», і

що вони утнули в Києві, і про «свідків», які чекають близького кінця світу. Дідо з цікавістю слухав. Потім, коли вони вийшли надвір і втрюх присіли на лаву, Юрій подивився в долину і прошепотів:

— Йо, час, мов вода — пройшов і не повернеться знову ніколи. Бачиш, там в долині колись наші стайні були з вівцями, коровами. Робітнике були у нас. Куде зараз не глянеш, то все була земля Петришканова, — і старий глибоко зітхнув, бануючи радше за молодістю, ніж за статками. — Бог дав, Бог узяв.

Горбом піднімалась поштарка. Вона привіталася і простягнула Марії гроші та відомість. Стара не вміла ані писати, ані читати. Вміла лише у відомості на пенсію акуратно підписатись дівочим прізвищем: Бідоча. Юрій підкрутив вуса і хитро подивився на жінку. Потім розписався за свою пенсію і почав розпитувати, які новини у селі. Поштарка знизала плечима і відповіла коротко:

— Наші хлопці на танцях знову белися з галіціянами. Міліціонеру, що хотів розбороніти, форму порвали і з кладке скинули.

Марія захитала головою, прикривши кулаком губи.

Юрій лишився біля хати, а Марія пішла проваджати малого за Сокілець, де мав стати бус, бо в селі вже не було шансів сісти. Перед чорною скелею Сокільця був стенд із намальованими оленями і написом: «Бережіть ліс». За таємничим Сокільцем наче зупинився час. Віяло про-

холодою, шумів потік. Автобус запізнався, хоча вже давно мав вертатися з Яблуниці. Ще півгодини тому вони бачили з горба, як він проїхав гори. Марія розповідала малому про Урал, і як їх виселили, як годували хлібом з піском. Аж ось підїхав автобус, малий попрощався з бабунею, стара поцілувала внука, посадила в бус, що був, на диво, майже порожній. Сергій усівся біля вікна. Автобус потихеньку проїхав Сокілець. Через люк можна було побачити скелю, що висіла майже над автобусом, висотою з п'ятиповерхівку. На ній росли різні кущі і маленькі смерічки, стирчали корені великих смерек. На горі стояла дідова синя хата, далі тягнувся загадковий ліс, виповнений своїх таємниць: смерековий рай на землі.

У селі автобус набився під зав'язку. Крізь натовп пробився Мітя Кабюк. Він став коло Сергія, нахилившись над ним, радісно привітався:

— Шо є, Серьожа, не пізнаєш? Привіт.

— Привіт, Мітя! — радісно вигукнув малий, простягнувши руку. — Ти вже відслужив?!

— Та давно вже! Зо два роки, як дембельнувся.

Мітя розповів Сергію, як йому служилось у Прибалтиці в ракетних військах, усілякі дембельські байки. Правдива з яких була лише про те, що він подружився з місцевими, естонцями. Через те, що його старий був у «банді», вони дуже його поважали. І, коли почався розвал Союзу, непогано підготовували. Автобус швидко доїхав до

Устерік, там багато людей вийшло. Місце біля Сергія звільнилося, й Мітя підсів до нього.

— А ти в Путилу їдеш?

— Ні, в Киселиці, батьки там гостюють у родичів.

Мітя, сміючись, розповів останні новини.

— Чув, як ми з хлопчищами туристів із села вигнали? Воне Черемошем на байдарках спустились, і на березі палатки поставели. Вже до тижня там сиділи — на ріку не сходиш, на рибалку теж, і взагалі... То ми одного під магазином перестріли, кажемо, мой, давайте, їдьте вже далі. А він на те: «А то што будет?» То ми уночі каміння в берег почали кедати. Йуй, ті ек перепудились! Зібралися і за дві хвилини їх вже не було...

Мітя не закінчив своєї розповіді, бо автобус вже проминув Діхтенці з їхньою красивою церквою на горі при дорозі. Коли автобус заїхав у Киселиці, водій не захотів ставати не на зупинці. Тоді Мітя підвівся і зарепетував на цілий автобус:

— Шофер! А шлях бе тебе трафив! Ставай тут, бо я тебе зараз...

Автобус миттю став, Мітя, усміхнувшись, махнув рукою Сергію з вікна, коли той вийшов, і автобус зник у пилюці за поворотом.

Сергій вийшов саме там, де йому треба було: біля нової хати Пойдашів на пагорбі, де машина вбила колись Ялену — там стояв маленький кований гуцульський хрест, прикрашений штучними квітами. Васюти, Іванової сестри, не було в хаті.

Вона працювала секретарем у сільраді. Руслан, її син, старший за Сергія на два роки, був десь на кавалерсії. Біля хати бавився лише малий Саша. Його дедьо, дядя Міша, спав п'яний у хаті. Саша усе розповів: хто, де і що робить, і що Василь, молодший брат Івана, дивиться зараз телевізор у новій хаті, по сусідству. На Сашиній голові був складений з газети капелюх, і Сергій спитав, хто зробив. «Дед», — відповів він. Так кликали Василя. Вони удвох зайшли до кімнати. «Дед» лежав на ліжку, мов йог, роздягнений до пояса.

— Шо є? Сергій? З приїздом!

Малий попросив зробити йому капелюх, як у Саші, але дед відмовився. Тоді Сергій сів дивитися телевізор: показували штурм росіянами Грозного. На екрані — евакуація дитячого будинку. На задньому плані горить місто, чорні клуби диму, шум від двигунів, вибухи, автоматні черги. Дітей забирає «камаз», у кузові повно дітей різного віку, нянька-чеченка у білому халаті тримає на руках немовля; діти плачуть, жінки теж, на передньому плані — сивий чеченець у цивільному, тримає на грудях АК, підганяє жінок; телевізор шипить, нічого не чути, часом прориваються уривки фраз. Картинка змінюється. Чеченці танцюють, бігають по колу з АК напереваги, б'ють у долоні; ось кульгає кривоногий дід у великій сірій папасі, перев'язаний зеленою стрічкою, в одній руці — костур, в іншій — зелений прапор вільної Ічкерії з чорним вовком. Вони оголосили

священну війну. Найчастіше в сюжеті лунають фрази про «наведеніє конституційного порядку в республіке Чечня» і ще щось про «бандформірованія». Наступна картинка — штурм якоїсь багатоповерхівки в Грозному. Зима, спалений танк, біжать солдати в бушлатах, картинка пливе; постріли; один з тих, що попереду, падає; камера також падає, показує щось розмите; дім, уламки, хтось лежить, нога в чоботі, чути за кадром «ай, бл...дь, в мене попалі»; повторення бездарного новорічного штурму Грозного. В підвалі чеченці сидять за столом, перед ними — поранений офіцер російської армії; сидить на стільці, тримається за груди, похитується, але загалом нівроку; хтось із присутніх його вітає: «С новим годом, майор»; сміх, офіцер нерозбірливо відповідає; його відпустять; показують інтерв'ю з ним, вже в Москві, показують його квартиру, жінку з немовлям на руках. З'ясувалося, що польовий командир, який взяв його у полон, раніше воював разом із ним в Афганістані. Показують, як вони обнімаються, і росіянина відпускають; наостанок чеченець йому каже, мовляв, приїжджай у гості, але вже без зброї. Потім на мить показують вбитого Дудаєва. Інтерв'ю з жінкою слов'янської зовнішності; їй із родиною нададуть прихисток в Естонії, а у Львові вулицю Лермонтова перейменують на честь Дудаєва. Далі в програмі — бій біля дороги; за великим насипом — перелякані діти; строковики відстрілюються, вони в оточенні;

один із бійців заряджає ріжки, руки тремтять, шолом на зимову шапку, він не бачить камери, що знімає його майже впритул, зовсім ще дитина, тільки з-за шкільної парти. Наступна картинка. За кадром чути: «Алах акбар!»; летить ракета; гелікоптер завалюється, лягає на бік, потім вибух; знищена бронетехніка лежить у гірській річці.

Заходить Марія, Василева мати, каже, що Іван прийшов. Позирає на телеекран і виходить зі словами: «Йуї, що у світі робитесь». Показують страту полонених росіян. «Апокаліпсис сьогодні». В'єтнам для Росії. Потім показують мітинг кримських татар у Криму. Дед встає і вимикає телевізор. Знадвору чути голоси, до кімнати заходить Іван.

— Федорович! — гукає дед, підходить і тисне брату руку.

— Шо є бурдюге²³, надворі така погода, а вони у хаті сидють. А сіна хто робити буде?

Дед виправдовується, що він пообідав і це трохи захотів полежати, щоб сало зав'язалося. Сергій нарікає на вуйка, що той не схотів зробити йому капелюха.

— Та в мене газети нема, — виправдовується Василь.

— Ти шо, газет не виписуєш?

— Нащо? Лише брехні пусті. Ще гроші віддавати...

---

²³ Бурдюге — діти, неслухняні.

Василь лишився коло хати клепати косу, а Іван з Сергієм і Сашою пішли до старої хати. Насилу розкормили Мішу. Той, розплющивши очі, привітався:

— О, Сірьюжка, з приїздом!

Потім Іван з малими пішли в село. Навідалися до Васюти на роботу. Вона дала їм свічки з сірниками. Біля сільради зустріли Руслана й усі разом пішли до цвинтар біля церкви — до Ялени й Федора.

Іван несміливо підійшов до церковної брами. Перші зайшли Саша і Руслан. Перехрестилися на храм, зайшли на цвинтар, що тонує у високих і запашних травах. Руслан зупинився і заговорив до Саші:

— Саша, не спіши, хай вуйко самий знайде.

Іван давно не був на цвинтарі у батьків. Пойдаш розлютився і дав Руслану позаушника, той почервонів. Саша побіг перший і став, хрестячись, біля двох кованих хрестів, пофарбованих у яскравий синій колір. Іван підійшов і ледь помітно перехрестився, постояв мовчки. Світлину Ялени геть розмило — один лише білий овал. Натомість добре заварений портрет Федора був мов учора зроблений: гордий чоловік, підстрижений під полубокс, в кептарі і вишитій сорочці, Федор ледь помітно всміхався. Саша запалив свічки. Іван з хлопцями почали проривати траву на могилах.

Високо на горі з'явилась маленька тінь: крутим горбом у долину бігла якась маленька цяточка; вона падала, потім знову вставала і бігла в долину, й усе більше ставала схожа на чоловіка з чималеньким черевцем. Хтось із косарів зі сміхом вигукнув:

— О, Коцьо з Широкого спускається!

Усі засміялися.

Коцьо, мов відчайдушний акробат, летів у долину. Іван аж прикрив очі, щоб не бачити цих неймовірних кульбітів молодшого брата.

Червонолиций п'яний Коцьо підійшов до Івана, потиснув йому руку.

— Чи як ти скажеш? — струшував він пороху з піджака.

— Коцьо, де пиво?

— Там, на горбі, — і Коцьо повернувся у той бік, звідки він щойно спустився, скривившись.

— І ек ти собі лише в'єзи не скрутив?

— Майстерність, вироблена з роками. Чи як ти скажеш? Ти, Іване, не видів, ек я, вусмерть пеній, на автопілоті з Широкого спускався! Йо, пеному море по коліно, чи як ти скажеш?

Іван перепитав з недовірою:

— То де обіцяне пиво?

— Таж кажу тобі, чоловіче, що на горбу! Он там лишив, попід тим деревом, бо знав, що впаду!

— Бігме, Коцьо. Звісно, що впадеш. Розігнавшись, з горба бігти...

До розмови приєдналась Аннеця, жінка молодшого сина покійного Василя Поляка, який

тепер газдував на ділянці, де його фамілія здавна робила сіна.

Коцьо почав жартома загравати до Іванової Каті, — та якраз громадила. Тоді вони всі сіли у затінку хатки, де жила колись Ялена, і де народила двох старших синів. Коли Федор вмирав, то обіцяв проклясти з того світу того, хто її знесе, тож хатка й тепер стояла ретельно доглянута — і зовні, і всередині. Коцьо підійшов до Сергія і, погладивши його по голові, попросив:

— Серьожа, збігай, принеси... Он попід деревом, у чорному дипломаті, бо вуйко слабей, — і він скорчив жалібну міну, і тут таки перепитав, сміючись: — Чи як ти скажеш?

Малий подивився на Івана, який теж долучився до братового прохання.

— Сергій, збігай, бо дядя Коцьо не годен.

Малий побіг на горб.

Наступного дня, поробивши сіна Полякам, чоловіки зібралися у Коці й планували йти в Путилу до вуйка. Але після кожної випитої чарки ця подорож ставала дедалі більш малоймовірною. До того ж, жодна машина не їхала у той бік. Дед побачив з кухні, через вікно, як порту відмикає Іванів вуйко.

— Якщо гора не йде до Магомета...

Вуйко дізнався, що приїхав Іван із сім'єю, й пішки прийшов з Путили. Чоловіки вибігли назустріч. Перший його зустрів Іван.

— Я сижу собі, зі старою посварився, та думаю: може, мені в Кисилиці сходити, то свого фіна побачу...

— Йо, йо, вуйку, ми оце самі збиралися, але затрималисе трохи, — чоловіки, мов дрібні злодюжки, перезирнулися.

Обізвався Коцьо:

— Може, на рибу сходимо? Наловимо форелі та похрамуємо трохи. Чи як ве скажете?

Уся компанія вийшла з подвір'я Коцевої хати. Пойдаші гордо йшли дорогою: Іван, Коцьо, Василь, вуйко Іван з Путили, Міша, чоловік Васюти, їхній молодший Саша, Сергій Іванів і Коцеві Сергій і малий Ігор. Не було тільки Руслана, який зранку повівся в Дихтенці до дівок. Усі зустрічні приязно їм усміхалися й вітались.

— А шо Павло? — раптом спитав вуйко.

— Та сидит у Кривому Розі свому.

Іван розповів, як торік їздив до брата у гості, не попередивши, і як через це в селі зчинилася вура²⁴, бо діти Павла не знали Івана, ніколи його не бачили, а старих вдома не було, то ледь міліцію через нього не викликали. Іванові довелося довго переконувати дітей, що він їхній вуйко, Іван з Борисполя.

Спустилися на подвір'я Полякової хати, в якій після смерті діда Василя газдував Цельо, його молодший син, брат Ялени.

---

24 Вура — неспокій, заворушення.

Целів старший син, Толік, який щойно відслужив у війську, спав у хаті після учорашньої пиятики. Іван з Коцем зайшли всередину, вуйко з іншими лишилися надворі.

— Рота, подійом! — зарепетував Коцьо йому на вухо. Той ледве розплющив одне око.

— Агов, що є, чоловіче Анатолій, чи як ти скажеш?

Коцьо повернувся на Івана, який сів біля телевізора: там знову передавали новини про війну на Північному Кавказі. Якись чеченці різного віку вибирають собі зброю. Іван спробував переключити, але інші два канали неможливо було дивитись через слабкий сигнал. Він вимкнув телевізор. До кімнати зайшов мовчазний Цельо — високий дід із сивою густою чуприною.

— Шо, не хоче вставати? Оце приперсе серед ночі пеній, — мусів вставати й від порогу кочувати.

Після цих слів його син таки розплющив очі й сів на ліжку.

— Та що ви дедьо розказуєте таке?

Втрутився Коцьо — сів поруч, обійнявши малого.

— Пішли рибу бити. Чи як те скажеш?

Толік привітався з Іваном, випив з банки розсолу.

— А ви давно приїхали?

Усі повиходили на подвір'я, син Целя пішов у стайню. За ним забігли хлопці. Анатолій довго не

виходив, потім виніс катушку кабеля. Відкривши електрощиток, приєднав до мережі один кінець кабеля — й вони повільно пішли бити рибу. Чоловіки, вийшовши через іншу порту, йшли зарослим берегом Путилки. Першим йшов Толік з катушкою. Через два роки він пропаде безвісти. Поїде на заробітки десь у Одеську область, потім ще приїде востаннє додому, але повернеться назад по гроші, які йому заборгували, — й по тому... Лишиться мала донечка, і Цєльова родина вже стане не та. Пригнічений старий дедалі частіше зазиратиме у чарку. У молодшої сестри життя теж складеться печально: коли вона поїде народжувати в Чернівці, акушери під час пологів скалічать її дитинку. І Коцьо, випиваючи з Іваном, час од часу повертатиметься до цієї теми, ричатиме крізь зуби:

— Іване, я б тому злодію, що малого Цєлі згубив, відрізав би спочатку вуха, щоб помучився, ек воне зара мучитсе, а потім голову. Курви, злодії, і тепер народ мучут! Чи як ти скажеш?

— Так, хто б'є, а хто ловит? — зарепетував Коцьо, який встиг додати до ранішнього ще й у Цєлі. Він взяв електровудку, але вуйко Іван його насилу відмовив — відали деду, Василю. Познімали взуття, пішли в ріку. Василь пішов вище течією, за ним вервечкою потягнулися всі інші. Василь почав бити форель, — за п'ять хвилин наповнили путню. Малий Сергій не витримав і зарепетував:

— Я не буду їсти цю рибу! Ви браконьєри!

П'яний Коцьо, почувши це, зареготав, впав у воду, аж бризки розлетілися. Василя замінив малий Целя.

Увечері на рибу до Коцевої хати прийшов отець Авсентій.

— Фейст смачна риба!

Коцьо почав хвалити свою жінку:

— Йо, газденя, чесно кажучі, — щастя через нею маю! Бо скільки дівочок мав, то увес час в якіс халепи встрягав, з кашець²⁵ машинами летів, думав, що все. А тут ек з Галею зачєв зустрічатисє, то щєстє пішло, а я то собі примітив. Ну, думаю, все цє доля. Чи як ти скажєш?

Коцьо засміявся. Отець згадав, як запропонував своїй матушці руку і серце:

— Мені вжє за тридцять було, вжє мали висвячувати, а жінку не мав. Владика кажє, мовляв, дивись, скільки дівчат гарних у хорі співають — вибери собі. А мені до жодної з них серце не лежить. Але під час служби примітив собі одну парафіянку. То службу відслужили, я бігом церкву закрив, бабок відправив, і ну її доганяти! Познайомились. Я її зразу й питаю: може, вийдете за мене? Так воно колись було. Не те, що зараз.

Усі уважно слухали отця Авсентія, не перебиваючи. Потім малі почали просити старого панотця, щоб він розповів про скелю «Кам'яна

---

25 Кашеця — високий укріплений берег гірської річки.

багачка», бо він все знає. Авсентій добродушно всміхнувся.

—О! То дуже стара скала... Були тут колись геологи з Ленінграда, то казали, що їй чотири мільйони роки.

Скеля справді була схожа на жінку, що притислася до гори. Вона була відгороджена від дороги дерев'яним парканом. Поруч висів її охоронний паспорт. Іванів малий зауважив:

—На Родіну-мать схожа, правда, па?

Отець Авсентій правив у сусідньому селі, Діхтенцях, і добре знав усі місцеві легенди і повір'я.

— Йшла колись багачка дорогою, і ось бачить: біля лісу сидить бідна жінка з верхів, просить милостиню, з дитиною на руках. «Подайте, бо дитені нема що їсти». Багачка, вбрана в кожух, з повним гаманцем грошей, навіть не подивилась у її бік. Тоді та розридалася, і сльози бризнули на багачку з кам'яним серцем. Від сліз бідної жінки та закам'яніла і стала скалою. Так розказують старі гуцули.

Малі повідкривали роти.

Іван, попиваючи пиво з пляшки, хитро подивився на Коцьо й почав нову розмову.

— Йо. Коцьо, памятаєш, як приїхаємо ми з Павлом, заходимо в хату, а там на ліжку під джергою Коцьо лежить такей побитий, аж синій. Через дівок все.

Коцьо дзвінко засміявся.

— Ми з Павлом лише спитали: хто? Коцьо простогнав ім'я.

— Йо, та бігме, їх там на мене з десять було, — перебив Коцьо брата.

— А хто тебе самий подужає? Пам'ятаєш, тобі хтос набрехав, коли ми ще всі у старій хаті жили, що я ніби з Галею твоєю шось маю, коли ти не вдома?! Якбе не Магури з мачухою — то ти мене б там вбив, — втрутився Міша, чоловік Васюти. Магури — родичі Марії.

— Міша, не бреши! Не було такого! — розлютився Коцьо., але присутність отця Авсентія стримувала його. Іван вів далі:

— То ми з Павлом узели монтіровки, заходимо до того зачінщика розправи до хати. Той зіскочів, та на коліна стає, мовляв, так і так, Коцьо самий винний, бо дівку його увів. Боже, які були дурні!

— Бо молоді буле, — резюмував, сумовито всміхаючись, Коцьо.

Запала тиша. Міша відправив малих по горілку до Васюти.

Коцьо, намагаючись перевести розмову на щось інше, почав згадувати, як він Василя не пустив на роботу в міліцію. Всі знали: якщо Коцьо починає розповідати цю історію, то він вже геть п'яний. Коцьо серйозно подивився на Василя.

— Ти мені маєш декувати, що тепер не в міліції робиш!

Василь відслужив наприкінці вісімдесятих,

коли країну відчайдушно колшматило: в Прибалтиці, в Тбілісі внутрішні війська розганяли демонстрації саперними лопатками. Вбивали навіть вагітних жінок. Тоді ж почали застосовувати «демократизатори» — гумові міліцейські кійки. Намовлений друзями-дембалями, з якими він тиждень вертався неозорами просторами СРСР, він тільки-но приїхав у район — відразу написав заяву, щоб взяли на роботу в міліцію. Вночі до хати постукали, Василь відчинив двері. На порозі стояв старший брат. Коцьо строго пробубонів: «Побачу тебе у формі та з кийком...» Витримав паузу, свердлячи брата очима... «В ріці втоплю!». Розвернувся — і пішов. Наступного ранку Василь пішов працювати на пилораму. Бо у старих гуцулів слово, сказане вголос, — як закон, і вони ніколи не кидають свої слова на вітер.

Заговорив вуйко Іван.

— Йо, дедьо у вас фейст лютий був, ні на кого не зважав.

П'яний Коцьо заперечив:

— Дедьо був лютий, але справедливий. Чи як ти скажеш?

Іван відповів:

— Йо, Коцько, справедливий, бо ти у нього конюхом був. Старий пеній приїде, коня — Коцеві. Цей малий шмарькун заштрекне на ріку, помие, погодує — і в стійло.

— Йо, йо! — сміючись, підтвердив Коцьо.

Іван вів далі:

— Пам'ятаю, як тільки з Катею поженелися, поїхали до тети в Селятин. То міліціонер єк довідався, що я син того лісника без трьох пальців, — всюди нас провів, ще й на автобус посадив. Йо! Міша правий. Ти, Коцьо, хіба не в старого вдався? Маєш фантазію, як і він. Напевно, найбільше з нах усіх у нього вдався. Сидимо якось у Боресполі, на кухні, вночі. П'ємо. Тут Коцеві шось не сподобалося, що я сказав, то він очі закотив і каже: «Декуй Богові, Іван, що ти у своїй хаті, а то я б тебе зара через вікно спустив».

Прибігли малі з горілкою. Чоловіки випили. Знову заговорев вуйко з Путили:

— Всі знали, що Федьо — командир стрибків. Йо. Та й часи, я вам хочу сказати, такі були, складні часи, жорстокі... То може й Федор такий через то був, не знати. Жили ми якось осібно на хуторі своєму, ні з ким не зналися, крім родичів, — та й ті рідко заходили до нас, всі боялися. Але маму вашу він любив дуже. Хоч бив, і любасок мав. Але що любив — то любив. Він того хлопця, що на машині був, застрелити хотів, але патронів не найшов... Да і сусіди швидко збіглися, зупинили. Йо. І з війська румунського через неї втік, а це — вдуматися тільки! — який кавалок горами він з Румунії пройшов, коли з війська дезертирував.

Чоловіки мовчали. Вуйко розповідав далі:

— А мої всі роз'їхалися, один Іван лишився при мені. Доця у Донецьку, Сергій у Дніпропетровську.

Старий замовк. Сергія, доброго і гарного юнака, він любив найдужче зі всіх своїх дітей.

— Нашо їм той Донецьк? Дивітсе, яка краса! — і дід підняв голову з горбатим носом вгору, заплющивши очі.

Здійнявся раптовий вітер, зашумів, аж заспівав, ліс. Усі це зауважили і, наче протверезівши, повернулися в той бік, де над Коцевою хатою була гора зі смерековим лісом. Вітер посилювався, і смереки коливались хвилями.

— Йо, а часи буле неспокійні. Війна...

Авсентій похитав головою і додав:

— Йо, діточки, гірше за войну ту не може бути нічого. Але шо поробиш, треба було, треба було воювати, край свій боронити і віру батьківську...

Тут заговорив Коцьо:

— А правда, цікаво, шо Коцеха не хотіла старого приймати, коли він з румунського війська втік?

Вуйко низав плечима:

— Та це в неї треба спитати.

— Йо, скажете таке, спитати, — Коцьо засміявся. — Та де вона правду скаже! Коцеха — то фейст леста жінка. Пам'ятаю, взимку їхали з колегою у рейс, а він каже: «Коцько, давай у Путилу спершу заїдемо, пообідаємо». А я кажу: навіщо час страчувати, у мене тут через ріку вуйна жие. Стали, заходимо. Ну, я і питаю у неї: «Може, ви б шось їсти дали, а то дорога далека». «Йуї, Коцьо, нічого нема, хіба у бужарні, — месо все там лишили». А

то такі сніги впали, й стара думала, що я полінуюсь туди лізти, бо то аж у саду, далеко від хати, і все в снігах. А я відповідаю: «Та добре, я дістану». Стару аж перекривило. То я собі через кучугури таки дійшов, приніс, — то мусіла вже пригощати. Йо. Але що вона кухарка номер оден на всю округу, то воно так. Йо, якесь весіле — одразу її кличут. Фейст стара добре готує, це у неї від Бога.

Коцьо замовк, а потім запитав старого:

— Вуйку, а розкажіть, що там за історія в Стебнях була, коли Петра вбили?

Згодом та історія зі школою в Стебнях обросла легендами, і Федору приписували нелюдську силу. Говорили, що його ніби якась стара верхівська заговорила, і кулі від нього відскакували.

Дід сумно махнув рукою.

— А, воно вам треба...

Тоді хлопці почали самі згадувати, хто що чув про «Скелю трьох чекістів» за сусіднім горбом. Там стояв пам'ятник. Могутній чоловік тримав меч. Пам'ятник занепадав, його вже ніхто не доглядав. А згори великими літерами хтось написав: «Хто з мечем до нас прийде, той від меча і загине».

Вуйко сп'янів, його косе око зблиснуло з-під густих сивих брів.

— Їх було четверо — водій потоками втік...

Чоловіки лише презирнулися.

— Серьожа, бери Сашу, Ігора та збігайте в долину до Васюти, най вона ще горілки насипе.

Чоловіки стали навколо ватри. Сутінки вже накрили гори, і вони затягнули Довбушеву пісню. По щоках Івана, Целя та Авсентія котилися сльози.

— Гой, попід гаєм зелененьким ішов Довбуш молоденький, — могутньо лунало околицею.

Гори, ніби прислухаючись до цієї героїчної пісні українських горян, перестали шуміти.

— Ой попід гай зелененький
Ходить Довбуш молоденький,
На ноженьку налягає,
На топір ся підпирає, —
На топір ся підпирає
Та й на хлопців закликає:
«Ой ви, хлопці ба й молодці.
Набивайте по стрільбочці
І держіться при купочці,
Бо я їду до милої,
Ба й до жінки Дзвінкової».
Прийшов Довбуш під віконце,
А в віконце гріє сонце.
«Ци спиш, мила, ци ночуєш?
За Довбуша ци ти чуєш?»
«Ой я не сплю і все чую,
Вечерицю готовую,
Вечериця пильна буде,
А всім людям дивна буде.
Ще ж вечера не готова.
А Штефана нема дома».

«Пускай, мила, ба й до хати.
Щоби дверей не ламати».
«В мене двері тисовії,
А замочки залізнії».
«Не допоможуть замки твої,
Як підложу плечі свої».
Яв ся Довбуш добувати,
Яли замки відлітати.
Яли двері попускати.
Лишень Довбуш двері вхилив,
Штефан Дзвінка з поду стрілив, —
Крізь реберце в само серце,
Довбушеві кровця тече.
«Ой Штефане ти Дзвінчуку,
Ой тось н'ї звів через суку.
Ай, то файно, ай, то здало,
Коби хлопці за то знали.
На мак би т'ї порубали,
Жінку твою постріляли.
Та й крич'їв би м — не докричу,
Та й свистав би м — не досвисну!»
Та й як крикнув — та й докрикнув,
Та й як свиснув — та й досвиснув:
«Гай, ви, хлопці, гай, ви мої,
Гай, ви, хлопці ба й молодці,
А де ж ви ся забавили,
Смерті сте ми й не виділи.
Гай, ви, хлопці ба й молодці,
Беріть мене на топорці,
Беріть мене на топори,

Несіть мене в Чорні гори,
Д' Чорногорі на подину,
Бо через вас марно гину.
Ба й ви, хлопці, ніц не дбайте,
На мак дрібний то рубайте».
«Гай, Довбушу, ти пане наш,
Тепер зрада стоїть на нас.
Гай, де будем зимувати.
Біле літо літувати?»
«Гай, ви, хлопці ба й молодці.
Гай, ви, діти, не журіться,
Сріблом-злотом поділіться,
Ба й на суку не дивіться,
Бо у неї тільки віри,
Як на бистрій воді піни».
«Ой Довбушу, ти пане наш,
Тепер зрада стоїть на нас;
Бо куди ми лиш бували,
Нігде зради не видали;
Тепер зрада стоїть на нас».
«Гай, ви, хлопці, гай, ви мої,
Не жалуйте смерті мої.
Вольно буде рабувати.
Руську кровцю не проляти, —
Руська кровця не водиця,
Проливати не годиться».
«Ой Довбушу, ти пане наш,
Стоїть зрада тепер на нас.
Як нам, батьку, вже гуляти,
Як нам замки добувати?»

Як вірлята без вірлонька, —
Так ми, бідні, без татонька!
Гай, де будем пробувати,
Красний свій вік вікувати?
Ішли би сьмо в Волощину,
Тамо сьмо ся провинили;
Хотіли сьмо царя вбити,
Єго слуги потопити,
А царицю з собов взяти!
Ой Довбушу, ти пане наш, —
Порадь же ба й тепер ти нас...

АХТУНГ!

Ця книжка розповсюджується з оплатою постфактум. Тобто, якщо ви проглянули і вирішили, що її читатимете, просимо переказати її номінальну вартість **15 грн.** безпосередньо на картку автора

Приватбанк 5168 7553 6913 0212

Дячук Сергій Іванович

Якщо ви хочете заохотити автора до продовження цієї сімейної саги, можете переказати більше номінальної вартості.

Про проект «Електронка»

Проект «Електронка» займається просуванням книг молодих авторів як в електронній, так і в паперовій формі.

Паперову книжку Сергія Дячука «Біла ріка» шукайте в мережі книгарень «Є» у 9 містах України, книгарнях «Смолоскип» та «Сяйво» у Києві, або в інтернет-магазині Yakaboo з дуже зручною службою доставки по Києву та всій Україні.

Ми друкуюмо книжки наших авторів малими накладками і додруковуємо по мірі надходження заявок від книгарень. Це все ще трохи дорожче багатотиражного друку, але це гарна нагода зберегти кілька берізок.

Сергій Дячук народився в Боресполі майже на саму олімпіаду вісімдискіть у Москві в родині вихідців з Карпат, буковинських верховинців. Закінчив місцеву п'яту школу та згодом інститут імені філософа Сковороди у Переяславі, історичний факультет. З сьомого року працював продавцем книжок у київській книгарні «Є». Зараз працює в Музеї книги і друкарства України.

Друга частина родинної саги Сергія Дячука «Біла ріка», що оповідає про гуцульську родину Пойдашів, присвячена вже поколінням дітей та онуків. Дія відбувається не тільки в рідних Карпатах, але на теренах всього СРСР і навіть за його кордонами – в НДР та Афганістані. Армійські спогади Івана Пойдаша – ще один привід задуматися, на кому саме трималася радянська армія, і які перспективи має армія Росії, чи не вперше воюючи зараз не просто без українців, а проти українців.

ISBN 978-617-7026-24-1

9 786177 026241

ПРОЕКТ

ЕЛЕКТРОКНИГА